TOPLUMSAL
Tarih
172
NİSAN
2008

Başkent Gazeteciliğinin Baba Evi
Rüzgârlı Sokak
Funda Şenol Cantek

Camera Obscura, Camera Lucida
Antalya İç Kalesinin Görüntülenmesinin Teknik Öyküsü
T. M. P. Duggan

Osmanlı'da Özel Matbaacılık
Yayıncılıkta Tekelin Kaldırılması
Abdullah Saydam

1870-1921 Osmanlı İmparatorluğu
Nestlé'nin Pazarlama Stratejileri
Yavuz Köse

Emanuel Karasu'nun Anlatımıyla
II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi

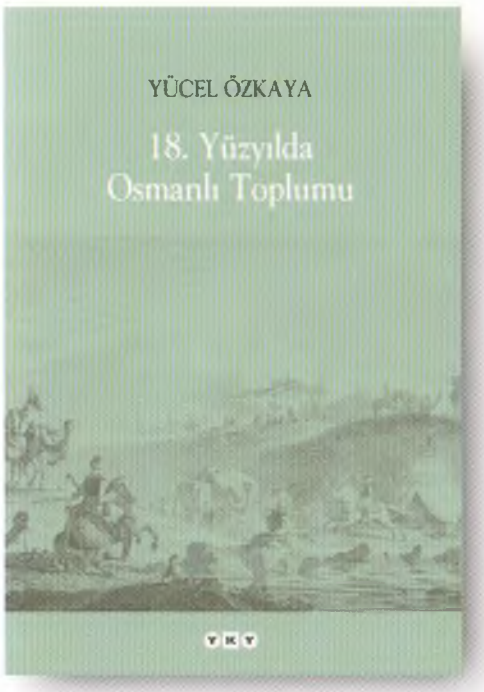
II. Abdülhamid'i tahttan indiren heyete dahil olan Emanuel Karasu'nun **Frankfurter Zeitung**'a *verdiği demeç ve diğer görgü tanıklarının anlatımları.*
Necmettin Alkan'ın kaleminden 20. sayfada.

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

"Sancılı" bir dönemin toplumsal ve siyasal panoraması

18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu

18. yüzyıl, Osmanlı toplumu için çok yönlü bunalımın derinleştiği dönem demektir. (...) Bu yüzyıl boyunca sürüp giden savaşlar devleti mali açıdan zayıflatmış, devletle halkın arasını daha da açmıştır. Büyük ölçüde çözülen toprağa bağlı köylülük, tarımsal üretimde düşüşe yol açtığı gibi iç göçü de hızlandırmış, bunun sonunda büyük kentlerin iş güç düzeni altüst olmuş, yolların ve yerleşim yerlerinin güvenliği büyük bir sorun haline gelmiştir.

18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu
Yücel Özkaya

18. yüzyıl, Osmanlı için ekonomik, toplumsal ve siyasal bunalımın derinleştiği dönem demektir. Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**'nda, işte bu "sancılı" çağı betimliyor: Merkezdeki ve özellikle taşradaki devlet kurumlarındaki bozulmayı, devlet-halk ilişkilerinde gittikçe derinleşen güvensizliği, bu gelişmelerin yarattığı ayânlık kurumunu, ekonomik ve toplumsal ortamın nasıl ve ne ölçüde değişime uğradığını birinci el kaynaklardan izlememizi sağlıyor, bunalımın geniş bir panoramasını gözler önüne seriyor.

416 sayfa, 20 YTL

İstiklâl Harbimiz I, II
Kâzım Karabekir
Hazırlayan: Ziver Öktem
660 sayfa + 682 sayfa, 70 YTL

İstanbul'un Anlatımı
Federico Gravina
Çeviren: Yıldız Ersoy Canpolat
144 sayfa, 10 YTL

Özel Hayatın Tarihi 3 - Rönesans'tan Aydınlanmaya
Hazırlayanlar: Philippe Ariès – Georges Duby
Çeviren: Devrim Çetinkasap
704 sayfa, 45 YTL

Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** • www.ykykultur.com.tr
İNTERNET SATIŞ • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen,
çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için
yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren
Kurumsal Tarih Dostlarımıza
ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* ve *İstanbul* dergilerinden birinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. Her iki dergi için ikişer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor.
Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Barut Hotels

Bileşim Matbaacılık

Digicom Elektronik Pazarlama A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

Hedef Alliance

KONE Asansörleri

MUDO

Odeon Tours

Royal Garden Hotel

Transteo Turizm

TÜYAP A.Ş.

Üçgen İnşaat ve Ticaret

Vasco Turizm A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME,
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 513 52 35
F (212) 513 21 77

172. SAYIMIZLA MERHABA

Nisan sayımızda Necmettin Alkan'ın "Emanuel Karasu'nun Anlatımıyla II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi" adlı yazısını kapağa çıkardık. Bu makale, yazarın 170. sayımızdaki "Karasu ve II. Abdülhamid ile İlişkisi" adlı yazısıyla birlikte okunursa, Alkan'ın Emanuel Karasu'ya ve döneme yaklaşımı daha iyi kavranabilir. Yazıyı son halife, aynı zamanda ressam Abdülmecid Efendi'nin "II. Abdülhamid'in Hal'i" tablosu ve ilgili fotoğraflarla görsel açıdan zenginleştirmeye çalıştık.

İkinci olarak değinmek istediğim, Prof. Dr. Abdullah Saydam'ın "Osmanlı'da Yayıncılık Tekelinin Kaldırılması" başlıklı yazısı. Bilindiği gibi Osmanlı modernizasyonu sürecini değerlendiren birçok tarihçi, Arapça hurufat ile çalışan ilk matbaaya ve matbaacılığın sonraki gelişimine çok önem vermişlerdir. Saydam'ın makalesi İbrahim Müteferrika'dan neredeyse bir asır sonra devletten yayıncılık izni almak isteyen girişimcilerle, devletin bunlara verdiği cevaplar üzerine oturuyor. Yazıdan, izinlerin alınma sürecinde devletin kontrol refleksinin o zaman da işleri zorlaştırdığı anlaşılıyor.

Bu sayıda iki çeviri yazımız var. İlki, T.M.P. Duggan'ın 18. yüzyılda Antalya iç kalesinin Avrupalı bir gezgin tarafından görüntülenmesi üzerine. Duggan ayrıca bu görüntüleme esnasında kullanılan *camera obscura* ve daha sonraları kullanılan *camera lucida* tekniklerini de tanıtıyor. Zengin görsel malzeme Duggan'ın yazısını renklendiriyor ama daha önemlisi anlaşılır kılıyor. 170 ve 171. sayılarımızda yayınladığımız Namık Erkal'ın ve şimdi Duggan'ın yazılarından, Batı'da resim ve fotoğraf tarihinin ne kadar iç içe ve Batı kültüründe görselliğin ne derecede önemli bir öğe olduğunu İstanbul ve Antalya panaromaları vesileyle bir kez daha hatırlamış olduk.

İkinci çeviri yazımız, Yavuz Köse'nin 19. yy sonu ve 20. yy başında Nestlé firmasının Osmanlı ülkesinde ama özellikle İstanbul'daki pazarlama stratejileri üstüne. Modernleşme yolunda bir miktar yol almış Osmanlı'nın batı bölgelerinde, "geleneksel" yöntemlerle, yani anne sütüyle beslenen bebeklerin, Nestlé'nin pazarlama stratejisi açısından modern süt tozuna geçmesi gerekmektedir. Köse'nin yazısında ortaya ilginç bir durum çıkıyor: "Modernleşme" kavramını kendi pazarlama stratejisi için yukarıda açıklamaya çalıştığım gibi araçsallaştıran Nestlé, yazıda bir fotoğrafta da göreceğiniz gibi develerle, davullarla bir reklam kampanyasına girişiyor. Modern öncesi araçlarla modern bir ürünün pazarlanması...

Mayısta görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

Toplumsal Tarih'in 172. sayısı Promat Basım Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş'nin katkılarıyla basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 BİRİLERİ BU TARİH KATLİAMINA DUR DESİN!
Burak Çetintaş

10 OSMANLI MODERNİZASYONUNDA DÖRDÜNCÜ ADIM

11 FOUR SEASONS OTEL İNŞAATI
"ÖRNEK PROJE" Mİ, "TARİHİN KATLEDİLMESİ" Mİ?
Esin Kumral

12 "BÜYÜK HAZNE" OTEL İNŞAATI İÇİN YIKTIRILDI!
Burak Çetintaş

13 1908 GREVLERİ SEMİNERİ
Esin Kumral

14 SEMİH VANER ARAMIZDAN AYRILDI
Akın Terzi

15 SADUN AREN'İ ANMA TOPLANTISI
Ahmet Akşit

16 İSTANBUL, VAPURLAR VE ESER TUTEL
Murat Koraltürk

17 FARUK TABAK İÇİN...
Çağlar Keyder

18 JÖN TÜRKLERİN KONGRESİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

20 1908 YILI KARİKATÜRLERİ
Erol Üyepazarcı - Mehmet Ö. Alkan

22 II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ
Necmettin Alkan

30 ANTALYA SELÇUKLU İÇ KALESİNİN GÖRÜNTÜLENMESİNİN TEKNİK ÖYKÜSÜ
T. M. P. Duggan

36 İŞGÜCÜNÜN TÜRKLEŞTİRİLMESİ VE TÜRKÇE ZORUNLULUĞU
Murat Koraltürk

42 RÜZGÂRLI SOKAK
Funda Şenol Cantek

50 1965 YILINDA KAYSERİ ERMENİ CEMAATİ
Rıfat N. Bali

52 1870-1921
NESTLÉ'NİN PAZARLAMA STRATEJİLERİ
Yavuz Köse

60 ÖZBEK MUHAMMED ŞİBAN HAN'IN PORTRELERİ
Semiha Altıer

64 OSMANLI'DA ÖZEL MATBAACILIK
YAYINCILIKTA TEKELİN KALDIRILMASI
Abdullah Saydam

72 KILIKIA KORSANLARI
Pınar Bursa

78 TROİA VI'NIN KENT TARTIŞMALARI IŞIĞINDA
GELENEKSEL KENT KURAMLARINA BAKIŞ
Alev Erarslan

84 TÜRKİYE RUMLARI
Elçin Macar

88 İLK İNSANDAN SELÇUKLU'YA
ANADOLU UYGARLIKLARI VE ANTİK ŞEHİRLER
Oğuz Tekin

90 HATTUŞA KERPİÇ KENT SURU PROJESİ
Derleyen: Oğuz Tekin

92 RESİMLİ ROMAN
BAHARİ KARŞILAMA ILAVUZU
Hazırlayan: Gökhan Akçura

36 **İŞGÜCÜNÜN TÜRKLEŞTİRİLMESİ**

Murat Koraltürk, İttihad Terakki'nin iktidarında ve cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi ve demografik amaçlı Türkleştirme politikalarını ele alıyor.

60 **ÖZBEK MUHAMMED ŞİBAN HAN'IN PORTRELERİ**

Semiha Altıer, Timurlu yöneticiler gibi sanat hamisi kimliğiyle öne çıkmak isteyen Behzad'ın yaptığı Şiban Han'ın portrelerini sanat tarihçisi gözüyle inceliyor.

72 **KILIKIA KORSANLARI**

Pınar Bursa, Akdeniz'de Kilikia bölgesinde faaliyet gösteren korsanların Seleukoslar ve Roma dönemindeki tarihini ele alıyor.

78 **GELENEKSEL KENT KURAMLARINA BAKIŞ**

Alev Erarslan, Frank Kolb ile Manfred Korfmann arasında, Mezopotamya kenti bağlamında eskiçağda Anadolu kent tanımı üzerine olan tartışmayı aktarıyor.

90 **HATTUŞA KERPİÇ KENT SURU PROJESİ**

Oğuz Tekin, 3500 yıl sonra kısmen yeniden inşa edilen Hitit başkenti Hattuşa'daki suru konu edinen kitabı değerlendiriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 172 Nisan 2008

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 33-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Mutlu Öztürk, Necdet Sakaoğlu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR
Barış Baştürk, Başak Kilerci, Harun Turgan

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Canan Balcı, Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 227 37 33
(Dahili 27)
(0212) 227 37 32 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Promat Basım Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş
Namık Kemal Mahallesi, Adile Naşit Bulvarı, 122 Sokak, No:8 34513 Esenyurt-Büyükçekmece/İstanbul

BASKI TARİHİ
26.03.2008

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 16)
(0212) 227 37 32 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL

Yalova Hamamları

7 NİSAN 1908

İKDAM 6463

Tesirât-ı şifâ-bahşâsı mülâbesesiyle günden güne kesb-i şöhret eden Yalova dağ hamamlarının bir kat daha temin ve tezyid -i şeref ve mamuriyet eylemek ve züvvârın (ziyaretçilerin) istirahat-i tâmmesini kâfil bulunmak üzere mezkûr hamamların iskelesi olan sahilde muntazam bir rıhtımın inşası lüzumu bâ-tahrirat merci-i âliyesine işâr kılındığından bahisle iktizâsının ifâsı hususu Bâb-ı Âli canib-i sâmîsinden istîzân olunmuştur.

Keyfiyet makam-ı aidince lede-t-tezekkür işâr vâki'n muvafık-ı maslahat olduğu tervîc edilmiş ve tanzim kılınan mazbatanın makam-ı sâmî -i sadaret-i uzmaya takdim edildiği haber alınmıştır.

Sokakların Süprülmesi

10 NİSAN 1908

İKDAM 6461

Geçen sene yazın derc ettiğimiz bir mülâhazada sokakların sulanmadan süpürülmesindeki mahzurları beyan etmiş idik. Sokakların sulanmadan süpürülmesinde bu sene de devam ediliyor. Şehremanet-i celilesinde müteşekkil heyet-i sıhhiyece malum olacağı vechile tozun tevlid-i emraz ile tahrib-i sıhhatteki tesirât-ı muzırre pek ziyade olduğu için sokakların sulanmadan süpürülmesi sıhhat kadri bilinen yerlerde katiyen men edilmiştir.
Geçen sene yazdığımız mülâhazada da söylemiş idik. Madem ki Şehremaneti Terkos Kumpanyasına sokakların günde iki kere sulanması için haylice para veriyor, sokakları kuru kuru süpürmekde devamı mazur gösterecek ortada hiçbir sebep kalmaz. Binâberîn kumpanya sokakları üçte dörtte sulamaya başlayacağı yerde ilk iskayı (sulamayı) sabahleyin erkenden sokaklar süpürülmeye başlanmadan evvel icra etmeli, sulanmayı müteakip süpürgeciler de vazifelerini görmelidirler.
Sokakların kuru kuru süpürülmesi hengâmında sokakta bulunanlardan başka yiyip içtiğimiz bir takım mevâd dahi toz tabakasıyla mestûr oluyor ki etler, ekmekler, börekler, ağzı açık süt güğümleri, francalalar, simitler, köşe başlarında pişirilen kahveler, çaylar, mahallelere satılmak üzere götürülen sebzeler bu toz kümelerine tesadüf eden ağziyedendir. (yenilip içilecek şeyler). Hele mârrîn ve âbirîn turuk-i teneffüsiyelerine (solunum yallarına) toz dolmak yüzünden çektikleri muzırrât ne kadar büyüktür. Bir takım marazânın tükürükleriyle meşbû olan bu tozların tevlid ettiği emrâz –ı adîde nazar-ı dikkata alınacak olur ise meselenin chemmiyeti hayliden hayli tezâhür eder. Köy ve sayfiye havasının hıfz-ı sıhhata yardımı oralardaki tozlar içinde mevâdd-ı muzırrenin bi'n-nisbe az olmasıyladır. Şehir sokaklarında kaç türlü toz var ise hepsi mülevvestir. Etibbâ-yı Belediye'nin tahkikatına nazaran şehirlerde nezle ile boğaz hastalıkları ekseriya hayvan gübrelerinin tozlarıyla intikâl etmektedir. Köpeklerin mündefiâtı da ika-yı mazarrattan hâli değildir. Ezcümle uyuz sertan, verem gibi bazı hastalıkların mikropları mündefiât-ı külliye ile Tezayüd ediyor. Etibba-yı belediye tetebbularını daha ileriye götürerek şehirlerde vuku bulan vefeyâtın (ölümlerin) çoğunu tozlara atf ve isnat ediyorlar.
Gelen geçen tozdan bu kadar mutazarrır olur ise ellerinde süpürge ile bu sokakları süpürenlerin artık ne kadar mutazarrır olacakları mülâhazaya muhtaç kalır.

Elektrik Tramvayları

10 NİSAN 1908

İKDAM

Alınan malumata göre Selanik tramvaylarının elektriğe tahvili ve inşaatı hitam bulmak üzere olduğu gibi vagonların kurulmasına da kemâl-i germi ile çalışılmaktadır. Nisan ibtidalarında bilcümle hutûtun birden işletilmesine mübaşeret olunacağından resm-i küşâtta hazır bulunmak üzere tramvay kumpanyasının meclis- idare reisi ile meclis-i idare azasından bir zatın Belçika'dan Selanik'e muvasalatlarına intizar edilmektedir.

Tahliye-i Sebil

13 NİSAN 1908

İKDAM 6424

Velâdet-i bâhir-ül-saadet hazret-i risâlet-penâhi leyl-i mübârekesine hürmeten af ve tahliyeleri hususuna irade-i merâhim- mutâde-i hazret-i hilâfet-penâhi şeref-sudûr buyurulan ve sülüsân-ı müddet-i cezâiyelerini ikmal eden mahbusinden zükûr ve inâs iki yüz yirmi kişinin dün İstinâf Müddei-i Umumisi semâhatlü Necmettin Beyefendi, İstanbul Polis Müdürü Saadetlü Mazhar Beyefendi hazerâtı ve zevat-ı saire hazır oldukları halde kendilerine nasâyih-i lazıme ifâsıyla tahliye-i sebilleri icra kılınmış ve cümle tarafından tezâyüd-i ömür ve iclâl hazret-i hilâfet- penâhi ed'iye-i mefrûzasi yâd ve tezkâr kılınmıştır.

Vilâyât-ı şahane ve evliye-i gayrı melhûke hapishanelerinde mevkuf olup sülüsân müddet-i cezâilerini ikmal eylemiş olan bu kabil kesânın dahi af ve tahliyeleri irade-i seniyye-i hazreti padişahi muktezâ-yı âliyesinden bulunmakla keyfiyet Adliye Nezaret-i celilesinden bilumum vilâyâtı şahane istinâf müddei-i umumiliklerine bâ-telgraf tebliğ buyurulmuştur.

Prenses Gizella

15 NİSAN 1908

İKDAM 6484

Müsafereten şehrimizde bulunan Prens Leopold Dubaviyer (Léopold Bavière) hazretlerinin zevcesi ve haşmetlü Avusturya - Macaristan İmparatoru Fransuva Jozef (Franz Joseph) hazretlerinin kerimesi fahâmetlü Prenses Gizella (Gisela) hazretleri, mahdumu fahâmetlü Prens Konrad ve yeğeni Prens Hanri hazerâtı ve mihmandarları yâverân-ı hazret-i şehriyâriden miralay izzetlü Mustafa Beyefendi ile istabl-ı amire (saray ahırı) arabalarına râkib oldukları ve

maiyet-i seniyye çavuşlarından Mehmed Mustafa ve Tevfik beyler dahi esb-süvâr (ata binmiş) bulundukları halde İstanbul cihetine geçip Topkapı Sara-yı Hümâyûnunu ve Hazine-i Hümâyûnu ziyaret eylemişlerdir.

Müşârünileyhümün vürûdları üzerine Hazine-i Hümâyûn Kethüdası atûfetlü Edhem Beyefendi hazretleri ve Topkapı Saray-ı Hümâyûnu muhafızı saadetlü Rıza Paşa hazretleri ve sair memurin tarafından istikbal ve şerbet, şekerleme ve kahveler ikramıyla izâz olunmuşlardır. Müşârünileyhüm hazerâtı ziyareti müteakib Pera Palas Oteli'ne avdetle öğle taamını tenâvül eyleyerek muahheren Almanya Sefarethanesine azimet eylemişler ve Almanya Sefiri asaletli Baron Mareşal Fon Biberştayn (von Bieberstein) hazretleri tarafından keşide olunan çay ziyafetinde hazır bulunmuşlardır.

Fahâmetlü Prenses ve prensler hazerâtı dün saat sekiz buçuk raddelerinde mihmandarları yaverân-ı hazret-i şehriyâriden Miralay izzetlü Mustafa Bey ile istabl-ı amire arabalarına râkib olarak doğruca Yıldız Sarayı-ı şevket-ihtivâsına azimet eylemişlerdir.

Tercüman Divân-ı hümâyûn ve Teşrifat-ı Umumiye Nazırı devletlü Galip Paşa hazretleri tarafından istikbal olunarak müşârünileyh Galip Paşa hazretleri ve istabl-ı amire müdürü atûfetlü Faik Paşa

hazretleri ve Çini Fabrika-i hümâyûnu müdürü yâverân-ı hazret-i şehriyariden saadetlü Nazım Paşa hazretleri delâletiyle hadîka-i hümâyunu, Çini Fabrika-i hümâyûnu, istabl-ı amireyi ziyaret eylemişlerdir

Prenses hazretleri Dersaadet'te bulunduğu müddet zat-ı şevket-simât hazret-i padişahi cânib-i seniyyü'l-cevânibinden haklarında ibraz buyurulan teveccühât-ı mekârim gayât-ı hazret-i şehriyâriden dolayı fevk-al-had müteşekkir bulunduğunu ve teşekkürât-ı mahsusasının hâk-i pây-i şahaneye arz edilmesini müşârünileyh Galip Paşa hazretlerinden iltimas eylemiştir. Prenses ve prensler hazerâtı Yıldız Saray-ı hümâyûnundan çıkarak Dolmabahçe, Ayazpaşa, Beyoğlu tarikiyle Pera Palas Oteli'ne avdet eylemişlerdir.

Müşârünileyhüm hazerâtı dün akşamüzeri antikacı Pardo'nun mağazasını ziyaret eylemişlerdir.

Prenses ve prensler hazerâtı bu gün tren-i mahsusla Haydarpaşa'dan Hereke'ye azimet ve Fabrika-i hümâyûnu ziyaret eyleyececkler ve şereflerine çekilecek mükemmel bir ziyafetten sonra akşam avdet edeceklerdir. Sadrazam fehâmetlü devletlü Ferid Paşa hazretleri dün akşam Pera Palas Oteli'ne uğrayarak isimlerini defter-i mahsussuna yazıp avdet eylemiştir.

Anadolu Şimendüfer Kumpanyası tarafından müşârünileyhâ hazretlerinin rükûbuna mahsus bir katar tehiyye edilmiştir.

Prenses hazretleri efrenci Nisan'ın yirmi yedinci günü şehrimizden Münih'e gidecektir. Müşârünileyhânın elyevm arz-ı Filistin'de bulunan büyük mahdumu Prens Jorj mâh-ı mezkûrun 22. günü Dersaadet'e gelecektir.

Almanya Sefiri asaletlü Baron Mareşal Fon Biberştayn hazretleri tarafından sefarethanede Prenses Gizela hazretlerinin şerefine olarak evvelki gece keşide edilen ziyafette Tahrirat-ı Hariciye Katibi atûfetlü Lütfi Beyefendi hazretlerinin dahi hazır bulundukları müstehbarât-ı ahiredendir.

Sueddeutsche nam Alman otomobil fabrikası

7 NİSAN 1908

İKDAM 6462

Umum memalik-i şahane için acentası:J. Belarlans İstanbul'da Sirkeci'de İhsan Bey Hanı'nda numara 29-32 İşbu otomobil arabalar fabrikası imalatının metanet, zarafet ve istimâlince temin eylediği suhuletiyle Almanya'nın en meşhur fabrikası sayılmaktadır. Başlıca imalatı her nevi müzeyyen otomobil kupalar ile omnibüsler, nakliye ve itfa-yı harik arabalarıdır. Bu otomobillerin motorları benzinle olduğu gibi petrol ile de mükemmelen işler. Şu halde benzin fiyatının pahalılığı nazar-ı dikkata alınacak olursa benzol ile işlettirilmesinin ne derece tasarruflu olacağı aşikar olur. Motorların aksam-ı sairesi de o derece metin ve muhafazalıdır ki tesirât-ı hariciyeden hiçbir şey onun işlemesine mani olamaz. Bu motorların başka meziyetleri de vardı ki lüzumu halinde bir mahalden diğer bir mahale naklolunabilir. Kurulması kolay, heyet-i mecmuası sade ve istimali de gürültüsüzdür.

BİRİLERİ BU TARİH KATLİAMINA DUR DESİN!

Türk edebiyat ve kültür tarihinde ayrı bir yeri olan 16. yüzyıl mutasavvıf ve şairlerinden Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi'nin ve Seyfullah Efendi'nin kurucusu olduğu Emirler Tekkesi'nin diğer mensupları ile torunlarının gömüldükleri Silivrikapı'daki hazire geçen şubat ayında Fatih Belediyesi'nin hiçbir resmi makamdan izin almaksızın başlattığı yanlış restorasyon faaliyeti sırasında neredeyse tamamen tahrip edildi.

BURAK ÇETİNTAŞ

1937 tarihli fotoğrafta, ağaçların arasında Emirler Tekkesi'nin meşruta olmayan şeyh dairesi ve ön planda da tekkenin kurucusu Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi'nin açık türbesi görünmektedir.

Seyyid Seyfullah haziresinin etrafına 2008 Şubat'ında çekilen duvarın görünüşü. Fotoğrafın solunda görülen inşaat, Seyfullah Efendi'nin tarihi mezarının üzerine yapılmakta olan, kubbeli ve kapalı betonarme türbedir. Mezarlıktaki ağaçların budama ve kesimlerden dolayı ne kadar seyreldiği fark edilmektedir.

Seyyid Seyfullah Efendi, Yunus Emre'nin en güçlü takipçilerindendi ve İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Seyyid Nizameddin Bağdadi'nin arzusu üzerine piri Halvetiyye'nin Sinanî kolunu ihdas eden İbrahim Ümmi Sinan'ın yanında yetişti ve onun halifesi oldu. Hamzavî Melamileri ile de yakın bir ilişki içinde olan Seyfullah Efendi'nin bu bağı, bir divan haline getirdiği şiirlerine de yansımıştır. Seyfullah Efendi babasının vefatından sonra Hamzavî Melamiliğin önemli simalarından Hacı Bayram Kabâi'nin sur içinde yaptırdığı tekkesinde senelerce irşat ile uğraşmıştı.

1601'de vefat ettiğinde ardında bir divan, çok sayıda şiir ve 12 risale bırakmıştır. Bu eserlerin muhtelif nüshaları değişik kütüphanelerde "Menâkıbnâme-i Nizamoğlu" ismi ile yer alır. Divanı 1872, 1873 ve 1912'de üç defa, Miftah-ı Vahdet-i Vücut isimli risalesi ise 1872'de basılmıştır. Ayrıca Türk tasavvuf musikisinin en güzel örneklerinden olan pek çok bestesinin güftesi yine Seyfullah Efendi'ye aittir.

Türk tasavvuf ve edebiyat tarihinin önemli isimlerinden Seyyid Seyfullah Efendi'nin kurduğu tekke, tarihinde iki büyük yangın geçirmiş, ilk yangından hemen sonra tevhithane yeniden inşa edilmişti. Ancak 1911'deki ikinci yangından sonra tevhithane binası yenilenmemiş, bunun yerine o sırada postta olan Şeyh İbrahim Şuaeddin Efendi'nin ailesi ile birlikte kaldığı ve harem dairesi olarak kullanılan konağın ikinci kat sofası tevhithane mahalli olarak tahsis edilmişti. Konağın, tevhithane arsası ve bostanı Şeyh Şuaeddin Efendi'nin vefatından sonra eşi ve beş kızına kalmış ve ilgili tapu belgesi 23 Kanunusani 1334'te (1918) düzenlenmişti.

Emirler Çeşmesi Sokak üzerindeki iki kapı numaralı konak 1976'da içinde oturan kiracılar tarafından yakıldıktan sonra hemen bitişiğinde yer alan ve vakıflara ait olan hazire iyiden iyiye sahipsiz kaldı. Konağın yerine bir gecekondu yapıldı, arsası ise odun deposu haline getirildi. Tekkenin mezarlığı ise bakımsız kalmasına rağmen olduğu gibi korunabildi. Bu sırada Kültür Bakanlığı'na bağlı Gayrimenkul Eski Eserler Yönetim Kurulu Başkanlığı'nın 270/11-6-1976 tarihli ve 9166/11-2-1976 numaralı kararı uyarınca Fatih ilçesi, Silivrikapı Uzunyusuf Mahallesi, 361 pafta, 1431 ada, 1 ve 2 numaralı parsellerin koruma altına alınmasına ve vakıflara ait hazire sahası olarak tescillenmesine karar verildi.

Bu tarihten sonra yine uzun seneler ellenmeden duran tarihi hazire 1995'te, dönemin Fatih belediye başkanı tarafından üstünkörü bir restorasyonla elden geçirildi. Taşların bazıları yeşile boyandı, hazireyi çevreleyen ve 17. yüzyıldan kalma taş duvarlar imitasyon alçı taşlarla kaplandı. Bu çirkin manzarayı tamamlayan unsur ise Fatih Belediyesi'nin bu restorasyonu üstlendiğini belgeleyen alüminyum plaketten başka bir şey değildi! Zaman içinde kaplama taşları döküldü, karardı ve giderek çirkin bir görüntü arz etmeye başladı.

2006'da İstanbul Büyükşehir Belediyesi sur içi İstanbul'un baştan sona elden geçirilmesini planlayan projeyi onaylayınca, bütün tarihi yarımadada hareketlilik başladı. Senelerden beri atıl duran tarihi binalar, ait oldukları kurumlardan tahsisle büyükşehir ve ilgili ilçe belediyelerine devredildi. Bu devir, restorasyon ve işletme hak ve yetkisini de içeriyordu. Düzenleme uyarınca tarihi özelliğe sahip yüzlerce bina ve içinde Seyfullah Efendi'nin açık türbesinin de yer aldığı bu hazire gibi daha birçok tekke haziresi de İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden tahsisle Fatih Belediyesi'ne devredildi.

Fatih Belediyesi'nin bana gönderdiği 07.11.2007 tarih ve 2007/8524 sayılı resmi yazıda, hazireye bitişik olan ve bir zamanlar tevhithanenin yer aldığı arsada 21.05.2005 tasdik tarihli Fatih Koruma Amaçlı İmar Planı uyarınca bir kreş inşa edileceği bildiriliyordu. Bunun üzerine, arsa üzerinde eski tekke dışında bir yapılanmaya gidilmemesi için İstanbul Valiliği'ne, Fatih Kaymakamlığı'na, İstanbul

Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi'nin açık türbesinin üstüne betonarme bir türbe inşa ediliyor. Bu inşaat için hiçbir resmi kurumdan izin alınmadığı gibi, tarihi mezarın parmaklıkları kesilip bir kenara atılmıştır. İnşaatı süren çirkin yapı hiçbir mimari üsluba uygun olmadığı gibi, hazirede yer alan mezarların devrine de uygun değildir. Fotoğrafta ayrıca kötü budanmış ağaçlar da görülmektedir.

Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne ve inşaata izni verecek asıl kurum olan Anıtlar Yüksek Kurulu'nun ilgili bölgeye bakan birimine 04.10.2007 tarihli birer dilekçe ile müracaatta bulundum. Ayrıca Anıtlar Yüksek Kurulu'na binanın aslına uygun olarak yapılması için, eski vaziyeti ile ilgili çok sayıda fotoğraf verdim.

İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne bağlı 1. Bölge Eminönü Sur İçi Kiralama Şube Müdürü Alaattin Dağcı'nın imzasını taşıyan 30.10.2007 ve 3086 sayılı cevap dilekçede, arsanın Fatih Belediyesi'ne tahsis edildiği, ayrıca birçok mezarın bulunduğu hazirenin bakım ve onarımının da ismi geçen belediyeye devredildiği kaydediliyordu. İstanbul Valiliği'ne yaptığım başvuru ise 22.10.2007 tarihli ve 43210 sayılı dilekçe ile cevaplanmış ve durumun Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na ve -artık ne ilgisi varsa- İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne bildirildiği belirtilmişti. Konuya en duyarlı olması gereken Anıtlar Yüksek Kurulu'ndan ise hiçbir cevabın gelmemesi düşündürücüdür.

Tahsisin ardından gecekondu yıkıldı, senelerdir tekke arsası üzerinde parazit bir işletme görüntüsünde faaliyet gösteren odun deposu da oradan çıkartıldı. Ancak 2008'in Şubat ayında Fatih Belediyesi hiçbir yetkili kurumdan izin almaksızın tekkenin haziresinde, restorasyon ismi altında büyük bir inşaat başlattı. Alışılmışın aksine, inşaat alanında ne bir tabela, ne bir pano ne de bilgilendirici bir levha vardı.

Önce hazirenin tarihi duvarlarının bir kısmı yıkıldı, bir kısmı da imitasyon malzeme ile yeniden kaplandı. Mezarlığı çevreleyen eski duvarlar 1.70-1.80 metre yüksekliğinde iken, yapılan inşaatla 4.50 metreye yükseltildi, mezarlar görülmez oldu. Arşivlerde ve enstitülerde hazirenin eski haline ilişkin çok sayıda fotoğraf olmasına rağmen duvarların bir bölümü betonarme olarak inşa edildi, bu sırada aslına uygun olmayan birçok uygulama yapıldı, hazirenin otantik ve döneminden izler taşıyan son özellikleri ortadan kaldırıldı.

Restorasyon adı altında yapılan çalışmalar sırasında tekkenin kurucusu Seyyid Seyfullah Kâsım Efendi'nin, etrafı parmaklıklarla çevrili 407 senelik açık türbesi de tahrip edildi. Açık türbenin üstüne kubbeli ve çirkin betonarme bir türbe inşa edilmeye başlandı. Bu inşaat için de hiçbir resmi kurumdan izin alınmadığı gibi, tarihi mezarın parmaklıkları kesilip bir kenara atıldı, mezarın temellerini oluşturan küfeki taş blokların bir bölümü de söküldü. Mezar sahibi Seyfullah Efendi'nin, "üstünde türbe olmayan açık mezar" vasiyeti de böylelikle ölümünden 407 sene sonra ihlal edilmiş oldu. Seyfullah Efendi'nin mezarının üzerinde ve "türbe" adı altında inşaatı süren çirkin yapı, hiçbir mimari üsluba uygun olmadığı gibi, tamamlandığında haziredeki mezarların arasında çirkin bir görüntü sergileyecektir.

28 Şubat 2008 Perşembe günü Anıtlar Yüksek Kurulu'ndan bir yetkili ile yerinde yaptığımız tespit sırasında Fatih Belediyesi'nin taşeron bir firmaya verdiği inşaat bütün hızıyla devam ediyordu. Bu yanlış uygulamalar silsilesine bir son verilir ve hazire eski haline döndürülür düşüncesiyle çalışanların bir kenara bıraktıkları orijinal parçaların atılmamasını ve korunmasını ihtar ettim. Tam o sırada Fatih Belediyesi'ne bağlı ağaç budama ekipleri gelerek zaten çoktan kele dönmüş olan hazirede yer alan ve Anıtlar Kurulu'nun elindeki projelerde "anıt ağaç" statüsünde olan tarihi ağaçları "budama" adı altında kesmeye başladılar.

Anıtlar Yüksek Kurulu'nun yetkilisi ile birlikte yaptığımız uyarılar sonunda ağaçların kesimi durduruldu. Ancak, hiçbir resmi izni ve proje onayı olmayan inşaata devam edilmiştir. Bu kanunsuz uygulamayla ilgili olarak Anıtlar Yüksek Kurulu'na yaptığım müracaatlar sonunda 12 Mart 2008 tarihli IV. Numaralı Kurul toplantısında bu konu da gündeme alındı ve görüşüldü. Aynı gün, hazirede yapılan işlemlerle ilgili olarak İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne 12.03.2008 tarih ve 9637 sayılı; Anıtlar Yüksek Kurulu'na ise 12.03.2008 tarih ve 755 sayılı birer dilekçe ile yeniden müracaat ettim.

Şimdi 400 küsur senelik bu kültür yuvası yeniden mi ayaklandırılacak, yoksa yukarıda ismi geçen bütün o yetkili kurumlar belgeli ispatlı bu tarih katliamına göz mü yumacak, hep birlikte göreceğiz...

BURAK ÇETİNTAŞ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ MASTER ÖĞRENCİSİ

HAYALDEN GERÇEĞE ANTALYA KENT MÜZESİ

Antalya Kent Müzesi Proje Hazırlık Merkezi, açık hava sergileri kapsamında 20 Mart'ta, Karaalioğlu Parkı Antalya Kent Müzesi Açıkhava Sergi Alanı'nda "Hayalden Gerçeğe: Antalya Kent Müzesi Projesi Sergisi"ni açtı.

Antalya Büyükşehir Belediye Başkanı Menderes Türel tarafından açılan ve Kent Müzesi çalışmalarının dünü, bugünü ve yarınının anlatıldığı sergi 27 Nisan'a kadar açık kalacak.

Sergiyi gezecek olanlar müzede hangi bölümlerin yer alacağını, projeye destek veren gönüllüler ve onların bu desteklerini hangi alanlarda verdiklerini, sözlü tarih çalışmaları ile kimlerin anılarının kent belleğine kazandırıldığını öğrenme imkânı bulacaklar.

Karaalioğlu Parkı'nda 130 bin metrekarelik bir alanda kurulması planlanan Antalya Kent Müzesi sayesinde kentin gözbebeği durumundaki Karaalioğlu Parkı yeniden Antalyalıların kültürel buluşma merkezi olacak.

MÜZE TAMAMLANDIĞINDA

- Kent Belleği Merkezi, kentliye yaşadığı kenti ve çevresini söylenti ve kulaktan dolma bilgilerle değil daha sistemli, bilimsel olarak tanıma imkânı sunacaktır.
- Antalya Kent Müzesi, turistlere kentin bir parçasını tanıtmak yerine kentin bütününü derinliğine tanıma imkânı sunacaktır.
- Kent Müzesi, tarih öğrenimine yardımcı bir kurum olacak, tarih dersi yapma imkânı verecektir.
- Kent Müzesi, bir iletişim merkezi ortamı sunacaktır çünkü müze alanında birçok etkinlik düzenlenecektir.
- Kent Müzesi, kent için istihdam ile birlikte ekonomik fayda sağlayacak ve Kaleiçi ile çevresine gelmek için önemli bir gerekçe yaratacaktır.

İNADINA İSYAN, İNADINA ÖZGÜRLÜK!

8 MART, HER YERDE!

Kadın örgütleri ve üniversiteler 8 Mart'ı bu yıl da bir dizi etkinlikle kutladı. Boğaziçi Üniversitesi, Kamer, Yeditepe Üniversitesi, Filmmor ve TESEV'in programları yoğundu.

GÜLİZ ATSIZ

Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü (BÜKAK), 3-7 Mart tarihleri arasında bir kadın etkinlikleri haftası düzenledi. Haftanın ilk etkinliği Jale Parla, Neşe Yaşın ve Özlem Aslan'ın katıldığı "Kadın Yazar, Kadın Okur" başlıklı söyleşiydi. Kadın deneyimlerinin ve kadın dilinin edebiyattaki yerinin tartışıldığı panelde feminist yayıncılık, kadın olarak yazmak, kadın olarak okumak ve kadın karakterlerin egemen dili ne derece değiştirebildiği konuşuldu.

Salı günü ise Tiyatro Boğaziçi'nin sahneye koyduğu gerçek bir hayat hikâyesine dayanan ama aslında bir tek kadının değil, pek çok kadının hikâyesi olabilecek, "Bir Kadın Uyanıyor" adlı oyun sahnelendi. Sevilay Saral'ın yazdığı, Aysel Yıldırım'ın oynadığı tek kişilik oyunda bir kadının genç kızlık ve evlilik dönemi, iş bulması, boşanması, eğlenmesi, tatile gitmesi gibi olaylar feminist bir dramaturjiyle ve mizahi bir dille sahnelendi.

Sonraki günün etkinliği olarak Leyla Pervizat ve Ülkü Songül'ün katıldığı "Üniversitede Namus Tartışılıyor" adlı panel gerçekleşti. Leyla Pervizat, konuşmasına namus ve töre kelimelerinin kökenlerine değinerek başladı. "Töre cinayetleri" söyleminin ataerkil şiddeti görünmez kılan, suçu tek bir topluma atan ırkçı bir kullanım olduğunu açıklayan Pervizat, daha sonra namus kavramının erkeklerin de canını yaktığını, kadınlar kadar olmasa da erkeklerin de namus adına şiddete maruz kaldıklarını belirtti. Leyla Pervizat'ın konuşmasının ardından Filmmor'un hazırladığı "Namus İçin Neler Çektik" adlı sergi kapsamında, "Namus Nedir?" adlı belgesel gösterildi. Film gösteriminin ardından belgeseli hazırlayanlardan ve "kamerawoman"larından biri olan Ülkü Songül, çekimler sırasında neler yaşadıklarını anlattı. Güz dönemi boyunca namus kavramı üzerine çalışma yürütmüş olan BÜKAK'lı öğrenciler çalışmalarının çıkış noktasını, süreç içindeki tartışmalarını aktardılar. Çeşitli filmler üzerine eleştiri getiren ve gazetelerdeki namusla ilgili haberleri değerlendiren öğrenciler, toplumsal bilinçaltını oluşturan önemli etkenlerden biri olan kitle iletişim araçlarındaki namus ve kadın imgelerinin deşifre edebilmek için bu alanlarda çalışma yapmayı uygun gördüklerini belirttiler. BÜKAK'ın "Namus Adına Şiddet" başlıklı çalışmasının aktarımının ardından, Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü'nden (BÜFK) bir öğrenci, Feminist Kadın Çevresi ile birlikte 8 Mart için hazırlandıkları dans ve müzik gösterisinde sergilenecek olan ve namus kavramını irdeleyen "Güldünya" adlı gösterinin hazırlık aşamasını ve bu konuda yaptıkları tartışmaları anlattı.

Perşembe günü, Feminist Kadın Çevresi'nden dansçı ve müzisyen kadınların farklı kadın hikâyelerini danslarla ve türkülerle anlattıkları gösteri gerçekleşti. Ardından yine Feminist Kadın Çevresi'nden tiyatrocu kadınların hazırladığı kısa bir yol hikâyesi olan "Otobüs" adlı oyun sergilendi.

Kapanış etkinliği ise Tent'a Bulles sirkinin gösterisiydi. 2003 yılında Avrupa ülkelerinden birkaç feminist lezbiyen kadının ortaya attığı fikrin gelişmesiyle oluşan Tent'a Bulles dördüncü performansını İstanbul'da gerçekleştirdi. Bu yılki gösteride İstanbul'un yanı sıra Fransa, İspanya, Almanya, Avusturya, İtalya ve Avustralya'dan kadın ve lezbiyenlerin de katıldığı Tent'a Bulles Kadın ve Lezbiyen Sirki ev işi, annelik gibi rolleri dönüştüren dramaturjileriyle ve gösterilerini gittikleri ülkelerdeki kadınlarla birlikte çalışarak yenilemeleriyle alternatif bir sanat topluluğu modeli teşkil ediyor.

Tüm bu etkinliklerin yanı sıra, kadın yazarların eserlerinin yer aldığı "Kadın Eserleri Kitap Sergisi", her sene olduğu gibi 8 Mart etkinlikleri haftası boyunca açıktı. Bu sene kitap sergisine ek olarak, Filmmor'un hazırladığı "Namus İçin Neler Çektik" adlı fotoğraf ve belgesel sergisi de Boğaziçi Üniversitesi'nde ziyaretçileriyle buluştu.

GÜLİZ ATSIZ
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRENCİSİ

Kadınlar 8 Mart'ta meydanlardaydı. Kadıköy'deki 8 Mart yürüyüşünden bir görüntü.

Yeditepe'de...

Yeditepe Üniversitesi'nde ise okulda feminist okumalar ve tartışmalar yapan kadın öğrenciler, 8 Mart'ta kampüs içerisinde feminist bir tartışma ortamı yaratabilmeyi amaçlayarak, dört söyleşilik bir organizasyon düzenlediler. Etkinlik boyunca Yeditepeli öğrenciler, Ayşe Düzkan'la feminizmin ne olduğu ve Türkiye'de ve dünyadaki gelişimi; İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği Başkanı Av. Nazan Moroğlu ile de yeni Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası kanunu ile kadınların elinden alınan hakları, Türk anayasalarında ve yasalarındaki kadının önceki, şimdiki ve gelecekteki yeri üzerine söyleştiler. Yeditepe Üniversitesi Genetik ve Biyomühendislik Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Işıl Aksan Kurnaz ile kadının bilimdeki yeri ve bilim kadınının karşılaştığı sorunlar irdelenirken, Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Ayşe Gül Altınay ile feminizmin kime ait olduğu, erkeklerin de feminist olup olamayacağı üzerine yoğun tartışmalara girildi

"Türkiye'de kadına yönelik şiddet" söyleşisi

Sabancı Üniversitesi öğretim görevlilerinden Ayşe Gül Altınay, Kamer'in organize ettiği ve Diyarbakır Sanat Merkezi'nin ev sahipliğini yaptığı "Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele" söyleşisine konuşmacı olarak katıldı. Altınay, Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Görevlisi Yeşim Arat ile yaptıkları, TÜBİTAK tarafından desteklenen ve on sekiz ay süren "Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet" araştırmasında, "Türkiye'de kadına yönelik şiddetin nasıl tanımlandığını, nasıl algılandığını ve gerek sivil toplum, gerekse devlet düzeyinde ne tür mücadele yöntemleri geliştirildiğini" incelediklerini belirterek şunları söyledi: "Alan araştırmasının en önemli bulgularından biri, her on kadından dokuzunun dayağı haklı görmediği olmuştur. Aynı zamanda, aile içi şiddetle mücadele konusunda görüşlerini sorduğumuz kadınlar hükümete, yerel yönetimlere, devlet kurumlarına ve mahkemelere bu alana müdahale etme konusunda önemli sorumluluklar yüklemekte ve yapılanları yeterli bulmamaktadırlar. Kadınların büyük çoğunluğu, devletin erkekleri ve polisi eğiterek, gerekirse caydırıcı cezalar vererek, bu konuda çalışan kuruluşları destekleyerek ve sığınma evleri açarak erkeklerin eşlerine uyguladıkları şiddeti engelleyebileceklerini düşünmektedirler. Görüşülen kadınların %85'i Türkiye'deki sığınma evlerinin sayısının yeterli olmadığını düşünmekte, %87'si vergilerinin sığınma evleri açmak için kullanılmasını onaylamaktadırlar. Kadınların %92'si ise mahkemelerin şiddet gören erkeklere ceza vermesini istemektedir.
Bu bulgular göstermektedir ki, kadınlar aile içi şiddeti 'aile içinde' çözülmesi gereken bir konu olarak değerlendirmemektedir. Kadın hareketi yaygın bir kurumsallaşma gerçekleştirerek önemli hukuksal reformların gerçekleşmesinde, yeni kanunların gerek içeriğinin belirlenmesinde, gerekse kabul edilmesinde kilit bir rol oynamıştır. Ancak bu araçlar henüz gerektiği kadar etkin bir biçimde kullanılmamaktadır."

"Kadınların tarihi-itaat, isyan, feminizm"

Bu yıl 6. düzenlenen gezici Filmmor kadın filmleri festivalinin bu yıl ki teması, "Kadınların Tarihi-İtaat, İsyan, Feminizm". 14-22 Mart tarihleri arasında İstanbul Alkazar sinemasında ve Fransız Kültür Merkezi'nde; 28-29 Mart tarihler arasında Eskişehir Yunus Emre Kültür ve Sanat Merkezi'nde; 4-5 Nisan tarihlerinde Tunceli sinema 62'de ve 11-12 Nisan'da Van Lilas gösteri salonunda gösterilecek filmlerin arasında Türkiye'den ve yurtdışından, yönetmeni kadın olan pek çok uzun ve kısa metrajlı film bulunuyor. Programda, Filmmor'un hazırladığı ya da yapım aşamalarında Filmmor'dan kadınların yer aldığı filmler de yer alıyor.

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI-4

"OSMANLI MODERNİZASYONUNDA DÖRDÜNCÜ ADIM: II. MEŞRUTİYET"

Tarih Vakfı Ankara Temsilciliği tarafından düzenlenmekte olan "1908 Meşrutiyeti" temalı Ankara Tartışmaları'nın sonuncusu 12 Mart 2008 tarihinde yapıldı ve siyaset bilimci Dr. Emel Akal, "Osmanlı Modernizasyonunda Dördüncü Adım: İkinci Meşrutiyet" başlıklı bir sunuş yaptı. Daha önce bu konuda sunuş yapan Aykut Kansu, Ali Birinci ve Kudret Emiroğlu'ndan kimi noktalarda farklılaşan yorumlar yapan Akal, II. Meşrutiyet'in, Osmanlı siyasi elitinin ve gelişmekte olan Müslüman burjuvazinin çabaları sonucunda gerçekleşen bir yenilenme, reform ve modernizasyon süreci olduğunu, bu reform hareketinin, 1923 tarihinde kurulan ulus-devletle tamamlandığını ileri sürdü.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı vesilesiyle basılan bir afiş. Sotirios Hristidis tarafından çizilmişti.

Akal, toplumsal artının ağırlıklı olarak kara/toprak/tarımdan elde edildiği kadim bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticilerinin, Batı'daki modernizasyon sürecini çok yakından izlediğine ve bu modernizasyonu yakalamak için çaba sarf ettiğine değinerek şunları söyledi: "Eğer 1789 Fransız burjuva devrimi şablon alınacak olursa şunu görüyoruz; ekonomik alanda iktidarı ele geçirmiş olan burjuvazi, siyasi iktidarın sahibi olan aristokrasi ve ruhban sınıfını yerlerinden ederek iktidarı ele geçirir. Güçler ayrımı ile yasama, yürütme ve yargıyı da anayasa ve parlamento kanalı ile pekiştirerek egemenliği eline alır. Yani Fransız burjuvazisi, feodal devleti ele geçirerek kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda işleyen yeni bir siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik mekanizmayı işlevsel kılmış, 'modernizasyon' olarak da anılan yenileşmeleri yapmıştır. Bu şablon Osmanlı'ya uygulanacak olursa, Osmanlı toplumunun en gelişkin burjuvazisini Sırp, Bulgar, Rum, Ermeni ve Yahudi burjuvazisi oluşturmaktaydı. Dolayısıyla burjuvazinin ihtiyaç ve çıkarlarına yetmeyen bu eski devleti ele geçirmek ve dönüştürmek onlardan beklenirdi. Ancak farklı etnik kökenlere mensup gayrimüslim burjuvazi, verili toplumsal gelişmeler içinde kaçınılmaz görünen ulus-devlet eğiliminin rüzgârında kendi devletlerini kurmayı tercih etti: Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, vb devletler Osmanlı'dan koparak kuruldu. Böylece devleti değiştirmek ve dönüştürmek Osmanlı'nın Müslüman ve Yahudi unsurlarına kaldı. Yahudi unsurun, Müslüman elit ile 1900'lerin başından itibaren yaptığı ittifak bugün bile sürmekte olan İsrail-Türkiye devletlerinin arasındaki ilişkileri anlamaya ışık tutmalıdır."

Akal, böyle bakıldığında, modernleşme sürecinin birinci ve ikinci adımını teşkil eden, padişahın kendi yetkilerini sınırlandırması, oto-limitasyon anlamına gelen Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın "tamamen dış dinamiklerin baskısı ile ilan edildiğini" düşünen tarihçi ve sosyal bilimcilere katılmadığını, Osmanlı gibi güçlü bir devlet geleneğine sahip bir ülkede sadece ve sadece dış faktörlerin baskısı ile bu türden çok önemli siyasi reformlara girişileceğini düşünmenin haksızlık olduğunu belirtti. Reformların mutlak iktidar sahibi sultanın onayı ile verilmiş fermanlar aracılığı ile yapılmaya başlandığına, yani Osmanlı'daki modernizasyon sürecine sultanların onayı ve iradesi ile başlandığına dikkat edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Dış dinamiklerin baskısını göz ardı etmemekle birlikte, iç dinamiklerin onayı ve ihtiyacı ile yapılan bu reformlara "Devlet gemisinin batmaktan kurtarılması", "gayrimüslim azınlıkların kopmasının engellenmesi" gibi gerekçeler gösterildiğini belirtti.

Emel Akal'a göre, Osmanlı Devleti'nin modernizasyonu böylece yukarıdan aşağıya, devlet ricali aracılığı ile yapılmaya çalışılınca, bugüne kadar süren pek çok hastalığı da beraberinde getirmiş oldu. Modernleşmenin üçüncü adımı olan 1876 yılında anayasalı ve parlamentolu bir sisteme geçişin de kendi içinde yine aşağıdan gelen bir zorlama ile değil, yukarıdan gelen bir ihtiyacın ürünü olduğunu belirtti ve şöyle devam etti: "İkinci Meşrutiyet'in ilanı ise Müslüman, Yahudi ve Ermeni unsurların, İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde veya onunla ittifak yaparak, Balkanlar'ı kaybetmiş olan Osmanlı Devleti'nin Mülkiyeli, Darülfünunlu, Mekteb-i Sultanili, Paris, Berlin, Viyana ve benzeri Avrupa kentlerinde yaşamış/okumuş elitleri, ordunun okullu genç zabitleri, Müslüman eşraf/mütegallibe/toprak beyi ve benzerlerinin çıkarları doğrultusunda, 1876'da olduğu gibi değil, gerçek bir anayasalı ve meclisli siyasi düzen kurma girişimi olarak değerlendirilmelidir. Böylece eski devlet geleneklerini ve bunlardan nemalanan çıkar gruplarını tasfiye etmeye de başlayan bir adım olarak modernizasyon sürecinde II. Meşrutiyet, dördüncü adım olarak değerlendirilebilir."

Akal, pek çok tarihçi tarafından üzüntü ile Osmanlı'nın "gerileme ve çökme dönemi"ne ait olarak değerlendirilen bu modernizasyon çabalarının, aslında Osmanlı Devleti'nden dünya konjonktürüne uygun bir ulus-devlet yaratılmasını sağladığını vurguladı. 1923 itibariyle, radikal-modernist bir kadro tarafından son rötuşlar yapılmış ve dünyada başka hiçbir Müslüman ülkede görülmeyen siyasi (eşit, genel oy, siyasi partiler, meclis vb), kültürel (laiklik, kadınların konumu) ve ekonomik (kapitalist üretim tarzı/ilişkileri) alanlarda modernist bir devletin kurulmasına yol açılmıştır.

Konuşmayı takip eden tartışmalarda, Akal, Tanzimat ve Islahatın ilanındaki dış baskıların rolünü önemsizleştirdiğine ilişkin eleştirileri cevaplama ve cumhuriyeti bir kopuş, bir kırılma olarak alıp almadığı konularındaki görüşlerini açma fırsatı buldu. Akal bu konuda; 1) Yüz yıllık bir sürece yönelik olarak yapılan soyutlamaların bu tür tartışmalara yol açmasının doğal olduğunu; dış dinamikleri inkâr etmenin mümkün olmadığını, ancak içeride bu konularda uygun bir ortamın ve talebin varlığının bizatihi önemli olduğunu, 2) Mustafa Kemal ve arkadaşlarının son derece radikal modernistler olduğunu vurgulamış, onların saltanat ve hilafetin kaldırılmasını gerçekleştirerek Osmanlı Devleti'nin siyaset tarzına son verdiklerine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, 1908 sonrası saltanatın yetkilerinin kısıtlanması, meclis ve yasaların öne çıkarılması, halife-sultanın eleştirilebilir bir özneye indirgenmesinin cumhuriyeti kuranların işini epeyce kolaylaştırdığını vurgulamıştır. Bu bağlamda, Akal'a göre İttihad Terakki dönemi yaşanmasaydı cumhuriyeti kuranlar reformları bu kadar kolay yapamayacaklardı.

4. GELENEKSEL SOSYOLOJİ GÜNLERİ

4, 5 ve 6 Mart tarihlerinde ODTÜ Sosyoloji Topluluğu "4. Geleneksel Sosyoloji Günleri"ni düzenlendi. Etkinlik kapsamında Feminizm, Toplumsal Hareketler, Toplumsal Cinsiyet, İslamcı Hareketler, Ekolojik Kriz, Öğrenci Hareketleri, Sol ve İşçi Sınıfı, Kürt Sorunu gibi başlıklar çerçevesinde on farklı oturum gerçekleştirildi. Çoğu sunum ve söyleşi şeklinde geçen konuşmaların yanı sıra, "Pembe Gri" ve "Devrimci Gençlik Köprüsü" başlıklı iki belgesel gösterimi yapıldı. Bunların dışında, "Öğrenci Hareketleri" başlığı altında bir atölye çalışması düzenlendi. Sosyoloji, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümlerinden öğrencilerin konuşmalarının yanı sıra öğretim üyelerinin konuşmalarına da yer verildi. Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim elemanlarından Mustafa Kemal Coşkun, "Toplumsal Hareketler Nereye" başlıklı konuşmasında, günümüz "yeni toplumsal hareketlerinin" kültür ve kimlik eksenli olmalarını eleştirdi. İTÜ İnsani Bilimler Enstitüsü araştırma görevlisi Stefo Benlisoy, "Ekolojik Kriz: Dünyada ve Türkiye'de" başlıklı konuşmasında ekolojik krizi "eşitsiz bir birleşik süreç" olarak tanımladı ve "metalaştırılmış ve serbestleştirilmiş bir paradigmayla ekolojik krizi durdurma olanağının" olmadığını vurguladı. Masis Kürkçügil ise, "40. yılında 68 Hareketi" başlıklı konuşmasında, bir parçası olduğu 68 hareketini anlatarak, bugünün benzer toplumsal dinamikleri ile karşılaştırdı.

FOUR SEASONS OTEL İNŞAATI

"ÖRNEK PROJE" Mİ, "TARİHİN KATLEDİLMESİ" Mİ?

Tarih Vakfı'nın, "Tarihi Yarımada ve Tarihi Mirası Koruma" panelinde Four Seasons oteli inşaatı üzerine de tartışıldı. Doğan Kuban, "İstanbul'un 1/200'üne tekabul eden sur içini koruyalım" diye konuştu.

Soldan sağa, Yalçın Özüekren, Bahattin Yücel, Doğan Kuban, Atilla Öztürk, Murat Güvenç.

ESİN KUMRAL

Tarih Vakfı, Tarih Dostları 3. buluşmasında "Tarihi Yarımada ve Tarihi Mirası Koruma" başlığını tartışmaya açtı. 26 Şubat'ta Caddebostan Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilen panelde, Büyük Saray kalıntıları üzerinde yapımı süren Four Seasons Oteli inşaatı da tartışıldı. Panelin yöneticiliğini Prof. Dr. Murat Güvenç üstlenirken, Prof. Dr. Doğan Kuban, Bahattin Yücel, Dr. Yalçın Özüekren ve Atilla Öztürk panele konuşmacı olarak katıldı.

KORUMAMA ÜZERİNE ÖRGÜTLENEN "KORUMA"

Panelde ilk konuşmayı gerçekleştiren Doğan Kuban, İstanbul'da temel sorunun korunma değil, "korunmama" olduğunu ve neden korunmadığımızı anlamanın önemli olduğunu ifade etti. 7. yüzyıldan beri var olan İstanbul'un; pagan Yunan, pagan Roma, Hıristiyan Roma, Ortodoks Bizans ve Müslüman Osmanlı gibi bütün büyük kültürlerin üst üste geldiği tek kent olduğunu belirten Kuban kente sahip çıkmadığımızı, sadece Avrupa'ya karşı "koruyormuş gibi" yaptığımızı söyledi. 32 yıl önce bir koruma planı yaptığını belirten Kuban, "korunmalı" dediği tüm yapıların -camiler hariç- yok edildiğini, o yapılardan geriye %1'inin bile kalmadığını sözlerine ekledi.

BU NE TESADÜF!

Kuban'ın ardından söz olan eski Turizm Bakanı Bahattin Yücel, Türkiye'nin henüz kentleşme sürecini tamamlayamadığını söyledi. Yücel'e göre kentli kültür kırdan gelenleri yönlendirecek gücü kazanamamıştı. Bu koşullarda tarihi yarımada müthiş bir rant kapısı açıyor, bu uğurda imar planlarında değişikliğe gidiliyordu. Daha sonra sözü Four Seasons otel inşaatına getiren Yücel, "Özal döneminde, birtakım şaibelere rağmen bence yine de özüne sadık kalınarak Sultanahmet Cezaevi otele dönüştürüldü. Otel büyütülemediği gerekçesiyle satıldı. Yeni girişimcinin 'açık arkeoloji parkı' kazılarını finanse etme teklifine karşılık otelin 50 odalık genişletilmesi kabul edildi. Ama çok garip bir şekilde otelin genişlemesinin söz konusu olduğu yerde hiçbir şey bulunamadı. Bu konu Türkiye'den çok Avrupa'da yankı buldu. Bu inşaat sivil bazda muhalefetle engellenmeli," diye konuştu.

YASAYA AYKIRI BİR DURUM YOK

Sonraki konuşmacı, otelin ve ek tesislerinin mimarı Yalçın Özüekren, olayın başlangıçta medyada yankı bulmasının sebebinin, orada yapılmakta olan ek bloklardan birinin bir gazetecinin manzarasını kapatması olduğunu söyledi. Yücel'in iddialarına tepki gösteren Özüekren, en fazla buluntunun otele yakın yerde çıktığını belirterek, "Turizm bakanı alanı iki defa gezdi, burada yasaya, yönetmeliğe, işin tekniğine, arkeolojik buluntulara zarar verecek hiçbir aykırılık yoktur. Buluntuların konservasyonu için zaten uzmanlardan oluşan bir bilim kurulu oluşturuldu," dedi.

ÖRNEK PROJE

Four Seasons otelin genel müdürü Atilla Öztürk, korunması gereken alanlarda insan yaşadığını belirterek, korunmaya çalışılan şeye korunma-kullanma dengesi gözetilerek işlev verilmesinin daha mühim olduğunun altını çizdi. Öztürk, "İftiharla söylüyorum ki bizim projemiz bu konuda örnek bir çalışma," diye konuştu.

Atilla Öztürk'ün ardından yeniden söz alan Doğan Kuban, "Turizm diye her şeyin içine girip yok ediyoruz. 1440 hektarlık sur içi, İstanbul'un 1/200'üne tekabül ediyor. Bu kadarcık alanı da koruyalım işte!" dedi.

19. YÜZYILDAN KALMA HAMİDİYE SU TESİSLERİNİN ÖNEMLİ YAPISI

"BÜYÜK HAZNE" OTEL İNŞAATI İÇİN YIKTIRILDI!

BURAK ÇETİNTAŞ

Yakın geçmişte belediyeler yasası değişti. Bu arada İstanbul'da soluk alınacak son yeşil alanlar da hızla yok ediliyor. Bu son derece değerli yeşil alanlar şahıslara satılıyor, ardından imar izni çıkartılıyor ve çevreyle uyumsuz, yüksek, çirkin binalar şehrin dört bir köşesinde birbiri ardına yükseliyor. Bu arada hem Büyükşehir Belediyesi hem de ilgili ilçe belediyeleri sadece gerekli ruhsatları düzenliyor.

Balmumcu'nun yegâne yeşil alanının ortasında yükselen su deposu birkaç saat içinde yıkıldı. Yıkım sırasında deponun çift haznesi ve anıtsal duvarları son kez böyle görüntülendi.

Fotoğraf: Burak Çetintaş

Bu uygulamanın bir örneği, geçen mart ayının 19'unda Balmumcu'daki Hamidiye suyu tesislerinin merkez tevzi haznesi olan su depolarının bulunduğu alanda yaşandı. 2 bin 724 metrekarelik geniş bir yeşil alan içerisinde bulunan tarihi su depoları iş makineleriyle yıktırıldı, etrafını çevreleyen yeşil alan içindeki ağaçlar kesildi.

Hamidiye suyu tesisleri, şehrin Avrupa yakasının gelişmekte olan bölgelerine kaliteli içme suyu temin edebilmek için II. Abdülhamid tarafından verilmiş emirle inşa edilmişti. 1898'de kurulan komisyon, önceden belirlenmiş güzergâha döşenen kurşun künklerle Kemerburgaz'ın ilerisindeki Karakemer ve Kovukkemer civarındaki kaynaklardan sağlanan suyun şehre ulaşmasını sağlamak için yeterli nitelikte bir tesisin inşası kararını aldı. İki sene süren inşaatın sonunda, toplam 43 bin 872 metre uzunluğundaki kurşun su künkü ağı ile ilk defa 26 Mayıs 1902'de su verildi. Ne var ki, tesisin büyük bir bölümü gibi, geçen ay tamamen tahrip edilen tarihi Hamidiye su depoları inşaatı da açılıştan iki sene önce, yani 1900'de tamamlanmıştı.

Hamidiye suyu tesislerinde Cendere ve Balmumcu'da suyun toplandığı ve dinlendirildiği ikişer adet 500'er metreküplük su depoları vardı. Bunlardan 108 yaşındaki Balmumcu depoları geçtiğimiz aya kadar, içinde su tutulmadığı halde hâlâ ayaktaydı. Benim çocukluğumda Balmumcu'daki evlerin neredeyse tamamı içme suyunu, bu su deposunun hemen yanı başındaki kitabesiz çeşmeden sağlardı. Sonraki senelerde suyun kaynağında modern dolum tesisleri kuruldu ve suyun şehre getirilmesini sağlayan hat iptal edildi. İlk olarak Cendere'deki depolarda toplanan Hamidiye suyu, halk arasında "büyük hazne" olarak bilinen Balmumcu'daki çifte depolara iletilirdi. Deponun günlük dağıtım gücü 900 ilâ 1100 metreküptü. Yapıldığı tarihte bu depodan, Arnavutköy'den Kasımpaşa'ya kadar geniş bir alana su verilir, ayrıca toplam 126 adet çeşme bu depodan beslenirdi. Şişli Etfal, Gümüşsuyu Askeri, Kasımpaşa Deniz ve Kuledibi İngiliz hastaneleri; Kabataş, Galatasaray, Işık liseleri ile Yıldız ve Dolmabahçe sarayları gibi 43 adet resmi bina da suyunu Hamidiye suyu tesisinden alıyordu.

İşte İstanbul'un 19. yüzyıldan kalma su teknolojisi ile ilgili son ve en önemli bu tesisi geçtiğimiz ayın 19'unda Büyükşehir Belediyesi'nin verdiği yıkım izni doğrultusunda yerle bir edildi. Yıkımı 1998'de ve 1999'da iki defa gündeme gelen su deposu, çevre sakinlerinin "Gayrettepe Semt Girişimi" adı altında düzenledikleri mitingler ve protestoları sayesinde yok olmaktan son anda kurtulmuştu. İçinde tarihi depo binasının da yer aldığı arazi daha sonra Milli Emlak'ın malı olmuş, 1940'larda yapılan düzenleme uyarınca da kullanımı İstanbul Belediyesi'ne devredilmişti. Sonraki senelerde şahıs mülkiyetine geçen arazi Büyükşehir Belediyesi'nin 1998'de onayladığı plana göre gökdelen alanı olarak ayrıldı. Bölgede yer alan tarihi deponun ilk satışı 1998 Şubatı'nda Karataş Derya İnşaat ve Ticaret Şirketi'ne yapılmıştı. Satışı yapılan su deposu ertesi gün tekrar el değiştirdi ve Yapısal Yapı Şirketi'ne satıldı. Belediye tarafından hazırlanan plana karşı açılan dava uzun seneler devam etmiş, mahkeme ise yürütmeyi durdurarak bilirkişi raporu istemişti. Arazi daha sonra Polat İnşaat tarafından satın alındı. Şimdi burada 26 katlı devasa bir otel inşa edilecek. Hamidiye su tesisinden geriye ise ancak deponun yanı başında yer alan 100 metre uzunluğundaki "Hamidiye Sokak" kalacak...

Yazık ki bütün bu gelişmeler yaşanırken koruma amaçlı kurum ve kuruluşlar hiçbir şey yapmıyor, yapamıyor. Anıtlar Yüksek Kurulu, şikâyet üzerine çalışan bir devlet kurumudur. Ama bugün için böyle bir kurumun "şikâyet" sistemi ile yürümesi mümkün değildir. Bugünün şehirlisi sadece şehirde yaşıyor, yoksa şehirli kimliği taşımaktan uzak. Yeşil alanda inşaat yapılmasını kendi evinin değerlenmesi, tarihi bir binanın yıktırılmasını ise mezbeleliğin ortadan kalkması olarak algılıyor. Dolayısıyla şehrin değişik mahallelerinde her gün birbiri ardına yaşanan böylesi yanlış ve çarpık uygulamalardan Kültür Bakanlığı'na bağlı Anıtlar Yüksek Kurulu'nun bu sistemle haberdar olması mümkün değil.

Yeri gelmişken bir soru daha soralım; bu yazının konusu olan yıkım ve onlarca benzeri birçok şikâyetin ulaştığı İstanbul Mimarlar Odası ne yapıyor? Cevabın "koca bir hiç" olmaması için neleri feda etmezdik... İstanbul Mimarlar Odası maalesef şehir için pasif bir tutum izlemektedir.

NE KADAR SINIF, O KADAR SOSYALİZM!
1908 GREVLERİ

ESİN KUMRAL

Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası'nı protesto etmek amacıyla sendikaların "grev provası"na giriştikleri bir dönemde, Türkiye'deki işçi hareketinin geleneğini kavramak bağlamında son derece önemli bir noktaya oturan bir seminer, Osmanlı Bankası Müzesi'nde gerçekleştirildi. Çağdaş Türkiye Seminerleri kapsamında 15 Mart 2008 günü gerçekleştirilen "1908 Grevleri" başlıklı konferansa Boğaziçi Üniversitesi'nden Yard. Doç. Dr Yavuz Selim Karakışla konuşmacı olarak katıldı. Moderatörlüğünü Prof. Dr. Zafer Toprak'ın yaptığı seminerde konuşulanlar arasında; 15 Ağustos-6 Ekim 1908 tarihleri arasında Osmanlı topraklarında gerçekleşen grev dalgası ve bu grevlerin yapısı, işçilerin 'bilinç sorunu', Tatil-i Eşgâl Kanûn-ı Muvakkatı, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin grevlere yaklaşımı gibi konular yer alıyordu.

Yavuz Selim Karakışla, İttihad ve Terakki döneminin genel bir panoramasını çizdikten sonra 24 Temmuz 1908'deki "İlan-ı Hürriyet"in ardından Osmanlı topraklarında artarak devam eden "grev dalgası"na değindi. Avrupa ile karşılaştırıldığında -1905'te Rusya'da 1500, 1908'de İngiltere'de 700 grev gerçekleşmişti- Osmanlı'da gerçekleşen "grev dalgası"nın ne ölçüde "dalga" olduğunun tartışılabileceğini belirten Karakışla'ya göre, 15 Temmuz-6 Ekim 1908 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda toplam 176 grev gerçekleşmişti. Yoğunlaşan bu hareketlenmenin 1908'den önce gerçekleşen grevlerin (1872-1908 arasında toplam 70-72 grev) bir sonucu olduğunu belirten Karakışla'ya göre, 1908'in özgürlükler ortamı "grev dalgası"nın oluşmasında etkili olmuştu.

Çoğunlukla Selanik, İzmir, İstanbul hattında gerçekleşen grevlerin enflasyonun son üç ayda %20-30 oranında artmasına tepkiden de beslendiğini ifade eden Karakışla; niteliğe göre maaş, 14-16 saatlik iş saatlerinin 10-11 saate indirilmesi, yıllık izin, hafta sonu izni, sendikaların işverenler tarafından kabul edilmesi, sağlıklı çalışma koşullarının yaratılması, şirketin (yabancı) genel müdürünün istifa etmesi gibi istemlerin grevlere damgasını vurduğunu belirtti. Sorunu sistemde değil kişide arayan bu bakışın "yanlış bilinç"ten kaynaklandığını söyleyen Karakışla, bu hareketlerin sosyalist bir bilinç taşımadığını, zaten dönem koşullarının sınıfsal yapısından bunu beklemenin haksızlık olduğunu, zira sosyalist bilinci şekillendirecek bir mecra bulunmadığını savundu. Dolayısıyla, Karakışla'ya göre, Osmanlı işçi sınıfı henüz "kendisi için bir sınıf" yani "bilinçli bir sınıfı" değildi, "kendi içinde bir sınıf" olma özelliğini taşıyordu.

Grevlerin başarısızlığının en önemli sebebini örgütlü bir zeminde gerçekleşmemelerine ve "kendiliğinden" oluşmalarına bağlayan Karakışla, bu özellikleri nedeniyle grevden ziyade iş bırakma (walk-out) olarak tanımlanabileceklerini ve örgütlenmenin genelde "grev"i takiben gerçekleştiğini vurguladı. Grevlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının bir diğer sebebi ise grev sürecinde işçilere destek olacak bir birikimin bulunmamasıydı. Koşulların bir sonucu olarak "grev kırıcılık" da grevleri olumsuz etkileyen başka bir faktördü. A fırınında greve giden işçinin, parasız kalıp B fırınındaki grevci işçilerin yerine "mevsimlik işçi" adı altında çalışmaya başlaması, grevlerin kolayca kırılmasına sebep oluyordu. Osmanlı işçi sınıfının örgütlenme biçimleri hususundaki toyluğu bağlamında Karakışla, Aydın Demiryolu işçilerinin İngiltere'den profesyonel sendikacı getirtmeye çalışmalarını örnek verdi.

Konuşmasında işçi ve devlet arasındaki ilişkiye de değinen Karakışla, grevler sırasında işçilerin devletten kendilerinden yana taraf olmasını beklediklerini söyledi. Devletin "sorun"u bir asayiş meselesi olarak gördüğünü vurgulayan Karakışla, bu noktada devletin önce nasihatçi bir rol üstlendiğini, ancak grevler patlayınca bu tutumun değişerek sertleştiğini ve kimi grev yerlerinde kanlı çarpışmalar da yaşandığını sözlerine ekledi.

Demiryolu işçilerinin daha iyi eğitimli olmaları nedeniyle de Osmanlı işçi sınıfı içerisinde daha sosyalizan ve öncü bir rol üstlendiğine dikkat çeken Karakışla, 1908 grev hakkını kısıtlayan ve "grev dalgası"nı sona erdiren Tatil-i Eşgâl Kanûn-ı Muvakkatı'nın yürürlüğe konma sürecini şöyle özetledi: 15 Eylül 1908 günü bütün demiryolu işçileri greve girmişlerdi. Bunu takiben tramvay işçileri ve rıhtımlardaki bir kısım hamal ve ameleler de greve gitmişlerdi. Demiryolu şirketlerinin İttihad ve Terakki Cemiyeti üzerinde kurduğu baskı Tatil-i Eşgâl Kanûn-ı Muvakkatı'nın yürürlüğe konması ile sonuçlandı. Karakışla'nın İttihad ve Terakki'nin "işçi politikası"na verdiği bir diğer örnek ise, cemiyetin iktidara gelir gelmez uygulamaya koyduğu, işsizlerin İstanbul dışına atılmasını şart koşan "serseri nizamnamesi" oldu.

OSMANLI İŞÇİSİ DE YÜKSELSİN!

Yavuz Selim Karakışla'nın ardından söz alan Prof. Dr. Zafer Toprak; 1908'lerde de bir sosyalizm tartışması yaşandığını, ancak bu tartışmanın sendikalizmle ne kadar örtüştüğünün meçhul olduğunu ve Türkiye'de ilk sosyalizm tartışmasının bu grevlerle ve 1908 tatil-i eşgalleriyle başladığını belirtti. Toprak, Tatil-i Eşgâl Kanun Hükmünde Kararnamesi'nin mecliste çok uzun süre tartışıldığını ve Meclis-i Mebusan'ın röntgenini çekmek için bu tartışmalara yakından bakmak gerektiğini savundu. Mecliste, adı liberalizmle özdeşleştirilen Mehmed Cavid Bey'in bile sendikadan yana olduğu için sosyalist olmakla suçlanmasını kavramın kullanılmasındaki muğlaklığa örnek olarak veren Toprak, o dönemki grevlerin de bugün anladığımız anlamda grevler olmadığını, her türlü protesto ve boykotu da içerdiğini belirtti.

Grevlerde "dışa karşı" bir tavrın da belirgin olduğunu ifade eden Toprak; "Osmanlı olmayan işçilerle, olanlar arasındaki fark ortadan kalksın!" "Osmanlı işçisi de yükselsin!" gibi istemlerin emperyalizme karşı bir nitelik taşıdığını vurguladı.

Osmanlı Devleti'nde işçilerin günlük çalışma süresi 15-16 saati buluyordu.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, cilt 3

SEMİH VANER ARAMIZDAN AYRILDI

Sosyal bilimci Semih Vaner 12 Şubat'ta vefat etti.

AKIN TERZİ

Uzun yıllardan beri Fransa'da yaşamını sürdüren, sosyal bilimler ve siyaset alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Semih Vaner, 12 Şubat'ta aramızdan ayrıldı. 1945 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Vaner, lisans eğitimini Lausanne Üniversitesi'nde tamamladı. Doktora çalışmalarını Sorbonne'da tamamlayan Vaner, bir süre Bursa Uludağ Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nde ders verdi. 1982 yılında araştırmacı olarak, Fransa'daki uluslararası inceleme ve araştırma merkezi CERI bünyesinde çalışmaya başladı. Bu kurumda çeşitli araştırmaların yönetimini üstlenen Vaner, özellikle günümüz Akdeniz dünyasına ve Türkiye'nin toplumsal-siyasal yapısına ilişkin incelemeler yürüttü. Bu çalışmaların sonucu olarak birçok kitap kaleme aldı, pek çok kitabın da editörlüğünü üstlendi: *Modernisation autoritaire en Turquie et en Iran* (Türkiye'de ve İran'da Otoriter Modernleşme), *la Turquie en mouvement* (Değişen Türkiye), *l'Europe avec ou sans la Turquie?* (Avrupa: Türkiye'yle mi yoksa Türkiye'siz mi?)...

Vaner, Fransa'nın saygın yayınevlerinden Fayard'ın bünyesinde Ceri-Fayard dizisini oluşturdu ve yönetimini üstlendi. 2005 yılında dizinin ilk kitabı olarak, Stéphane Yérasimos'a adanmış olan *la Turquie* yayımlandı. Geçmişten günümüze Türkiye'yi pek çok yönden mercek altına alan, konunun uzmanları tarafından kaleme alınan makalelerin yer aldığı *la Turquie*. Türkiye hakkında yazılmış en güncel ve güvenilir kaynak olarak Fransa'da büyük ilgi gördü.

Semih Vaner'in ardında bıraktığı en önemli eserse, 1985 yılında yayımlanmaya başlayan, Doğu Akdeniz ve Türk-İran dünyası üzerine incelemelerin yer aldığı *Cemoti* adlı dergi oldu. CERI, CNRS ve birçok kurumun desteğini alan dergi, Balkanlar'dan Doğu Akdeniz'e ve eski Sovyet bloğu ülkelerine kadar uzanan çok geniş bir coğrafya üzerinde yürütülen çalışmalar için en önemli kaynaklardan biri oldu.

"SU İÇİN(DE) 3 ÇIĞLIK..." FOTOĞRAF YARIŞMASI

Edirne Fotoğraf Sanatı Derneği, ANKAmall'un işbirliğiyle Zeugma, Allianoi ve Hasankeyf'in sesini duyurmak ve üç önemli kültürel mirasın sahiplenilmesi için bir fotoğraf yarışması düzenliyor. Yarışmada her biri 2 bin YTL değerinde Zeugma, Allianoi ve Hasankeyf ödülleri ile özel ödüller verilecek. Amatör ve profesyonel tüm fotoğrafçılara açık olan yarışmanın jürisi Coşkun Aral, Okan Bayülgen, Nadir Ede, Ara Güler, Behiç Günalan, Serdal İyiiz ve Ahmet Yaraş'tan oluşuyor. Son katılım tarihi 12 Mayıs 2008 olan yarışmaya katılmak isteyenler Edirne Fotoğraf Sanatı Derneği'nden Levent Tosun'a leventosun@hotmail.com adresinden ya da 0505 723 58 45 no'lu numaradan telefonla ulaşabilirler.

HASANKEYF'TEN SONRA ALLİANOİ'YE DE "SADAKAT YOLCULUĞU" DÜZENLENDİ

3 Şubat'ta, Doğa Derneği ve *Atlas* dergisi tarafından "Allianoi'ye Sadakat Yolculuğu" düzenlendi. 300 kadar destekçi, baraj suları altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan Allianoi'yi yaşatmak için antik kente gitti. Yolculara, Allianoi Kazısı Bilimsel Heyet Başkanı Dr. Ahmet Yaraş rehberlik yaptı. Sadakat yolcuları hem antik kentte, hem de Allianoi'yi tehdit eden barajın gövdesinde pankart açarak tepkilerini dile getirdiler. Çiğli Kültür Merkezi'nden gelen katılımcılar ise şehrin yok edilişini canlandıran bir oyun sergiledi. Ardından, şehri kurtarmak için verilen mücadelenin bir sembolü olarak yazılan Allianoi'ye sadakat mesajları bir cam şişe içinde biriktirilerek tarihi kente gömüldü.

ALLİANOİ GÖNÜLLÜLERİNE POLİS ZORU

"Herkes için sağlık" teması ile EXPO 2015 fuarına aday olan İzmir, başvurularında Allianoi'de bulunan su perisi (nymphe) heykelini de kullanmıştı. Ancak aynı "duyarlılık", Allianoi'nin sesini duyurmak konusunda gösterilmedi. 14-15 Şubat 2008 tarihlerinde EXPO fuarının yapılacağı ili belirleyecek olan Uluslararası Sergiler Bürosu'nun (BIE) delegeleri inceleme ve değerlendirme yapmak için İzmir'deydi. Allianoi'nin korunması için yıllardır mücadele eden Allianoi Gönüllüleri seslerini duyurmak için BİE delegelerine seminer verilen Kültürpark'taki salonun önünde bir basın açıklaması gerçekleştirmek istediler. Ancak grubun basın açıklaması yapmasına izin verilmedi ve polis tarafından fuar dışına çıkarıldılar. Kültürpark'ın dışında yapılabilen basın açıklamasında, ellerinde Allianoi'nin korunması talebini içeren dövizler taşıyan Allianoi Gönüllüleri, Allianoi'nin korunması konusunda BİE delegelerinden duyarlılık beklediklerini dile getirdiler.

"ADAM OLMANIN BİRİNCİ ÖZELLİĞİ İNSAN KADRİ BİLMEKTİR."
SADUN AREN'İ ANMA TOPLANTISI

AHMET AKŞİT

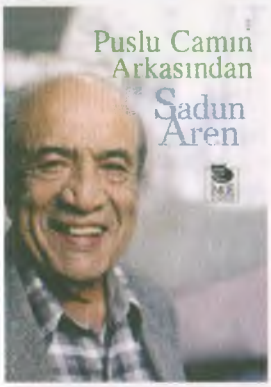
19 Mart'ta ÖDP, Maçka'daki İTÜ Sosyal Tesislerinde, 8 Mart'ta kaybettiğimiz Sadun Aren için bir anma toplantısı düzenledi. Toplantıda Adalet Ağaoğlu, SDP başkanı Filiz Koçali, 1969'da Aybar'ın istifasından sonra TİP genel başkan olan Mehmet Ali Arslan, DİSK Genel Sekreteri Tayfun Görgün, Hüseyin Ergün, ÖDP İl Başkanı Sinan Tutal, Sezai Sarıoğlu, 68'liler Birliği Başkanı Sönmez Targan, Masis Kürkçügil, Atilla Aytemur, Oral Çalışlar, Seyfi Öngider, Adnan Celayir ve Rasih Nuri İleri birer konuşma yaptılar, ayrıca Tarık Ziya Ekinci, Nihat Sargın ve ÖDP Genel Başkanı Ufuk Uras'ın mesajları okundu, sinevizyon gösterisi eşliğinde Aren'in hayatı anlatıldı.

Konuşma ve mesajlarda, Aren'in mücadele ve çalışma hayatındaki önemli duraklar dile getirildi: 1940'larda Marksizmle tanışan Aren o yıllarda yasa dışı TKP'ye üye olur, 1950'de doçent olduktan sonra akademik çalışmaları sebebiyle Cenevre ve Cambridge'e gider. Yurda dönüşte 1951 TKP tevkifatından dolayı gözaltına alınıp kısa süre Ankara Rüzgârlı Sokak'ta tutulan Aren, serbest kaldıktan sonra üniversiteye döner. 1957 yılında profesör, 1961'de DPT danışmanı, 1963'te TİP üyesi, 1965'te milletvekili olan Aren, TİP başkanı Mehmet Ali Aybar ile fikir ayrılığı sonucunda gelişen olaylar neticesinde 1969 yılında Behice Boran ile birlikte TİP yönetimine hâkim olur. Aren, diğer TİP yöneticileriyle beraber 12 Mart 1971 askeri müdahalesi ertesinde tutuklanıp hapse girer ve 1974 affıyla serbest bırakılır. Üniversiteye geri dönemeyen Aren, 1977'de DİSK Araştırma Enstitüsü'nün başına geçer ve 12 Eylül 1980 darbesi ertesinde hapse girene kadar bu görevde kalır. Aren bu dönemde işçilerin eğitimi ve bilinçlenmesi yolunda önemli çabalar gösterir. 1984'te serbest kalan Aren, 1991'de Sosyalist Birlik Partisi genel başkanlığına seçilir ve genel başkanlığı Birleşik Sosyalist Parti'de de devam eder. Daha sonra ÖDP kurucuları arasında yer alan Aren, öldüğünde ÖDP onursal genel başkanı idi.

Toplantıda mesajı okunanlardan Nihat Sargın ise Aren ile 1940'lardan beri kâh beraber, kâh ayrı yollardan yürüdüklerini ama dostluklarının sürdüğünü belirtti. Aren isminin en çok Behice Boran ve Mehmet Ali Aybar ile birlikte anıldığını söyleyen Sargın, üçünün de 1940'lı ve 1950'li yıllarda TKP'ye üye olduklarını ifade etti.

Yazar Adalet Ağaoğlu, konuşmasında Aren'den kendisini başkalarının yerine koymayı öğrendiğini belirtikten sonra, Aren ve arkadaşlarının bilim ile sanat ve edebiyatın ilişkisini çok iyi bir şekilde kurduklarını söyledi. Ağaoğlu, kendisinden önce yapılan konuşmalardan, 1940'larda Hasan Âli Yücel'in hazırladığı Descartes'ın Mantık kitabının Aren'in fikir dünyasının şekillenmesinde önemli bir yer tuttuğunu öğrendiğini ve benzer bir etkilenmenin kendisi için de söz konusu olduğunu söyledi. Ağaoğlu, Aren ve arkadaşlarının, insanımız insana benzesin diye uğraşıyorlardı dedikten sonra sıkıntıları da bu mücadelenin bir parçası olarak görüp ayrıca sözünü etmediklerini ifade etti.

Aren'in 1960'lardaki TİP'ten beri mücadele arkadaşı olan Hüseyin Ergün, Aren'in bilim adamlığından başka, bir bilim aktarıcısı olmasının, örneğin Keynes'i Türkiye'de tanıtmasının önemini belirttikten sonra, Aren'in insanları lider veya önder kişiliğinden çok yaşam tarzıyla etkilediğinin altını çizdi. Ergün, Aren'in "devletin kendisini savunma ihtiyacı duymayacağı bir sosyalizm yapmalıyız," dediğini, çünkü "demokrasilerde devrim olmayacağını" düşündüğünü anlattı. Ergün, Aren'in Sovyetler Birliği yıkılana kadar dünyadaki sosyalist hareketlerin Sovyetler'le uyum içinde çalışması gerektiğini düşündüğünü, 1990'dan sonra *Sosyalizmin Yeni Yolu* ve *Puslu Camın Ardından* kitaplarını çıkardığını anlattı. Ergün, Aren'in en önemli düsturlarından birinin de "Adam olmanın birinci özelliği insan kadri bilmektir," cümlesi olduğunu söyledi.

SBF öğrencilerinin TBMM'ye yürümesi

Gürel Tüzün (SBF, 1964)

Tam zamanını anımsamıyorum, ama 1964 başları olmalı, çünkü okulun arkasındaki yeni yurda taşınmıştık. Bir sabah kalkıp Sütunlu Salon'a indiğimizde olağanüstü bir hareketlilikle karşılaştık. Ne olup bittiğini sorunca durum anlaşıldı. Bir gün önce bir "tabii senatör", sanıyorum Mucip Ataklı, TBMM'de yaptığı konuşmada Sadun Hoca ile Mehmet Ali Aybar hakkında aşağılayıcı bazı şeyler söylemiş, bu sözler de gazetelere yansımış. SBF öğrencileri olarak bizler, sevgili Sadun "Ağabey"e böyle davranılması karşısında çok sinirlenip, bu davranışı protesto için o gün TBMM'ye yürüme kararı aldık. Karlı bir kış günüydü. Kısa bir süre sonra yüzlerce SBF öğrencisi, önde bayrak ve okul flamasıyla birlikte Cebeci'den TBMM'ye doğru yürüyüşe geçti. Yol boyunca slogan atılıp atılmadığını, atıldıysa bunların neler olduğunu anımsamıyorum. TBMM önüne vardığımızda içimizden küçük bir grubun artık "tabii senatör" olan Milli Birlik Komitesi üyeleriyle görüşmesi kararlaştırıldı. Görüşme sonrasında galiba Ahmet Yıldız temsilci olarak dışarı çıkıp bizlere yatıştırıcı ve özür dileyici bir şeyler söyledi. Bizler de hocalarının onurunu korumuş kişilerin gönül rahatlığıyla, ama o soğukta beklemekten dolayı biraz da donmuş olarak okulumuza döndük. Bildiğim kadarıyla, üniversite öğrencilerinin bir hocalarını hedef alan sözlü saldırıya karşı eyleme geçtikleri ve bu işin sorumlularını özür dilemeye zorladıkları bu olay Türkiye'de bir ilk ve belki de son örnek olmuştur. İşte Sadun Hoca'nın "ağabey" olarak anılmasının ardında böyle bir sevgi ve saygı yatıyordu.

Toplantıda konuşma yapan Adalet Ağaoğlu, Aren'den kendisini başkalarının yerine koymayı öğrendiğini belirtti.

İSTANBUL, VAPURLAR VE ESER TUTEL

Eser Tutel hayatta iken güzel şeyler yapmış, güzel şeyler yazmış, güzel bir insandı. Yazdıklarının hemen hepsini okumuş, bilgi ve sohbetinden yararlanmış bir kişi olarak bunlar duyduğum üzüntüyü sona erdirmese de hafifletmektedir. Benim gibi diğer okurları da Eser Tutel'i çok özleyecekler.

Yazar, Eser Tutel ve Ali Bozoğlu 2 Ekim 2007'de gemi maketleri sergisinde

Fotoğraf: Simon Özcengiz

MURAT KORALTÜRK

Değerli bir yazarı yitirdik. Eser Tutel, 19 Mart 2008'de aramızdan ayrıldı. Eser Tutel yaşamını, ailesi ve sevenleri Eser Tutel'i, İstanbul ve vapurlar ise kendilerini anlatan usta bir kalemi kaybetti.

1933'te İstanbul'da doğan Eser Tutel bir gazeteci olarak yetişti ve uzun yıllar Babıâli'de çalıştı. Gazete ve dergilerde yazdı, çeviriler yaptı. Biyografisine bakıldığında, tarih ile ilişkisinde 1978-1985 yılları arasında yayınlanan *Yıllarboyu Tarih* dergisinin bir dönüm noktası olduğu görülür. Sonra *Tarih ve Toplum*, *İstanbul Ansiklopedisi*, *İstanbul* dergisi, *Popüler Tarih*, *Bütün Dünya*, *Toplumsal Tarih* ve *Dünya* gazetesinin eki olarak yayınlanan *Perşembe Rotası*'nda yazdığı İstanbul ve vapur konulu yazıları ve anıları geldi.

Eser Tutel, yazmaya genç yaşlarında başladı. İlk telif kitabı olan *Şirket-i Hayriye* 1994'te yayınlandığında ise altmışlı yaşlarının başında idi. Eser Tutel tarihçi olduğunu iddia etmezdi. Ancak İstanbul'un yakın tarihine ve sivil denizcilik tarihine dair çok önemlidir. Eser Tutel'in, yaptıklarını tanımlama konusundaki bu tutumu, bunları tutku ile yapmasından ve bir o kadar da mütevazı kişiliğinden kaynaklanmaktaydı.

Gemiler, at ve atçılık gibi birbirinden çok farklı konular üzerine yazan Eser Tutel, daha çok çocukluğunun ve gençliğinin İstanbul'unu anlattığı anıları ve vapurlara dair yazdıkları ile tanındı. Üslubunda Ahmet Rasim ve Sermed Muhtar Alus gibi kendisinden önceki usta yazarların izlerini görmek mümkündür. Sanki o kuşağın günümüzdeki nadir temsilcilerinden birisiydi. Özellikle İstanbul'a dair yazdıklarının okurda bıraktığı lezzet bunu düşündürmektedir.

İstanbul ve diğer konular dışında Eser Tutel'i yazdıklarından dolayı daha da değerli kılan vapurlara, iskelelere, kaptanlara, kısaca sivil denizcilik tarihine dair yazdıklarıdır. Anılarında ve İstanbul'a dair yazılarındaki üslubun izleri bunlarda da görülür. Ancak diğer yandan bu çalışmalarında araştırmacı kimliği öne çıkar. Eser Tutel Türkiye gibi denizcilik tarihi ile ilgili kaynak, arşiv ve bilgi sorununun yaşandığı bir ülkede kitaplarında konu ettiği yüzlerce geminin ölçüleri, teknik özellikleri ve seçereleri hakkında iğne ile kuyu kazarcasına sabırla bilgi ve bir o kadar değerli fotoğraf toplamıştır. Alanında önemli bir arşive sahip olduğunu, bilenler bilir. Arşivinin zenginliğine rağmen yeni bilgilere ve belgelere kavuşmanın heyecanını, tadını çıkararak yaşardı.

Özellikle son yıllarda Türkiye Denizcilik İşletmeleri'nden Ali Bozoğlu'nun yeni belgeler bulma konusundaki desteğinden nasıl mutlu olduğuna sık sık tanık oldum. Gemi resimleri yapan babamla sohbetlerine tanıklık etmek de ayrı bir keyifti. İstanbul ve vapurlar konusu ile ilgili hemen her kesimin saygı duyduğu, bilgisine başvurduğu bir kişi idi. Bunlar arasında gemi maketçileri, vapurlarımızı vermiyoruz kampanyası, sanal ortamda gemiler etrafında bir araya gelen wowturkey.com üyeleri ve son olarak İDO'yu anmak gerekir.

Eser Tutel başta gemilere ilişkin topladığı bilgi, belge ve yazdıklarından dolayı derin saygı ve hayranlık duyduğum bir kişidir. Hem bir büyüğü, bir ağabeyi hem de, lezzetli bir kalemi yitirmekten dolayı çok üzgünüm. En çok da birlikte vapura binip vapurlara dair anlattıklarını bir daha dinleyemeyecek olmak üzüntü verici.

Eser Tutel hayatta iken güzel şeyler yapmış, güzel şeyler yazmış, güzel bir insandı. Hayatının son on beş yılına kısmen tanıklık etmiş, yazdıklarının hemen hepsini okumuş, bilgi ve sohbetinden yararlanmış bir kişi olarak bunlar duyduğum üzüntüyü sona erdirmese de hafifletmektedir. Benim gibi diğer okurları da Eser Tutel'i çok özleyecekler.

Eser Tutel'in kitapları

Şirket-i Hayriye. İletişim Yayınları, 1. bs. 1994, 2. bs. 1997, 3. bs. 2008.

Seyr-i Sefain, Öncesi ve Sonrası. İletişim Yayınları, 1. bs. 1997, 2. bs. 2000, 3. bs. 2006.

Gemiler, Süvariler, İskeleler. İletişim Yayınları, 1. bs. 1998, 2. bs. 2006.

At ve Atçılık, İletişim Yayınları, 1998.

At Yarışları ve Atlı Sporlar. İletişim Yayınları, 1998.

Beyoğlu Beyoğlu iken. Oğlak Yayınları, 1998.

İstanbul, İstanbul iken, Oğlak Yayınları, 1999.

İstanbul'a Yel Üfürdü, Su Götürdü, Oğlak Yayınları, 2000.

Şükür ki Gurme Dediklerinden Değilim! Oğlak Yayınları, 1. bs. 2001, 2. bs. 2006.

Haliç. Globus Yayınları, 2000.

İstanbul'un Unutulmayan Gemileri. Kitabevi, 2005.

FARUK TABAK İÇİN...

ÇAĞLAR KEYDER

Sevgili arkadaşımız, değerli meslektaşımız, gerçek bilim adamı, sıcak dost Faruk Tabak'ı geçtiğimiz ay genç yaşında kaybettik. Son on yıldır üzerinde çalıştığı baş eseri, Akdeniz'in Küçülmesi, 1550-1870: Bir Coğrafya ve Tarih Yaklaşımı, vefatından birkaç gün önce eline geçmişti.

Faruk Tabak ODTÜ'de Mimarlık Lisans ve Lisansüstü eğitimi gördükten sonra sosyoloji dalında doktora yapmak üzere New York Eyalet Üniversitesi, Binghamton'a gitti. Burada Immanuel Wallerstein, Terence Hopkins ve Giovanni Arrighi ile tarihsel sosyoloji alanında çalışmaya başladı. Binghamton'da kurulu Fernand Braudel araştırma merkezindeki odasında kütüphaneden taşıdığı yüzlerce kitabı okurken titizlikle yazdığı birçok makale için veri ve fikir topluyordu. Faruk, Binghamton'da yirmi yıla yakın kaldı. Kışlardan sürekli şikâyet etmesine rağmen, küçük şehrin heyecansız havası, çalışma ortamı ve sıcak bir dost çevresi ihtiyaçlarına cevap veriyordu herhalde... Arada Ankara'ya, Paris'e, Amerika'nın diğer şehirlerine gitmekle beraber, tekrar Binghamton'a dönüyordu. Benim de Binghamton'da bulunduğum zamanlarda son okuduğu kitapları anlatıp yeni fikirlerini tartışırdı. İki yılda bir düzenlediğimiz Osmanlı konferanslarına kimlerin davet edileceğini, kısıtlı bütçeyle davetlileri nasıl ağırlayacağımızı çok konuştuk. Beraber yaptığımız çalışmaların ilki Osmanlı liman şehirleri üzerineydi; daha sonra Ortadoğu'da ticari tarım üzerine bir konferans düzenledik. O zamanlar ticari tarımın muhakkak büyük ölçekte işletmeler ortaya çıkaracağı hipotezi üzerinde duruluyor, Osmanlı'da 18. yy sonrasında büyük çiftlikler kurulduğu düşünülüyordu. Faruk'un yazdığı makale, ticaretin etkisinin bu kadar basit olmadığını gösterdi. Bu konferanstaki tebliğleri beraber derledik ve yayınladık. Bu kitabın (*Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*) Türkçe tercümesi, (*Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*) daha sonra Tarih Vakfı tarafından yayınlandı.

Faruk doktorasını bitirmeyi erteliyordu; fakat kendisine Georgetown'dan prestijli bir iş teklifi gelince tezi savunmaya mecbur kaldı. Bu arada, Georgetown Üniversitesi'nin Alanya'daki merkezinde yılda bir dönem ders vermeye başlamıştı. Alanya'da iken Doğu Akdeniz'i kendi gözleriyle görme imkânına kavuştu, Suriye'yi ve Haçlı seferlerinden kalma kaleleri gezdi. 2000 yılında ise aynı üniversitede dünya tarihi dersleri vermek üzere Washington'a taşındı. Yine 2000 yılında bir meslektaşı ile beraber derledikleri enformel sektör üzerine bir kitabı yayınladı (*Informalization: Process and Structure*). Georgetown'da iken yakın zamanda müfredata girmiş olan dünya tarihi derslerinin nasıl verilmesi gerektiği üzerine çalışıyordu. Bu konuda başarılı olduğu, internette de görülebileceği gibi, öğrencilerin kendisinden hem büyük bir sıcaklıkla hem de hayranlıkla söz etmesinden anlaşılıyor. 2003 yılında düzenlediği bir konferansın tebliğlerini kendi makalesi ile birlikte 2005'te yayınladı (*Allies as Rivals: The US, Europe, and Japan in a Changing World-System*). Fakat bütün bu dönemde esas uğraşı büyük kitabı üzerine çalışmaktı. Bibliyografyasından da görüleceği gibi, yüzlerce kitap ve makaledeki bilginin sindirilmesini gerektiren muazzam bir çabaydı bu. Kitabın başlığı, *The waning of the Mediterranean. 1550-1870: a geohistorical approach*, Fernand Braudel'in meşhur kitabına bilinçli bir göndermeydi. Braudel Akdeniz'i tek bir organizma gibi yaşayan, nefes alan ve veren bir varlık olarak görüyordu. Faruk ise bu varlığın küçük buz çağında ve sonrasında, iklimin ve yaşam koşullarındaki değişimin etkisiyle nasıl değiştiğini anlatıyordu. Daha önceleri yaşanan yerler terk ediliyor, ovalardaki yerleşimler küçülüyor, bitki örtüsü farklılaşıyor, insanlar dağlara doğru çekiliyordu. Aynı nedenlerle ticaret azalıp, ekonomi Atlantik kıyılarına nazaran çöküntüye uğruyordu. Bu arada kıyı şehirleri önem kaybediyor, kara imparatorlukları yükselişe geçiyordu. Ancak 18. yy sonrasında Akdeniz'in ticareti ve refahı geri gelmeye başlamış, insan yerleşimleri coğrafyası yeniden değişmeye yüz tutmuştu. Fakat Akdeniz 16. yy öncesi ihtişamına bir daha kavuşamayacaktı.

Şüphe yok ki sözünü ettiğimiz kitap tarihsel sosyoloji alanında bir baş eser olarak yerini alacak. Faruk bu kitabı hazırlarken 47 sayfalık bir bibliyografyadaki kaynakları kullanmış, bunların içinde tüm insan bilimlerinden eserler bulmak mümkün. Zaten başka türlü Braudel'in muhteşem sentezine öykünmek kolay olmazdı. Bundan böyle Akdeniz tarihiyle uğraşacak araştırmacılar bu yeni baş eseri referans olarak almaya mecbur kalacaklar, Faruk Tabak'ın yapıtı Braudel'le beraber esas kaynak olacak.

Bu sevgili insanın en verimli çağında aramızdan ayrılması sosyal bilimciler, tarihçiler ve akademik camia için büyük bir kayıp, dostları için ise onulmaz bir acı.

Edirne Müzesi yeniden açılıyor

1971 yılından bu yana bugünkü yerinde ziyaretçilere açık olan Edirne Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, geçtiğimiz sonbahardan bu yana yoğun bir yeniden düzenleme çalışması içinde. Nisan ayının son haftasına rastlayan Müzeler Haftası içinde yeniden açılışı yapılacak olan müzedeki eserlerin esas olarak Etnografya ve Arkeoloji seksiyonlarında sergilenmesi planlanıyor. Etnografya seksiyonunda, Osmanlı ve cumhuriyet dönemi Türkiye Trakyası ile Edirnesi'nin sosyal ve günlük yaşamını yansıtan çeşitli eserler ve eşyalar yeni bir sergi düzenlemesiyle ziyaretçilerle buluşacak. Arkeoloji seksiyonunda ise Trakya ve Edirne'nin Tarihöncesi dönemlerinden başlayarak Osmanlı dönemine kadar geniş bir zaman dilimine ait eserlerin (fosiller, pişmiş toprak kap kacak, heykeller, taş, kemik ve cam eserler, sikkeler, takılar, mezar taşları vb.) yer alması planlanıyor. Yeniden düzenlenen müzenin en ilgi çekici bölümlerinden birini ise Trakya ve Edirne tarihine ilişkin büyük bir kronoloji cetveli ile bilgi panoları oluşturuyor. Edirne Müzesi'nde Türkiye müzelerinde her zaman eksikliği hissedilen bu tür bilgilendirme panoları ile çağdaş bir sergileme ve müzecilik anlayışının hâkim kılındığı anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, ziyaretçiler salt eserler ve onlara ait etiketlerle sınırlı bilgiler edinmek yerine, panoların eşliğinde tarih içinde bir yolculuk yapma imkânı bulabilecekler.

ODTÜ'de tarih öğrencileri kongresi

ODTÜ Tarih Topluluğu 16, 17 ve 18 Nisan tarihlerinde Tarih Öğrencileri Kongresi düzenleyecek. Kongrede "Uygarlık Tarihi", "Sosyal Hareketler ve Devrimler", "Jön Türkler ve Osmanlı Tarihinde 1908", "Türk Modernleşmesi ve Modern Türkiye", "Tarih Yazımı, Felsefesi ve Tarihe Yaklaşımlar" başlıkları etrafında sunumların yapmak üzere Türkiye'nin değişik yerlerinden öğrenciler bir araya gelecekler.

15 ŞUBAT 1902

JÖN TÜRKLERİN KONGRESİ

L'ILLUSTRATION

L'Illustration dergisinin 15 Şubat 1902 tarihli sayısının kapağında, hastalığından dolayı Yalta'da ölümle mücadele ettiği haber verilen Rus yazar Kont Leo Tolstoy'un bir portresi yer almaktaydı.

L'Illustration dergisinin 15 Şubat 1902 tarihli, 3077 numaralı sayısında yer alan tam sayfa bir ilüstrasyonda Paris'te, 7-9 Şubat 1902 günleri arasında, Eugène Lefevre-Pontalis'in evinde düzenlenmiş olan Osmanlı Liberalleri Kongresi'nden bir görüntü bulunmaktadır. Prens Sabahaddin'in girişimiyle yurtdışındaki muhalefeti toparlamak ve ortak bir tavır sergilemek amacıyla düzenlenen bu kongrede Avrupa'da sürgünde yaşayan çok sayıdaki Osmanlı delegesi bir araya gelmiş, bir dereceye kadar ortak muhalefetin oluştuğu yönünde imaj verilebilmişti. Gerçi Prens Sabahaddin'in temsil ettiği adem-i merkeziyetçi eğilim ile Ahmed Rıza'nın temsil ettiği daha milliyetçi tutum arasındaki ayrılık bu kongrede belirginleşecek, Prens Sabahaddin Osman Liberalleri Cemiyeti'ni, ardından da Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurarak yolunu ayıracaktı. Kongrenin detaylı bir anlatımı için Şükrü Hanioğlu'nun kapsamlı çalışmalarına gönderme yaparak,[1] temsili resimde yer alan kişilerin kısa bir yorumlu listesini vermekle yetineceğiz. Jön Türklerin en meşhur simalarından Ahmed Rıza (1858-1930) ihtilalden sonra yurda dönecek ve Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da başta başkanlık görevleri olmak üzere siyasi sorumluluklar üstlenecektir. Hersekli olduğu bilinen Hoca Kadri Efendi (1860-1918) dönemin muhaliflerinden olup, İttihatçıların baskıları sonucunda Paris'te kalmış ve orada ölmüştür. İsmail Kemal Bey [Vlora] (1844-1919) Beyrut valiliği yapmış, sonra da yurtdışına kaçarak muhalefete katılmıştır ve Arnavut milliyetçiliğinin ve istiklalinin mimarlarındandı. Ş. Hanioğlu, Sathas adındaki kişinin Bizans tarihçisi Konstantinos Sathas olabileceğini fakat neden burada yer aldığını anlayamadığını söylemektedir.[2] Sathas 1847 doğumlu olduğuna göre, resimdeki kişinin 55 yaşında görünmediği, hemen hemen o yaşta olan yanındaki İsmail Kemal Bey'den epey farklı göründüğü dikkate alınırsa, buradaki Sathas'ın başka bir kişi olduğu ihtimalini düşünmek gerekir. Nihayet ortada ve en sağda yer alan Mehmed Sabahaddin (1877-1948) ve Ahmed Lutfullah (1880-1973) beyler, Abdülmecid'in kızı ve Abdülhamid'in baba bir kız kardeşi Seniha Sultan (1952-1931) ile Damad Asaf Mahmud Celâleddin Paşa'nın (1854-1903) oğullarıydı. Bir de kongreye ev sahipliği yapan Eugène Lefevre-Pontalis'in (1862-1923) meşhur bir sanat ve mimari tarihçisi olduğunu hatırlatıp, dergide makaleyi imzalamış olan Georges Dorys isimli kişiye dikkatimizi verelim. Bu takma bir isim olup, aslında Sisam beyi ve Girit valisi olan Kostaki Adosidis Paşa'nın (1822-1895) oğlunun kullandığı bir mahlastır. Bu isim altında Abdülhamid'i şiddetle eleştiren *Abdul-Hamid intime* (Abdülhamid'in Özel Hayatı; Paris, 1901) ile *La femme turque* (Türk Kadını; Paris, 1902) başlıklı iki kitap neşretmiştir. İşin ilginç tarafı, bu kongrede Anastassios Adossidis adlı bir delege bulunmaktaydı.[3] Fakat bu kişiyle makalenin yazarı Adosidis/Dorys'in aynı kişi olduğundan emin olamadığımızdan, meseleyi bu noktada bırakmayı tercih ediyoruz.

Son olarak da meraklılara kongrede yer alan 47 delegenin isimlerini veriyoruz: Abdurrahman Bedirhan, Abdulhalim Memduh, Adosidis Efendi, Ahmed Ferid, Ahmed Muhtar, Ahmed Rıza, Albert Fua, Ali Fahri Bey, Ali Fehmi, Ali Haydar Midhat, Babanzade Hikmet Süleyman, Basmaciyan Efendi, Celâl Bey, Minas Ceraz, Çobanyan Efendi, Fardi Efendi, Halil Ganem Efendi, Musurus Gikis Efendi, Halil Muvaffak, Derviş Hima, Hoca Kadri, Hüseyin Siyret, Hüseyin Tosun, İsmail Hakkı, İsmail Kemal, Çerkes Kemal Bey, Kemal Midhat, Kâzım Bey, Doktor Lutfi, Lutfullah Bey, Mahir Said, Mustafa Hamdi, Doktor Nisim, Nemira Efendi, Nuri Ahmed, Nüzhet Bey, Refet Bey, Refik Nevzad, Sabahaddin Bey, Salih Bey, Sathas Efendi, Sisyan Efendi, Şeyh Sevki, Yaşar Erebera, Yusuf Akçura, Zeki Bey.[4]

OSMANLI LİBERALLERİ KONGRESİ

Sultan Abdülhamid'in, tahta çıkarak kısa bir müddet için imparatorluğunu oluşturan halklarının özlemini çektiği liberal rejimi kuracağına dair ümitler doğurduğu halde, Türkiye'nin bugün içinde debelendiği anarşiye yol açan kişisel hükümet sistemini kurduğu dönemin üzerinden yirmi beş yıl geçti. Bu siyaseti nedeniyle kendisine karşı çok erken başlayan ve giderek artan bir hoşnutsuzluk yarattı. Sürgünlerle, tutuklamalarla, hapis cezalarıyla bu hoşnutsuzluğun önüne geçemediği bir gerçekse de, bu memnuniyetsizliğin açıkça ifade bulmasını engellemekte, geniş bir casusluk ağı sayesinde de liberal tutumları olduğundan şüphelenilen tebasını ortaya çıkarmayı ve cezalandırmayı büyük ölçüde başarabilmektedir. Bundan dolayıdır ki imparatorluk dahilinde bir muhalefet hareketi oluşamamış, yıllardır Türk veya Türkiye'nin başka ırklarına mensup vatanseverler sürgün yolunu tutarak, kimi baskı ve zulümden kaçmaya, diğerleri ise kendi ülkelerinde oluşturma ümidini kaybettikleri muhalefet cereyanını Batı'da kurmaya çalışmışlardır. Ancak bu mülteciler şimdiye kadar tutarlı ve etkili bir programa sahip bir parti oluşturmak için bir araya gelip anlaşmaya muvaffak olamamışlardı.

Artık bu hedefe nihayet ulaşıldı ve bu başarının şanı tamamen Sultan Abdülmecid'in torunları ve Sultan Abdülhamid'in yeğenleri olan Sabahaddin ile Lutfullah adındaki prenslere aittir. Hatırlanacağı gibi, bu genç prensler iki sene önce şu an sağlık nedeniyle Roma'da ikamete mecbur olan babaları Damad Mahmud Paşa ile birlikte ülkelerini terk ederek, kendilerini vatanlarının kurtuluşuna vakfetmişlerdir.

Bundan iki ay önceki ilk çağrıları Avrupa'ya dağılmış Türk, Ermeni, Rum, Arnavut, Suriyeli, Arap, Kürt, Çerkes vs. Osmanlı mültecilerini Paris'te toplamış, birkaç hafta sonra da, 4 Şubat günü, kongreleri Prens Sabahaddin'in riyasetinde Trocadéro Caddesi'ndeki salonlarını bu elli kadar kongre üyesinin kullanımına açan Akademi üyesi M. Lefevre-Pontalis'in evinde açılmıştı.

Çok sayıdaki oturumdan sonra, aşağıdaki noktalarla özetlenebilecek ortak bir program üzerinde mutabakata varıldı:
Osmanlı halkı ile şu anki rejim arasındaki bütün bağların reddi; Türkiye'de meşruti idarenin tekrar tesisi için ortak mesai; başta Ermenistan'da ve Avrupa Türkiye'sinde ıslahatı öngören Berlin muahedesinin 61. ve 23. maddeleri olmak üzere Avrupa Devletleri ile Babıâli arasında imzalanmış ama kısmen uygulanmamış olan bütün antlaşma ve uluslararası kararlara uyulması konusundaki kararlılığın ilanı; bu ıslahatın imparatorluğun tamamına ve ırk veya din farkı gözetmeksizin bütün Osmanlı tebasına eşit bir şekilde teşmili.

Kongre çalışmalarına, bu talepleri ifade eden bir gündemle son verildi. Yakında gerçekleşecek son bir toplantıda Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan daimi bir komitenin seçimine yer verilecektir. Gerçekten de Müslümanlar ve Hıristiyanlar aralarında sıkı bir dayanışma oluşturmaya ve kendi talepleri ve ortak emelleri konusunda tam bir mutabakat zemini aramaya kararlılar. Bu konuda bize onları ancak tebrik etmek düşer.

G. Dorys

DİPNOT

1 Şükrü Hanioğlu, "Der Jungtürkenkongress von Paris (1902) und seine Ergebnisse", *Die Welt des Islams*, c. 33, 1. (Nisan 1993), s. 23-65; Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition*, New York-Oxford, Oxford University Press, 1995, s. 180-199.

2 Hanioğlu, *The Young Turks...*, 183.

3 Hanioğlu, *The Young Turks...*, 183.

4 Hanioğlu, "Der Jungtürkenkongress von Paris...", 49.

İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA

1908 YILI KARİKATÜRLERİ

KALEM DERGİSİ, SAYI 16, S. 1 YAYINLANDIĞI TARİH: 4 KANUN-U EVVEL 1324 (17 ARALIK 1908)

Karikatürün alt yazısı:
"Fes fabrikalarını siyanet maksadıyla Avusturya İmparatoru, kendisi ve Avusturya Ordusu için fesi serpuş-u resmi olarak kabul etmiştir."
Karikatürist, Cemil Cem.
Karikatürdeki kişi Avusturya Macaristan İmparatoru François Joseph'tir. Avusturya Macaristan İmparatorluğu, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1878 Berlin Anlaşması ile yönetimi kendisine verilmiş Bosna Hersek'i ilhak kararı alınca, Avusturya mallarına karşı bir boykot eylemi başlamıştı. Avusturya'dan ithal edilen maddeler arasında fes önemli bir yer tutuyordu. Karikatür, boykot sonrası Avusturya'nın uğrayacağını umduğu ekonomik sorunları söz konusu etmektedir.

KARAGÖZ, SAYI 16 (1 TEŞRİN-İ EVVEL 1908) S. 4

"- Karagöz o elindeki inci terazisi... sırtında bir küfe taş... hiç de nispet yok...
- Neden nispetsiz oluyormuş... böyle giderse taş, inciden daha kıymetli olacak...
- Ya... aman sebebi ne?...
- Haberin yok mu ayol... erkan-ı matbuatın muradı şeytan taşlamakmış..."
Basında yapılan eleştirilerden rahatsızlık duyulması hicvediliyor.

KARAGÖZ, SAYI 21 (12 TEŞRİN-İ EVVEL 1908) S. 4

"- Ah Hacivad ah... Haniya şöyle böyle diyordun... İşte yine eski hamam eski tas..."
Hamamın kubbesindeki yıldız şeklindeki aydınlık pencereler II. Abdülhamid'i simgelemektedir. Hürriyetin ilanı olarak adlandırılan İkinci Meşrutiyet'in başlamasından beri çok az şeyin değiştiği eleştiri konusu olmuştur.

KARAGÖZ, SAYI 25 (22 TEŞRİN-İ EVVEL 1908) S. 4

"- Aman yahu... Karagöz... Bu ne kıyafet...
- Yerli malı yerli malı diye başımı ütüledin... Ben de sırtıma İnöz? küpü ile başıma Göksu saksısından başka geçirecek yerli malı bulamadım... Bu hale geldim... Bari bir de ballı kahve ısmarla da tamam olsun..."

KALEM DERGİSİ, SAYI 1, S. 5 YAYINLANDIĞI TARİH: 21 AĞUSTOS 1324 (3 EYLÜL 1908)

Karikatürün alt yazısı:

"Feylezof Doktor Rıza Bey'in tarih-i tabii dersi:

Rıza- Efendiler, şu karşınızda gördüğünüz mahlukât karbonifer devrinin en müthiş hayvanatındandır. Bunlar şimdiki fillerin yüz misli yerler yine doymazlardı. Çok şükür ki bugün bunların yalnız enkâz-ı âzamı kalmıştır."

Karikatüristin adı yok.

Karikatürde II. Abdülhamid döneminin muhtekir yöneticileri hicvedilmektedir. Camekân içindeki kişiler, soldan sağa: Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, Başkâtip Tahsin Paşa, İkinci Kâtip Arap İzzet Paşa ve Kabasakal Mehmet Paşa'dır. Eleştirel sözleri söyleyen filozof Rıza Tevfik'tir.

Hasan Rami Paşa (1842-1923): II. Abdülhamid döneminde filo komutanlığı ve Bahriye Nazırlığı yapmıştır. Kendisine Harami Paşa lakabı takılmıştır. Anılarını yayınlamıştır.

Tahsin Paşa (?-1933): II. Abdülhamid'in mabeyn başkâtibidir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tutuklandı ve sürüldü. Uzun süre sefalet çekmiştir. Anılarını Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları adlı kitapta toplamıştır.

Arap İzzet Paşa (?-1924): II. Abdülhamid'in mabeyn ikinci kâtibidir. Padişahın üzerinde büyük nüfuzu olduğu söylenir. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine önce Avrupa'ya kaçtı, sonra Mısır'da yaşadı. Büyük bir serveti olduğu iddia edilmişti.

Kabasakal Mehmet Paşa (?-1909): Abdülhamid dönemi paşalarındandır. İkinci yaverliğe kadar yükselmiştir. Cahilliği yanında padişaha sadakati ile tanınmıştır. 31 Mart Vakası suçlularından addedilip Örf-i İdare Mahkemesi kararıyla asılmıştır.

KALEM DERGİSİ, SAYI 13, S. 1 YAYINLANDIĞI TARİH: 13 TEŞRİN-İ EVVEL 1324 (27 EKİM 1908)

Karikatürün alt yazısı:

"Âlâ, bâlâ, dânâ, müstesna bir muhabir; bir muhabir ki İkdam'ın şimdiki muharriri, muharrir-i muktediri, muharrir-i muktedir-i siyasisi oldu. Oldu da ne oldu? Buldu, çıkardı, gösterdi, bütün karain-i İkdam'a gösterdi ki..."

Karikatürist, Cemil Cem. Ünlü karikatüristin *Kalem*'deki ilk çalışmalarından biridir.

Karikatürdeki kişi, ünlü yazar Ali Kemal'dir (1867-1922). O dönemde İttihad ve Terakki'ye muhalefete başlayan *İkdam* gazetesinin başmuharriridir. Karikatürde Ali Kemal övülerek hicvedilmektedir. Kısa bir süre sonra 31 Mart Vakası olacak ve suçlu bulunan Ali Kemal Avrupa'ya kaçacaktır. Daha sonra yurda dönecek ama hep gözaltında kalacaktır. Bilindiği gibi mütareke döneminde Milli Mücadele aleyhinde yazacak ve zaferden sonra İzmit'te Sakallı Nurettin Paşa'nın tertibiyle linç edilerek öldürülecektir.

KARAGÖZ, SAYI 12 (17 EYLÜL 1908) S. 4

Resmin üstü:

"İdare-i Mahsusa ve Anadolu Şimendiferi grevleri üzerine Haydar Paşa ve Kadıköy ile İstanbul arasında iyab ü zihab." (gidip gelme)

(İkinci Meşrutiyet'in ilk aylarındaki işçi hareketinin gelişmesi ve Boğaz vapurları ile trenlerde grev başlamasıyla İstanbul'da yaşananlar...)

Resmin altı:

"- Ah Hacivad,.. Ben sana şu cankurtaran simitlerinden al demedim mi idi...

- Yorgunluk olmasa... Banyo fena değil ama, kışın nasıl edeceğiz....Balonlarda kim var Karagöz...

- Kim olacak şimendifer yolcuları..."

EMANUEL KARASU BİYOGRAFİSİNE KATKI II

II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

NECMETTİN ALKAN

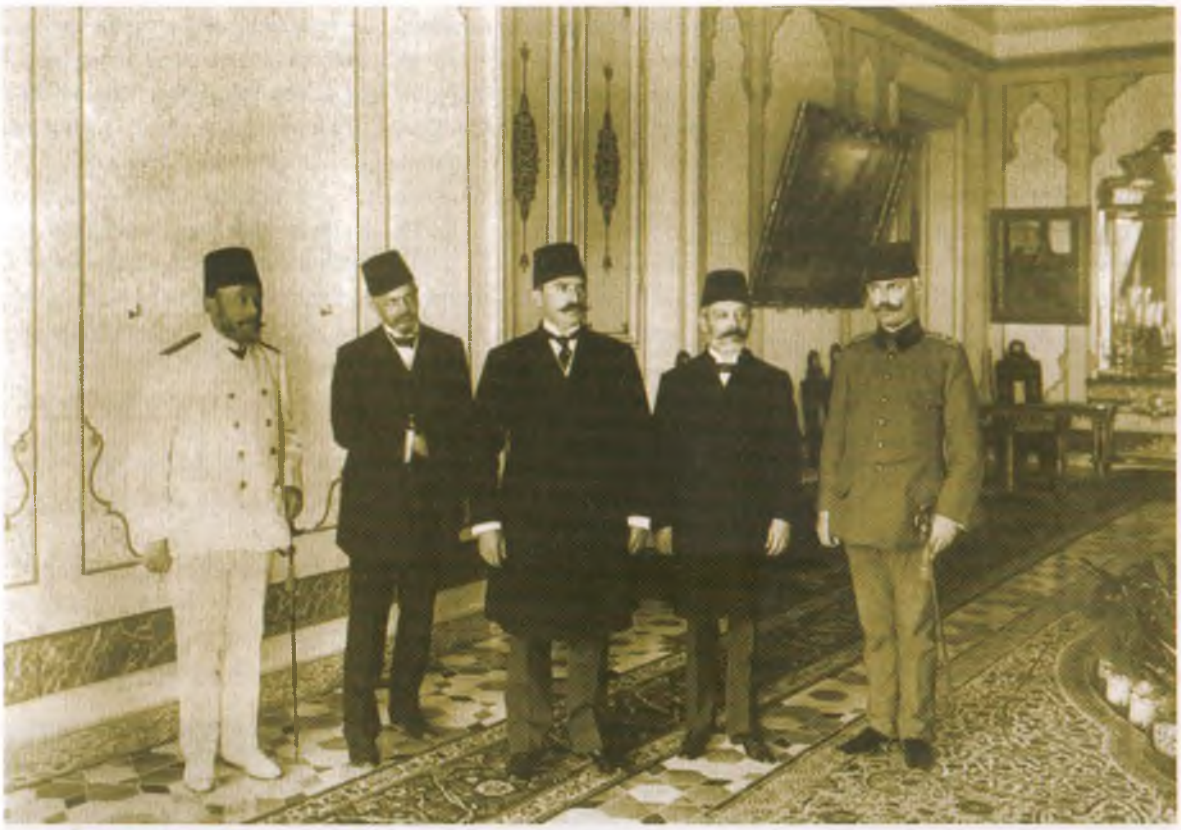
Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine dair meclisin almış olduğu kararın kendisine takdim edilmesi için oluşturulan heyete dahil olan Emanuel Karasu, Alman gazetesi Frankfurter Zeitung*'un İstanbul muhabirine bu görüşmeyi bütün teferruatıyla anlatmıştır. Bu makalede, hal kararının II. Abdülhamid'e tebliğ edilmesine şahitlik eden Karasu'nun canlı ve geniş anlatımı ele alınmaktadır. Karasu'nun anlattıkları, döneme şahitlik eden bazı devlet adamlarının hatıratlarıyla karşılaştırılıp farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır.*

Son halife Abdülmecid Efendi'nin "Sultan Abdühamid'in Hal'i" tablosu (MSRK 11/1270).

HAL KARARININ SULTANA İLANI

Karasu'nun Alman gazetesi *Frankfurter Zeitung*'a belirttiğine göre, kendisinin de dahil olduğu heyet, meclis tarafından görevlendirildikten hemen sonra Yıldız'a gidebilmek için bir araba bulamamıştı. Heyet üyeleri, bunun üzerine Meclis-i Âyân Reisi Said Paşa'nın arabasını almak istemişlerdi. Fakat Said Paşa, sultanın en iyi arkadaşlarından biri olduğunu ve Yıldız Sarayı'na sürekli olarak bu arabayla gidip geldiğini belirterek, arabasını vermek istememişti. Yine de bu hususta ısrar edilmesi üzerine Said Paşa geri adım atmış ve heyet bu arabayla saraya gitmişti.

"Sultan Abdülhamid'in Hal'i" tablosunda yer alan kişiler Bağlarbaşı'ndaki köşkte (MSRK 64/1155.) Mabeyn Başkâtibi Miralay Cevad Bey, Emanuel Karasu, Esad Paşa, Aram Efendi, Arif Hikmet.

Karasu, yolda oluşturulan pek çok askeri karakolda durdurulduklarını ve ancak meclisin kendilerine tevdi ettiği görevi söyleyince geçiş izni alabildiklerini belirtmektedir. Sarayda heyeti karşılayan üç subay, üyeleri askeri selamla selamladıktan ve kucakladıktan sonra heyet üyelerini içeri bırakmıştı. Bu subayların emri altında bulunan askerlerin ise, Makedonya'nın zengin Müslüman ailelerinin gönüllü çocuklarından oluştuğunu ifade etmektedir. Karasu'nun ifadesine göre, sarayda büyük bir sessizlik vardı ve kumda yürüyormuş gibi ses çıkartan sadece kendi adımlarıydı. Sanki birisi ölmüş gibi bütün köşklerin kapı ve pencerelerinin de açık olduğunun altını çizmektedir. Nöbetçi subaylardan Selanikli Salih Bey, heyeti sarayın bahçesinde bulunan ufak bir nöbetçi kulübesine götürerek, heyettekilerin şapkalarını ve paltolarını bırakmalarını istemişti. Karasu, Talat Paşa ile İstanbul'a geldiği ve gizli bazı görüşmeler yaptığı seyahati sırasında tutuklanarak sorgulandığı bu kulübe hakkında şu bilgileri vermektedir: "Burası benim için garip buluşma yeriydi. Aylar önce tutuklu olarak buraya getirilmiş ve tam burada sorgulanmıştım. Kanûn-ı Esâsî'nin ilan edilmesinden kısa bir süre önce, Abdülhamid'in askerleri tarafından yakalanmış buraya getirilmiştim."

"Abdülhamid sürekli olarak silah taşımaktaydı ve bir suikasttan korktuğu anda bunu kullanmaktan çekinmeyecekti (...) İyi bir nişancı olarak tanındığından ve kendimizi korumak için tabancamızın kınını açtık, böylelikle tabancamızı kolaylıkla çıkarabilirdik. Bu bize güven verdi. Sultan eğer bize bir silah çekerse, kendisini birkaç saniye içinde öldürecektik."

Heyetle birlikte subayları, sultanın kaldığı köşkte Mabeyn Başkâtibi Cevad Bey karşılamıştı. Heyetten Esad Paşa, kendisine "bir ilanı bildirmek için Sultan'ı görmek" istediklerini belirttikten sonra, Cevad Bey içeri girmişti. Aradan uzun bir süre geçmesine rağmen içeriden bir haber gelmediğini belirten Karasu, bu bekleyiş sırasındaki Mebus Esad Paşa'nın halet-i ruhiyesini şu şekilde tasvir etmektedir: "Kardeşini Galata Köprüsü'nde bir kiralık katile öldürtmesi nedeniyle, Abdülhamid'den öldüresiye nefret ettiğini biliyorum. Bundan dolayı Sultan'ın karşısında heyecanını kontrol edemeyip, patlamasından korkuyordum. Fakat sakin görünüyordu. Abdülhamid sürekli olarak silah taşırdı ve bir suikasttan korktuğu anda bunu kullanmaktan çekinmeyecekti. Ani bir kol hareketiyle pek çok masum insanı öldürttüğünü biliyoruz. İyi bir nişancı olarak tanındığından, kendimizi korumak için tabancamızın kınını açtık; böylelikle tabancamızı kolaylıkla çıkarabilirdik. Bu bize güven verdi. Sultan eğer bize bir silah çekerse, kendisini birkaç saniye içinde öldürecektik."

Karasu bu yorumları yaptıktan sonra, kapının açıldığını ve Cevad Bey'in tekrar görünerek kendilerine, "bekleniyorsunuz" dediğini ifade

etmektedir. Cevad Bey'in arkasında bulunan 20 siyahi haremağası heyet üyelerinin etrafını çevirmiş; bunların arkasında yukarıda geçen üç subay ve bazı askerler kendilerini takip etmişlerdi. Cevad Bey öne geçmiş, heyet üyeleri de ardından birkaç adım ilerledikten sonra bir dehlizden ve büyük bir salonun eşiğinden geçerek içeri girmişlerdi. Karasu ve diğer üyeler salonda birkaç adım atarak durmuşlar ve ayakta beklemeye başlamışlardı. Salondaki pencerelerden biri hariç hepsi kapalıydı. Açık pencerenin yarıya kadar açık camından güneşli havada bahçenin yeşili görülebiliyordu. Uzaktan askerlerin sevinç çığlıklarını duyduklarını anlatan Karasu, salonun sağ tarafında büyük bir rüzgârlık ve onun arkasında ise kocaman bir aynanın görüldüğünü belirtmektedir. Karşı duvarda da yine aynı şekilde bir aynanın daha bulunduğunu söyleyen Karasu, "rüzgârlığın arkasında duran, hareket eden" bu aynanın, gelen kimsenin görülebileceği şekilde yerleştirildiğini iddia etmektedir.

Karasu, belli bir süre sonra II. Abdülhamid'in ufak oğlu Abdürrahim'in ve hemen ardından da sultanın geldiğini belirttikten sonra, onun davranışlarını şu şekilde tasvir etmektedir: "İki adım attı ve korkulu gözle ve çaresizlik içinde bizlere baktı. Konuşmamızın sonuna kadar karşımızda ayakta durmuştu. Halkın hükmünü şerefle kabul etmek için, bizleri büyük bir üniforma ile karşılayacağını düşünmüştüm. Fakat sivil kıyafetleri giymiş, hatta acelesini ve heyecanını belli eden bir kıyafeti vardı. Siyah kravatını bir düğme ile bağlamamış, aksine inciyle kaplanmış bir iğne ile olabildiğince tutturmuş. Kolları gevşek olarak aşağı doğru sarkmış ve elleri yavaşça titriyordu. Alışılmışın dışında daha da bir eğri duruyordu. Bu şekilde çok âciz bir görüntü arz ediyordu."

Bu ilk karşılaşmanın hemen ardından heyet adına Esad Paşa salonun sessizliğini bozan kararlı, yüksek bir ses tonuyla söze başlamıştı. Karasu, sultanla görüşmelerinin bu ilk dakikalarında geçmişteki II. Abdülhamid yönetimiyle alakalı şu kısa değerlendirmede bulunmaktadır: "Bu salonda bu beli bükülmüş adamın bir el hareketi veya bir kelimesinin neden olduğu dehşetin bütün devlet üzerine 33 yıl boyunca hâkim olması yetmişti." Heyetin getirdiği hal kararını Esad Paşa sultana şu şekilde iletmişti: "Milletimizin Şeyhülislâm'ın verdiği fetvayla seni tahttan indirdiğini, sana bildirmek için geldik." Karasu'nun

Karasu, yolda askeri karakollarda durdurulduklarını ve ancak meclisin kendilerine tevdi ettiği görevi söyleyince geçiş izni alabildiklerini belirtmektedir. Sarayda heyeti karşılayan üç subay, üyeleri askeri selamla selamladıktan ve kucakladıktan sonra heyet üyelerini içeri bırakmıştı. Subayların emri altında bulunan askerler ise, Makedonya'nın zengin Müslüman ailelerinin gönüllü çocuklarıydı.

Hal olayının geçtiği Yıldız Küçük Mabeyn'in, Abdülmecid Efendi'nin ünlü "Hal" tablosunu çalışması için çekilmiş fotoğrafı.

ifadesine göre, bu kelimeleri duyan II. Abdülhamid "ürkmüş, yüzünde ve bütün vücudunda bir ürperme" görülmüştü.

Görüşmenin seyri bundan sonra şöyle cereyan etmişti: "Sıkıntılı bir sessizlik başlamıştı, Abdülhamid'in konuşmasını bekliyorduk. Kelimelerinde karşı gelme veya bir savunma havası hissedilmeyip, aksine korkaktı. Kısık bir sesle, 'Ve benim hayatım?' diye sordu. Esad Paşa bu soruyu şu şekilde cevaplamıştı: 'Millet asil ve âlicenaptır. Senin hayatın hakkında hiçbir karar almamıştır.' Sultan birkaç dakika düşündükten sonra sanki kendi kendine konuşurcasına yavaşça tekrar konuştu: 'Bu hep böyledir.' Bana baktı. Ben ise ona şunu söyledim: 'Milletin âlicenaplığını ümit etmekten başka bir hakkın yok.' Bunun üzerine Sultan şöyle konuştu: 'Benim ailem? Şu askerler? Benim hayatımı koruyacağınıza yemin ediyor musunuz?' Esad Paşa'nın cevabı, 'Milletin bu güne kadar senin hayatına karşı hiçbir kötü niyet taşımadığını, sana garanti ediyorum,' şeklinde olmuştu.

Daha sonra egoistçe bir düşünce ve endişeli bir tonla tekrar sordu: 'Hayatımı nasıl idâme ettireceğim? İki günden beri çok az uşağım var. Beslenmem henüz daha garanti edilmedi. Kadınlarla birlikte yaşamak zorundayım. Çırağan Sarayı'nda oturmama müsaade edilmesini, milletten rica ediyorum. Orada doğdum ve kardeşim Murad orada benim bakımım altında 30 yıl boyunca hayatını sürdürdü.' Yarı açık pencereden Çırağan Sarayı'nın kubbesini göstererek, şöyle devam etti: 'Kimseye görünmeden bahçelerden geçerek Çırağan'a gidebilirim. Arif Paşa yolu biliyorsunuz.' Arif Paşa herhangi bir cevap vermemişti. Sultan daha sonra Çırağan'da Sultan Murad'ın oğlunun oturduğunu hatırladı ve şunları ekledi: 'Fakat, iki haremin iç içe olmaması için, yeğenim sarayı terk etmeli.'

Buna kimse cevap vermedi. Bundan cesaret alan Sultan uygun kelimeler bularak mazisini haklı çıkarmaya çalışmıştı. 'Millete iki güzel hizmette bulundum, fakat halk bunu tanımadı. Millet Türk-Yunan Harbi'ni unuttu mu? Kanûn-ı Esâsî'nin ilanından sonra yeminimi bozacak hiçbir şey yapmadım. Yıldız'dan bir kurşun attırmamak suretiyle, kan akıtmayı sevmediğimi ispat etmedim mi? Sayısız idam cezalarını tasdik etmekten kaçınmadım mı? Ara sıra tasdik ettiklerim ise, mutlaka ihtiyaçtan dolayı olmuştur.' Hiç kimse buna bir cevap vermemişti. Abdülhamid bu sessizliğin korkunç anlamını çok iyi biliyordu. İçini çektikten sonra son olarak şunları söyledi: 'Ne yapabilirim ki. Allah'ın dileği böyleymiş.' Bizim bu ısrarlı sessizliğimiz karşısında Abdülhamid'i tekrar bir korku sardı. Titrek sesle tekrar sordu: 'Benim hayatımın garanti altında olduğundan emin misiniz? Millet bunu garanti ediyor mu?'

Küçük Abdürrahim'in bu sırada ağlamaya başlaması üzerine, Sultan ona bakmıştı. Kederli gözlerinde parlayan kocaman iki damla yaşı, belki de hayatındaki ilk damlalardı, gördük. Ağlayan genç bizi rahatsız etmişti. Ben Sultan'a, 'Senin ve oğlunun hayatı için korkma,' dedim. Bunun üzerine kendisi, 'Bunu bana yemin ediyor musunuz? Askerleriniz, Allah adına ve askerlik şerefi adına ediyorlar mı?' Subaylar, bu konuda bir şey söyleme hakları olmadığını söylemek istercesine, bize bakmışlardı. Bu sıkıcı konuşmayı bitirmek zorundaydık. Zaten görevimizi yerine getirmiştik. Kararlı bir ses tonuyla Esad Paşa şunları söylemişti: 'Senin de aldığın ilanı resmi olarak sadece iletmek zorundaydık. Fakat senin bu arzunu millete bildireceğiz.' Sultan şunları söyledi: 'Bu musibetin müsebbiplerini Allah kahretsin!' Bunun üzerine Sultan'a baktım ve şunları söyledim: 'Eğer Allah âdil ise, suçluları kahredeceğinden emin olabiliriz.' Sultan'ı ikinci kez bir titreme almıştı. Ellerini alnına götürmek suretiyle bizleri âciz bir şekilde selamladı. Geri çekildik. Bütün bu görüşme 18 dakika sürmüştü."[1]

"Ben sultana, 'Senin ve oğlunun hayatı için korkma,' dedim. Abdulhamid, 'Bunu bana yemin ediyor musunuz? Askerleriniz, Allah adına ve askerlik şerefi adına ediyorlar mı?' Subaylar çaresizce bize baktılar. Esad Paşa şunları söyledi: 'Senin de aldığın ilanı resmî olarak sadece iletmek zorundaydık. Fakat senin bu arzunu millete bildireceğiz.'"

Emanuel Karasu'nun anlattıkları bu şekilde sona ermektedir. Anlatılanlara göre, Osmanlı son dönem tarihine damgasını vurmuş ve 33 yıl hükümdarlık yapmış olan II. Abdülhamid'in haledilmesiyle alakalı kararın kendisine sunulması ve bu meyanda cereyan eden görüşmeler toplam 18 dakikada sona ermişti. Karasu'nun sultanın tahttan indirilmesiyle alakalı anlattıklarının, bu tarihi ana şahitlik etmiş olan diğer şahsiyetlerin rivayetleriyle karşılaştırılmasında ilginç farklılıkların olduğu aşağıda görülecektir

KARASU'NUN ANLATTIKLARININ DİĞER HATIRATLARLA MUKAYESESİ

Karasu'nun Alman muhabire anlattıklarıyla alakalı olarak ele alınması gereken ilk husus, Sultan II. Abdülhamid'in görüşme esnasında silah taşıdığı ve iyi bir nişancı olduğu için bir tehlike anında silahlarını

rahat bir şekilde çekebilmek için tabancalarının kınını açık bıraktıklarını belirtmesidir. Kendisi, sultan şayet silahını çekerse, birkaç saniye içinde onu öldüreceklerini de ifade etmiştir.

İrtem, bu konuda yukarıda ismi geçen Fransızca eserden herhangi bir bilgi vermemekle birlikte, bu görüşmeye şahit olan Miralay Galip Bey tarafından bizzat kendisine anlatılan farklı bir rivayeti zikretmektedir. Karasu'nun sultanla görüşme esnasında elini sürekli olarak ceketinin iç tarafında bulundurmasını fark eden Galip Bey'in, görüşmenin ardından kendisine bunun nedenini sorması üzerine Karasu, "Abdülhamid daima yanında silah bulundurur. Belki yeis ile bize karşı silâha davranır diye düşündüm. Benim de revolverim belimde hazır bulunuyordu. Abdülhamid bu yolda bir harekette bulunacağı anda ben de nefsimi müdafaa edecektim"[2] cevabını vermiştir. İrtem'in, görüşmenin şahitlerinden Galip Bey'den aktardığı bu bilgi, Karasu'nun Alman gazeteciye anlattıklarıyla tamamıyla çelişmektedir. Heyet üyelerinin ortaklaşa aldıkları bir karar neticesinde silahlarının kınını açık tuttukları ve tetikte bulundurdukları izlenimi vermektedir. Fakat şayet böyle bir durum söz konusu olsaydı, Galip Bey herkeste aynı durumu müşahede ederdi. Fakat böyle olmamış, sadece Karasu'nun hareketi dikkatini çekmişti. Nitekim İrtem, Karasu'nun bu ferdi hareketini bir "kabadayı tavrı" olarak adlandırmaktadır.[3]

İngiliz Mc Cullagh ise, hatıratının iki yerinde II. Abdülhamid'in silah taşıdığına temas etmektedir. Birincisinde, hal kararını getiren mebus heyetini sarayda karşılayan Başkâtip Cavid Bey'in, "sultanın her zaman silahlı olduğu ve içlerinden birini vurabileceği" şeklinde heyeti ikaz etmesiydi.[4] İkincisinde ise, sultanın Selanik'e götürüleceğini kendisine takdim eden heyette yer alan Hüsnü Paşa'ya istinaden şu bilgileri vermektedir: "27 Nisan akşamı saat 9'a doğru, kendisini Selanik'e götürmeye karar verdiğimizi Abdülhamid'e bildirmek üzere yola çıktım. Yanımda Jandarma Albayı Galip Bey ile Paris Askeri Ataşemiz Ali Fethi Bey vardı. Bekleme odasında sabık padişahın başkâtibi Cevad Bey'i gördüm. Ona, efendisiyle konuşmak istediğimi, geldiğimi haber vermesini söyledim. Cevad Bey buna yanaşmadı ve dedi ki: "Padişah usta nişancıdır, attığını vurur. Benim de, kendinizin de canımızı bağışlayın. Eğer gitmemde direterseniz, ben de yandım demektir, siz de. Ne kadar iyi nişan aldığını tahmin edemezsiniz."[5] Hatıratlar arasında sadece Mc Cullagh, bu iki rivayeti birlikte zikretmektedir. Büyük bir ihtimalle, diğer hatıratlarda da geçtiği gibi, Cevad Bey'in gece yarısı gelen subayları ikaz etmesine yönelik ifadeleri karıştırılmış, hal kararının bildirilmesine de dahil edilmiştir.

II. Abdülhamid'e bir gün içinde iki heyetin iki farklı kararı bildirmesine şahit olan Galip Bey, daha sonra paşa olmuştur. Hatıratında birinci görüşme hakkında herhangi bir silah vurgusunda bulunmadan, sultanın sol elinin pardösüsünün cebinde bulunduğunu belirtmiştir. Selanik sürgünü hakkında gece gerçekleştirilen görüşmede ise, II. Abdülhamid'in silah taşıdığına dair Cevad Bey'in ikazına yer vermektedir. Cevad Bey Hüsnü Paşa'nın kulağına eğilerek şunları söylemiştir: "Sakınınız, üzerinde revolver vardır. Yeis haliyle bir şey yapar." Bunun üzerine Galip Bey, gündüz yapılan görüşmede Cevad Bey'e böyle bir soru sorduğunu ve "hayır böyle bir harekete katiyen cüret etmez," cevabını aldığını ifade etmektedir.[6]

Ziya Şakir de benzer bilgileri vermektedir. Şakir'in rivayetine göre, hal kararının tevdi edilmesinin ardından subaylardan müteşekkil ikinci bir heyet gelerek, devrik sultanın Selanik'e naklini kendisine bildirmişti. Buna göre yatsı namazından sonra saat 10'da Hareket Ordusu'nun ilk komutanı Ferik Hüsnü Paşa, İstanbul Başmüfettişi Miralay Galip Bey ve Paris Askeri Ataşesi Ali Fethi Bey Yıldız Sarayı'na gelerek, gündüz hal kararının tebliğ edildiği aynı salonda, ilgili kararı II. Abdülhamid'e bildirmişlerdi. Bu ilan sırasında sultan, "iki eli pardösüsünün cebinde ve arkası duvara müteveccih bir vaziyette duruyor... Elleriyle, ceplerindeki revolverleri sımsıkı tutuğu anlaşılıyordu."[7] Hal kararının ilanını da anlatan Ziya Şakir, bu görüşme esnasında II. Abdülhamid'in silah taşımasıyla alakalı herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu şekilde sultanın hal kararından sonra geceleyin subay heyetini kabul ettiği sırada silah taşıdığı anlaşılmaktadır.

Karasu'nun II. Abdülhamid karşısında elini ceketinin altında tuttuğunu gösteren en önemli kanıt, son halife Abdülmecid Efendi'nin bizzat kendisinin çizdiği meşhur tablosudur. Abdülmecid Efendi'nin, görgü şahidi Cevad Bey'in anlattıklarına dayanarak çizdiği bu tabloda, üyelerden sadece Emmanuel Karasu sağ elini ceketinin

"Hayatımı nasıl idâme ettireceğim? İki günden beri çok az uşağım var. Beslenmem henüz daha garanti edilmedi. Kadınlarla birlikte yaşamak zorundayım. Çırağan Sarayı'nda oturmama müsaade edilmesini, milletten rica ediyorum. Orada doğdum ve kardeşim Murad orada benim bakımım altında 30 yıl boyunca hayatını sürdürdü."

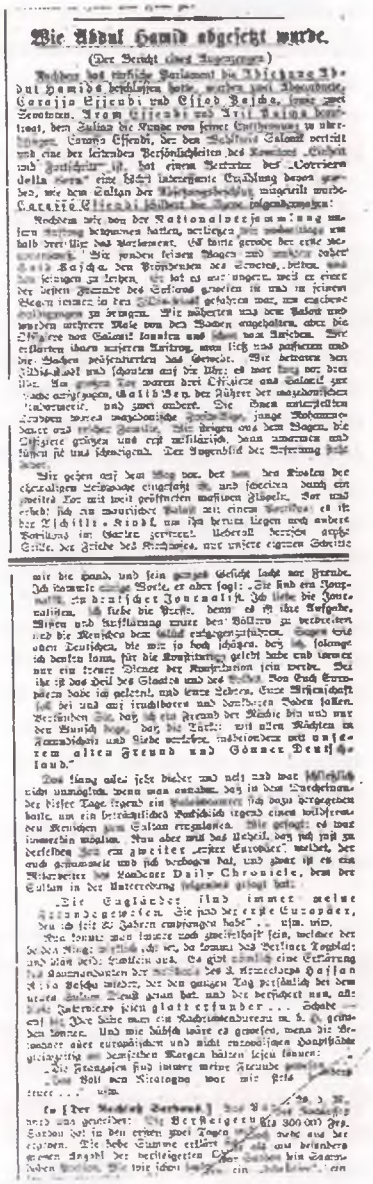
altında tutarken, diğer üyelerden Aram Efendi bir saygı ifadesi olarak iki elini önünde bağlamıştır. Esad Paşa sultana hal kararını tebliğ ederken sağ eli hareketlidir ve son üye Arif Hikmet ellerini yana salıvermiş bir vaziyette beklemektedir. Böylece bu tablo da, sadece Karasu'nun dikkatli bir şekilde tetikte beklediğini çok net bir şekilde göstermektedir. Bu şekilde Karasu'nun Alman gazetesine anlattığı tabancanın kınının açık bırakılması ve tetikte olunmasına birlikte karar verildiğine dair ifadeler, başta İrtem olmak üzere Mc Cullagh'ın anlattıklarıyla ve son halife Abdülmecid'in tablosuyla çelişmektedir.

Karasu'nun Alman gazetesine verdiği röportajdan anlaşıldığı üzere, II. Abdülhamid'in hal kararını heyetin karşısında ayakta dinlediği şeklindeki bilgi, İrtem'in yazdıklarıyla örtüşmektedir. Sabık Sultan II. Abdülhamid'in Selanik sürgünü yolculuğunda kendisine refakat eden Fethi Okyar, sultanın heyeti mabeynde ayakta karşıladığını belirtmektedir.[8] Galip Paşa ise sultanın kapıdan girdiğini ve heyetle kendilerinin onun etrafını sardıklarını anlatmaktadır.[9] Ziya Şakir'in belirttiğine göre, II. Abdülahmid salonun ortasında durmuş bir vaziyette hafifçe masaya dayanmıştı. Heyet üyeleri ise karşısında hizaya dizilmişlerdi.[10] Mc Cullagh da Emanuel Karasu'nun haledilme kararının tebliğ edilmesiyle alakalı süreçle ilgili olarak kendisine anlattıklarından belli kesitlere yer vermesine rağmen, sultanın heyeti karşılamasına ilişkin kaynağı belli olmayan çok farklı bir bilgi vermektedir. Buna göre, heyet salona girdiğinde sultan, yanında küçük oğlu Abdürrahim Efendi'yle birlikte bir divan üzerinde oturmaktaydı. Heyet salonun ortasına kadar ilerleyince, II. Abdülhamid oturduğu divandan kalkarak, "niçin geldiklerini" sormuştu.[11] Bu şekilde Mc Cullagh, Karasu'yla çelişen bir karşılama tasviri yapmaktadır.

Görüşmede üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise, öncesinde selamlama yapılmaması ve Karasu dahil heyet üyelerinin sultana "sen" diye hitap etmesidir. İrtem'in eserinde bununla alakalı dikkat çeken farklılık, resmi selamlamanın yapıldığını belirtmesi ve Esad Paşa dahil Karasu'nun görüşme esnasında sonuna kadar sultana "siz" diye hitap etmeleriydi.[12] Galip Paşa'nın belirttiğine göre ise, Esad Paşa'nın "Bermucib-i fetvây-i şerif millet sizi hal' etti", diye başlattığı görüşmede diğer üyeler de aynı şekilde sonuna kadar sultana "siz" diye hitap etmişlerdi.[13] Mc Cullagh da aynı şekilde, Esad Paşa'nın sultana öncelikle askeri selam çakıp iki adım öne çıkarak kendisine, millet "sizi" azletmiştir, şeklinde hal kararını takdim ettiğini ifade etmektedir.[14]

II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in fezlekesinde ise, Esad Paşa'nın hal kararının tebliğ ederken "(...) Millet seni hal' etti. Ama hayatınız emindir,"[15] şeklinde hitap ettiği geçmektedir. Fethi Okyar'ın anlattıklarına göre, heyet ve kendisinin de dahil olduğu subay gurubunun sultanı "hürmetle" selamlamasının ardından, sultan "hafif bir el hareketi ile mukabele etti ve nafiz gözlerini hepimizin üzerinde dolaştırarak konuşmamızı bekledi." Hal kararının tebliği sırasında ise, "Millet seni hal etti. Amma hayatınız emindir," denmiştir.[16] Ziya Şakir'in belirttiğine göre, Esad Paşa Arnavut lehçesiyle "Millet seni azletti," şeklinde hitap etmişti.[17] Bu örneklerde de görüldüğü gibi, hal heyeti üyelerinin II. Abdülhamid'le görüşmesi sırasındaki hitapları konusundaki rivayetler farklılık arz etmektedir. Bundan dolayı bu bağlamda kesin bir kanaat belirtmek zor olsa da, genel olarak "siz" hitabı öne çıkmakta ve "sen" diye başlayan hitapların, daha sonra "siz" şekline dönüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla Karasu'nun bu yöndeki rivayetleri, aynı şekilde bunlarla da çelişmektedir.

Halin tebliği sırasında sultanın psikolojisi ve davranışları hakkında Karasu'nun Alman gazeteciye yaptığı olumsuz tasvirler, İrtem'in aktardığı Fransızca eserde geçen Karasu'nun verdiği bilgilerle örtüşmektedir.[18] Galip Paşa'nın anlatımına göre, Sultan II. Abdülhamid Esad Paşa'nın hal kararını duyduktan sonra sadece sekiz on saniye susmuş ve "yeis" emareleri göstermişti.[19] Mabeyn Başkâtibi Cevat Bey ise, II. Abdülhamid'in davranışını daha farklı anlatmaktadır. Buna göre, "(...) bu an-ı felâket iştimalde zat-ı şahaneleri kendileri gibi sahib-i azim ve ifade olan büyük adamlara mahsus ve münhasır bir tavr-ı azamet ve haşmet ile metanet ve vekar-ı hümayunlarını muhafaza buyurdular."[20] Ziya Şakir'in anlattığına göre heyet salonun ortasında sıraya dizilmişti ve Sultan II. Abdülhamid onların yüzüne bakıyordu. Birkaç saniye sessizlikten sonra sultanın, "oldukça metin bir sesle: Buyurunuz," demesinin ardından hal kararı ancak ilan edilmiştir. Devamında ise Esad Paşa'nın kullandığı

Wie Abdul Hamid abgesetzt wurde.

(Der Bericht eines Augenzeugen.)

***Frankfurter Zeitung*'da yer alan Emanuel Karasu ile yapılmış röportajın kupürü.**

"azil" kelimesinin II. Abdülhamid'e pek acı bir hakaret gibi tesir ettiğini ifade etmektedir.[21] Fethi Okyar, hal sırasında II. Abdülhamid'i "yorgun ve yaşlı hali içinde sakin, vakur, azametli" gördüğünü belirtmektedir.[22] Mc Cullagh ise, sultanın sadece "bezgin" ve "yorgun" göründüğünü belirtmekle birlikte, son gelişmeler dikkat-i nazara alındığında "bu kadar iyi dayanmasına şaşmak" gerektiğini[23] ifade etmektedir.

Böylece, sultanın hal kararını nasıl karşıladığı konusundaki farklı rivayetlerin de, tıpkı diğerleri gibi, ciddi olarak çeliştikleri ortaya çıkmaktadır. Fakat Karasu'nun tasvirlerine tezat teşkil edecek rivayetlerin daha çok olduğu söylenebilir. Özellikle de hal kararını duyan II. Abdülhamid'in uzun süre sessiz kaldığı ifadesi, hemen hiçbir rivayette geçmemektedir.

DEĞERLENDİRME

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Jön Türk hareketi için adeta bir final anlamı taşımasından dolayı, Karasu da bu tarihi ana şahitlik etmek için hal heyetine dahil olmuştu. Kendisinin Alman gazetesine verdiği mülakatta belirttiğine göre, hal kararının sultana takdimi toplam 18 dakika sürmüştü. Şahit olduğu bu tarihi anı gazeteye uzun uzadıya ve çok canlı bir şekilde anlatmıştır. Karasu'nun anlatımında dikkatleri çeken ilk nokta, heyetin kararı tevdi ederken sultana "sen" diye hitap etmesidir. Kendisi dahil, heyetteki diğer üyeler 33 yıl boyunca saygı ve iltifat görmeye alışık olan II. Abdülhamid'i selamlamadan, ona "sen" diye hitap etmek suretiyle onu bir şekilde önemsemediklerini ve aşağıladıklarını göstermek istemiş olabilirler.

Yine Karasu'nun anlattıklarına göre, hal kararını duyan devrik sultan, sanki onlardan bir merhamet beklercesine memleket için yaptığı birtakım icraatları heyete hatırlatmak zorunda hissetmiştir kendini. Aynı şekilde cereyan eden son hadiselerde de bir dahli olmadığını ısrarla belirtmek suretiyle, benzer şekilde hakkındaki daha kötü muhtemel gelişmelerin önüne geçmek istemiş olabilir. Karasu'nun anlatımında dikkatleri çeken diğer bir husus ise, ifadelerinde hal kararı karşısında çok aciz bir II. Abdülhamid tasviri yapmasıdır. Özellikle de bu salonda icra ettiği 33 yıllık "istibdat" ve "keyfi" yönetimini hatırlatmak suretiyle, sultanın düştüğü acziyeti anlayabilmek için bir mukayese imkânı vermektedir. Son gelişmeler nedeniyle de olsa çok zayıf düşen sultan özellikle de kendisi ve aile fertleri hakkındaki belirsizlikten endişe ettiğini, hayatlarının garanti edilmesini istediğini belirtmektedir.

Emanuel Karasu'nun Alman gazetesine anlattıkları, aynı olaya şahit olan devlet adamlarının veya olayı bunlardan dinleyen gazetecilerin hatıratlarıyla mukayese edilmiştir. Bu konuyla alakalı olarak Karasu kadar geniş bilgi veren ikinci bir hatırat olmadığı için, geniş kapsamlı bir karşılaştırma yapılamamıştır. Bu hadiseler hakkındaki ikinci bir geniş kaynak, İrtem'in hatıratında kaydettiği, Karasu'nun ilgili hatıratının geçtiği Fransızca esere dayanmaktadır. Aslında her ikisi de Karasu'ya ait olan bu iki hatıratta muhteva olarak belli bir paralellik olsa da, teferruatta bazı farklılıklar göze çarpmaktadır.

Özellikle de sultanı küçümseyen "sen" hitabı başta olmak üzere, görünüşü hakkındaki birtakım olumsuz tasvirlerle örtüşmemektedir. Dönemin bazı devlet adamlarının ve gazetecilerin hatıratlarında hadisenin tamamından ziyade sadece hal kararının tebliğ edilmesi kısmı geçtiği için, teferruatlı bir kıyas yapılamamaktadır. Karasu'nun anlattıkları dışındaki bu kısmi hatıratlara rağmen, yine de onun anlattıklarıyla çelişen çok farklı birtakım hususlar yok değil. Örneğin, özellikle de II. Abdülhamid'in kararın kendisine iletildiği sırada, Karasu'nun iddiasının aksine, vakarını ve metanetini koruduğu geçmektedir.

Bu tezat, oldukça önemlidir. Bir taraftan Karasu'nun tasvirinde, son gelişmelerle iyice yıpranan ve moral olarak çöken, aslında kişilik olarak zaten zayıf olan, fakat bütün kuvvet ve otoritesini despotik yönetiminden; tahttan indirildiği sırada ise, elinin altında tetikte tuttuğu silahından alan bir hükümdar tasviri karşımıza çıkmaktadır. Diğer tarafta ise, çok daha farklı bir sultan profili vardır. Son gelişmelerin neden olduğu yıpratıcı hadiselere ve içinde bulunduğu bu zayıf duruma rağmen vakar ve metanetini halen muhafaza eden bir II. Abdülhamid. Bu iki profilden hangisi doğrudur? Daha geniş ve farklı hatıratlar ortaya çıkmadan, bu sorunun cevabını vermek mümkün görünmemektedir. Bu durum, aslında Sultan II. Abdülhamid'in o karmaşık ve halen tartışmalı olan kişiliğine ve yönetimine fazlasıyla uymaktadır.

NECMETTİN ALKAN
KTÜ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

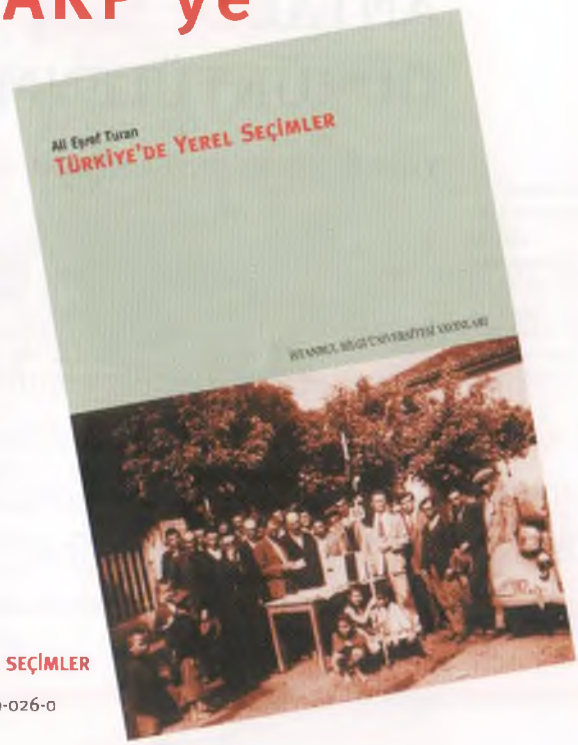
1 "Wie Abdul Hamid abgesetzt wurde", *Frankfurter Zeitung*, 30 Nisan 1909, sayı 119, Abend Blatt, s. 1-2.
2 Süleyman Kâni İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu. Abdülhamid'in Selanik Sürgünü*, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), İstanbul 2003, s. 286.
3 İrtem, s. 286.
4 Mc Cullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü. Osmanlı'nın Son Günleri*, Nihal Önol (Çev.), 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 250.
5 Mc Cullagh, s. 259.
6 Galip Paşa, "Galip Paşa'nın Hâtıraları 3. Sultan Hamid'in Hal'i", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 8, İstanbul 1966, s. 83-84.
7 Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid'in Son Günleri*, İstanbul 2006, s. 20-21.
8 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Cemal Kutay (Yay.), İstanbul 1980, s. 46.
9 Galip Paşa, s. 79
10 Ziya Şakir, s. 14.
11 Mc Cullagh, s. 251.
12 İrtem, s. 283-285.
13 Galip Paşa, s. 79-81.
14 Mc Cullagh, s. 251.
15 Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, Faik Reşit Unat (Haz.), 2. Baskı, Ankara 1985, s. 82.
16 Okyar, s. 46.
17 Ziya Şakir, s. 14.
18 İrtem, s. 282-283.
19 Galip Paşa, s. 80.
20 Ali Cevat Bey, s. 83.
21 Ziya Şakir, s. 14.
22 Okyar, s. 46.
23 Mc Cullagh, s. 251.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Serbest Fırka'dan AKP'ye Yerel Seçimler

Ali Eşref Turan bu kitapta Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından başlayarak, çok partili döneme, Demokrat Parti iktidarından Adalet Partisi hükümetlerine, askeri darbelerden koalisyonlara, CHP'nin seçim başarılarına ve oradan da en son 2004 seçimlerine uzanan süreç içinde yerel seçimleri, her dönemin toplumsal ve siyasal koşullarını da irdeleyen geniş bir perspektif içinde ele alıyor.

Yazar, çok geniş kaynaklara, istatistiksel verilere ve kamuoyu araştırmalarının sonuçlarına dayanarak yaptığı bu çalışmasında, seçim dönemlerinin siyasi ortamına göre biçimlenen merkezi yönetimle yerel yönetim arasındaki "denge"yi incelerken, yerel yönetimin merkezle olan ilişkisinin ne ölçüde özerk ve bağımlı olacağına ilişkin tartışmaları da yorumluyor.

ALİ EŞREF TURAN
TÜRKİYE'DE YEREL SEÇİMLER
407 Sayfa
ISBN: 978-605-399-026-0

Türkiye'de Belediyeler Ne Zaman Önemsenmeye Başladı?

Nihal İncioğlu ve Sema Erder, bu ortak çalışmalarında İstanbul Büyükşehir Belediyesi üzerine 1986-1987'de yaptıkları bir alan araştırmasından hareketle, tüm dünyadaki yerelleşme hareketlerini ve özellikle Türkiye'de yerel politikalarda gözlenen değişimleri inceliyor. Artık ulusal düzeyde bir metropol kent olan İstanbul'da oluşturulan büyükşehir modelini dönemlerine ve belediye başkanlarına göre yerellik-merkezilik çerçevesinde ele alan yazarlar, yerel politikada etkinlikle birlikte demokratikliğin nasıl işlediğini, belediye meclisinin bileşimine dayanan örneklerle açıklıyor.

NİHAL İNCİOĞLU - SEMA ERDER
TÜRKİYE'DE YEREL POLİTİKANIN YÜKSELİŞİ
İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ, 1984-2004
179 Sayfa
ISBN: 978-605-399-017-8

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No:47 34440 Dolapdere / İSTANBUL
Telefon: **0212 311 50 00**
Satış/Dağıtım Telefon: **0212 311 50 00** Fax: **0212 347 10 11**
E-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com**

CAMERA OBSCURA, CAMERA LUCIDA

ANTALYA SELÇUKLU İÇ KALESİNİN GÖRÜNTÜLENMESİNİN TEKNİK ÖYKÜSÜ

YAZAN: T. M. P. DUGGAN*

Antalya kentinin Selçuklu dönemi iç kalesinin batıdan betimlendiği resim camera obscura tekniğin kullanımına bir örnektir. 1743 depremi öncesi kullanılarak hazırlanan bu resim 41x26.5 cm ebadındadır. Binalar ve şehir surları bilimsel doğrulukla belgelenmiştir. Bu kesinlikle bir serbest çizim değildir. Camera obscura ve daha sonraki aygıtlar kullanılarak yapılan resimlerin genel problemi, öndeki figürlerin orantısızlığı ve doğal olmamasıdır. İnsan, hayvan ve diğer objeler, ressam tarafından resme ilgi sağlamak için sonradan eklenmiştir.

1- *Camera lucida* ile hazırlanmış Ksanthos panoraması. Çizen: G. Scharf, Jr. Kasım 1843.

(E. Slatter 1994, Fig. 123'ten alınmıştır.)

ÇEVİREN: TARKAN KAHYA**

İtalyanca bir terim olan *camera obscura* (*obscura*-karanlık, *camera*-oda), "karanlık oda" anlamına gelen bir icattır ve bir görüntünün, karartılmış bir odada toplu iğne başı kadar bir delikten geçerek karşıdaki duvarda yansıdığının farkına varılmasıyla ortaya çıkmıştır. Yansıyan görüntünün dış hatları duvar üzerine bir parça kâğıt ya da kanvas koyularak kopya edilir, sonra köşelerdeki bozulma haricindeki bu tam görüntü asıl manzaraya bakılarak renklendirilir ve "orijinal fotoğraf" elde edilirdi.

Bu düzeneğin 17. yüzyıldaki gelişimi Avrupa sanatındaki büyük gelişmelerden biriydi. Hollanda-Delftli Jan Vermeer (1632-1675) gibi sanatçılar tarafından kullanılmıştır. Bu özellikle, hassas panorama çizimlerin ve yağlıboya tabloların üretilmesinde, 17. yüzyıl Hollanda resminin gelişmesinde ve çok iyi düzenlenmiş iç mekânlarda fotoğraf benzeri günlük yaşam sahnelerini betimleyen eserlerde önemliydi. 18. yüzyılda *camera obscura*, Antoine Canaletto (1697-1740) ve Bernardo Belloto (1721-1780) gibi Venedikli sanatçılar tarafından

kullanıldı. Her ikisi de fotoğrafa benzeyen, doğru belgeleme olan manzara resmi yapan ressamlardı. *Camera obscura* İngiliz ressam William Marlow (1740-1813) tarafından da kullanılmıştır.

Bu resimlerin bilimsel doğruluklarını *camera obscura*'nın kullanılmasına borçlu olmaları önemlidir. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonunda tahrip olan Varşova'nın 1945 sonrası restorasyonu için, Bernardo Bellotto'nun *camera obscura* kullanarak 18. yüzyıl sonunda yaptığı resimleri kullanılmıştır.[1]

2- *Camera lucida* ile hazırlanmış Pınara panoraması. Çizen: G. Scharf, Jr. Kasım 1843.

(E. Slatter 1994, Fig. 133'ten alınmıştır.)

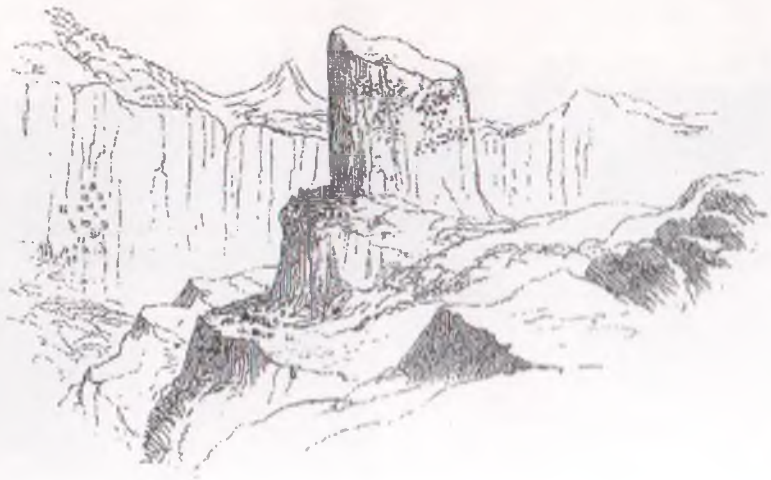
Zamanla *camera obscura* düzenekleri hem hafifledi hem de taşınabilir oldu. Hafif ve dayanıklı bir tenteyle yaratılan "karanlık oda", 19. yüzyıl ortası fotoğrafçısının, fotoğraf çekmek için başını içine yerleştirdiği örtüyle benzer bir işleve sahipti. benzeri tablolar İngiltere, Almanya, Polonya ve Rusya'da özellikle büyük Roma turundan ya da daha sonraları 19. yüzyılda Doğu Akdeniz'den dönen, gittikleri yerleri tam kayıt altına almak isteyen ama aslında pahalı, elde boyanan yağlı boya fotoğrafları duvarlarına asmak isteyen varlıklı gezginler arasında destekleyicilerini buldu. Bu tip resim orta sınıfın yükselmesiyle de destek buldu çünkü görsel doğrulukla sınırlıydı, sadece doğru resimdi bu nedenle kolayca tanınabilir, kendini ve maddi dünyayı sembolize ederdi. Bu tarzda resmedilmiş bir görüntü, saklı bilgiler veya alegori dolu anlamlar içermediğinden yeni zenginlerin oturma odalarına asmaları için oldukça güvenilirdi.

Sarah Searight: "Bu adamların eserlerinin tümünde yaratıcı sanattan çok az şey vardı (...) Genellikle oldukça rahatsız koşullar altında anıtlar, binalar konusunda yaptıkları iş bugün bir kameranın yaptığıyla aynıydı. Bu kayıtlar öylesine kapsamlıdır ki, arkeologlar bugün hâlâ, yok olmuş kalıntıları kontrol etmek amacıyla Hay'in British Museum'daki 49 ciltlik eserine başvurur."

Sanat kurumları, *camera obscura*'nın kullanımına belli bir düşmanlık besliyordu. Kır ve şehir manzaralarında bu düzeneği kullanan ressamların çalışmaları sanat eserleri olarak değil de, daha ziyade hünerli bir ürün olarak algılanıyor, nadiren Londra Royal Academy'de ya da Paris'teki Salon'da sergileniyordu. Sanatçılar tarafından değil de yetenekli teknisyenler tarafından yapıldıkları söylendiğinden, sanatçının toplumdaki statüsünü etkiliyorlardı. Böylesi resimler, oluşumlarında önemli sanatsal üslup ve zevk meselelerini tümüyle dışladıklarından sanat salonlarında sergilenmeleri sanatçının statüsünü, mekanik kopyacı seviyesine düşürüyordu.

Bununla birlikte, *camera obscura* kullanılarak yapılan hassas fotoğraf

Vehbi Koç Vakfı-AKMED'de sergilenen, Antalya kentinin Selçuklu dönemi iç kalesinin batıdan betimlendiği resim, bu tekniğin kullanımına bir örnektir. 1743 depremi öncesi *camera obscura* kullanılarak hazırlanan resim 41x26.5 cm ebadındadır. Binalar

3- Pınara'nın serbest el eskizi, 1840 yılı. Çizen: C. Fellows.

(C. Fellows, *An Account of Discoveries in Lycia*, 1841, C.1, 139'dan alınmıştır.)

4- Myra'da (Demre), doğudaki kaya mezarlarının *camera lucida* ile hazırlanmış çizimi. Çizen G. Scharf, Jr.

Kasım 1843. (E. Slatter 1994, Fig. 142 den alınmıştır.)

5- Antalya limanının güneyden görünüşü. Çizen: G. Niemann.

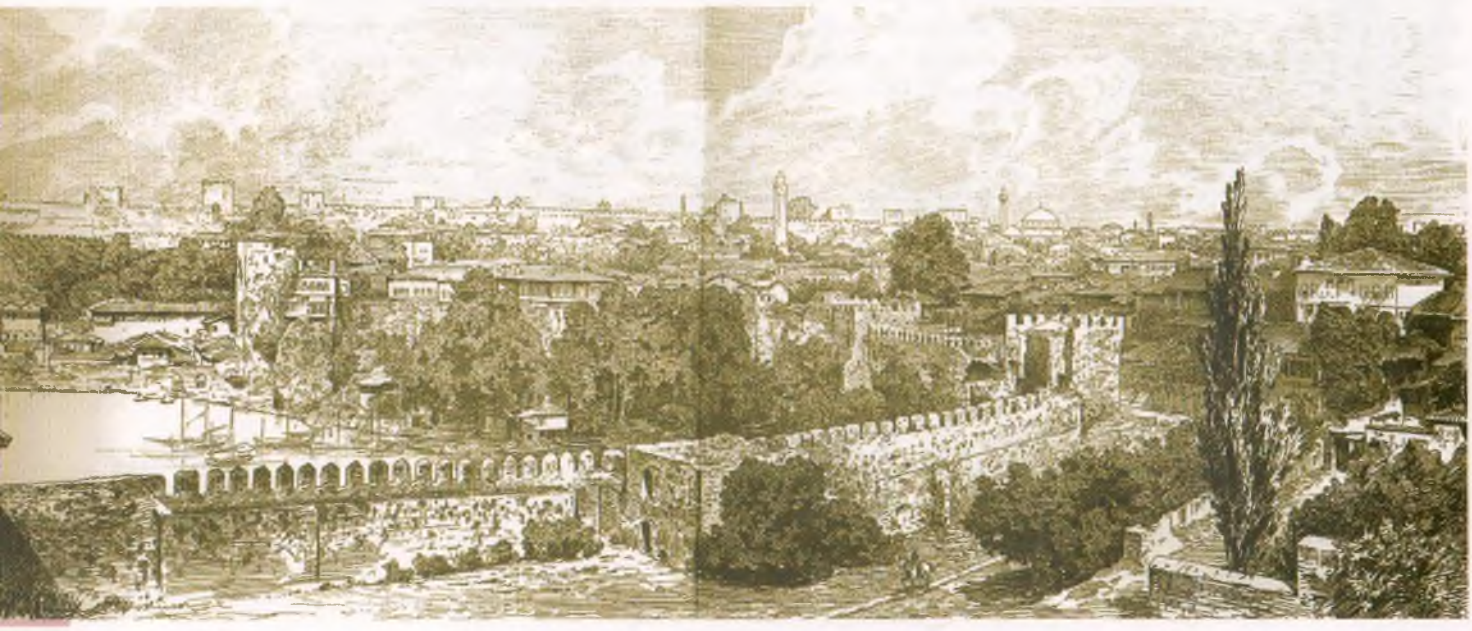
(Lanckoroński 1890, Taf. I'den alınmıştır.)

ve şehir surları bilimsel doğrulukla belgelenmiştir. Bu, kesinlikle bir serbest çizim değildir. *Camera obscura* ve daha sonraki aygıtlar kullanılarak yapılan resimlerin genel problemi öndeki figürlerin orantısızlığı ve doğal olmamasıdır. İnsan, hayvan ve diğer objeler, ressam tarafından resme ilgi sağlamak ve resme bakana ya da olası alıcısına bunun sanat değeri olmayan mekanik bir eser olmadığını telkin için sonradan eklenmiştir. Eskizlerden alınan ve resme eklenen insan ve hayvan figürleri diğer tablo ve çizimlerdeki göreceli doğru orantılara göre uyumsuzdur.

1806'da *camera obscura*'nın halefi *camera lucida* icat edildi. Bu aygıt *camera lucida* olarak adlandırıldı çünkü *lucid* aydınlık idi, yani karanlık *obscura* değildi. Ağırlığı çok daha azdı, omuz üzerinde taşınabilirdi, yaklaşık 35 cm uzunluğunda dikdörtgen bir kutuydu. Tepesine boş kâğıt yerleştirilirdi, lensli, ucunda prizması olan bir uzatma kolu vardı. Kâğıdın üzerindeki prizmanın yüksekliği ayarlanabiliyor ve böylece kâğıt parçasının üzerine düşen görüntü küçültülebiliyor ya da büyütülebiliyordu. Sanatçı aygıtı kucağına yerleştirir, görüntünün her bir dış hattını, tüm göreceli oranları tam, çizilmiş bir fotoğraf elde etmek için kopya ederek çizerdi. Sonra çizim hassas bir gravüre, suluboyaya, yağlıboya tabloya aktarılabilir ya da büyük ölçekli bir panorama biçimini alması için ayarlanırdı. Bu, hareketli resim veya sinemadan önce halk kitlesi için bir mucizeydi. Londra, Birmingham, Manchester ve diğer yerlerde hareketli manzara görmek için ödenen ücret, erken dönem arkeolojik keşifler için sermaye biriktirilmesinde kullanılmıştı. Hareketli panorama, örneğin Austen H. Layard tarafından Osmanlı Musul'u (Niniveh) civarındaki Asur kazılarının finansmanına yardımcı olması için kullanılmıştı.

1820'li yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nu gezen Avrupalı sanatçılar genellikle zengin bir gezginin, bir proto-arkeologun, bir askeri misyonun grubunda aslında Anadolu, Suriye ve Mısır'daki eski, antik, Kutsal Kitap'la ilgili kentlerin görünümleri kaydetmek için gittikçe artan bir şekilde *camera lucida* taşıdılar. Bu aygıtın sağladığı fotoğraf derecesinde doğruluk, özellikle antikacılar, arkeologlar, askeriye, epigraflar, manzara meraklıları, seyahatname ile arkeoloji ve sanat tarihi kitaplarının yayıncıları ve de yüzyılın sonunda resimli dergi ve gazeteler tarafından isteniyor ve rağbet görüyordu.

Osmanlı topraklarında bu aygıtı kullanan sanatçılara, 1820'ler ve 1830'larda Robert Hay için Osmanlı Mısır'ında antik anıtların tasvir ve manzaralarını üreten Frederick Catherwood (1824-1833) ve Edward Lane dahil idi. Hay'in önemli koleksiyonu Kahire İllüstrasyonları (*Illustrations of Cairo*) adıyla 1840'ta yayınlandı. Sarah Searight, onların çalışmasını şöyle aktarıyor: "Bu adamların eserlerinin tümünde yaratıcı sanattan çok az şey vardı; yaratıcı sanat onların işi değildi. Genellikle oldukça rahatsız koşullar altında anıtlar, binalar konusunda yaptıkları iş bugün bir kameranın yaptığıyla aynıydı. Bu kayıtlar öylesine kapsamlıdır ki, arkeologlar bugün hâlâ, yok olmuş kalıntıları kontrol etmek amacıyla Hay'in British Museum'daki 49 ciltlik eserine başvurur."[2] Francis Arundel, 1831'den 1840'a *camera lucida* kullanarak görüntüler çizdi

Çok sayıda ve çok doğru çizimler yapan David Roberts 1839'da Suriye-Filistin'de ve 1841-1851'de Mısır'da muhtemelen bu aleti kullanmıştır. Owen Jones (1809-1874) da Mısır, İstanbul ve İspanya'daki bina çizimlerinin bazılarında *camera lucida* kullanmıştır.

Lykia'ya yaptığı iki seyahatinde Charles Fellows'un yanında çalışan George Scharf, Jr. gibi sanatçılar güneybatı Türkiye'nin kentlerinin fotoğraf hassasiyetinde doğru çizimlerini elde etmek için *camera lucida* kullanmışlardı. Scharf 1843 Kasım'ının ilk haftasında *camera lucida* ile Ksanthos panoramasını (Res. 1) çizerken günlüğüne şunları kaydetmiş: "*Camera lucida* her kıvrımı ve özelliği takdire şayan şekilde veriyor, gerçekten onu kullanmakla diğerleriyle yapabildiğimden daha fazla çizim yaptığımı inkâr edemem."[3] O, bu makineyi 17 Kasım 1843 günü Pınara'nın manzarasını çizmek için de kullanmıştır (Res. 2) ki, bu hassas ve doğru çizim 15 Nisan 1840'ta Fellows'un yaptığı serbest eskizden (Res. 3) kolayca ayırt edilir. Makine 22 Şubat 1844'te Myra'nın doğusundaki kaya mezarlarının (Res. 4) çiziminde de kullanılır. Diğer sanatçılar arasında aynı zamanda ilk fotoğrafçılardan da olan Charles Somers (1819-83), yine 1843'te Ksanthos ve Lykia'da yaptığı çizimler için kesinlikle *camera lucida* kullanmıştır.

Karl Graf von Lanckoroński'nin 1890 tarihli Pamphylia kitabında kullanılan George Niemann'ın (1841-1912) 1884 ve 1885 yılı resimleri çoğunlukla suluboya resimler ve çizimlerden yapılan gravürlerdi ve bu suluboya resimler ve çizimler, fotoğrafların dış hatlarının kopya edilmesiyle elde edilmişti. Niemann tarafından yapılan ve imzalanan manzaralar ve metin resimleri kesinlikle serbest el çizimleri değildi.[4] Niemann tarafından güneyden Antalya limanı çizimi olasılıkla bir fotoğraftan pantograf kullanılarak büyütülmüştü. 18. yüzyılın ortasına ait Antalya manzara resmindeki insan figürleri gibi bu resimde de oldukça orantısız görülen atlı adam bir başka eskizden buraya yerleştirilmişti (Res. 5).

Bu çizimlerin ve gravürlerin bugün önemi *camera obscura* ve *camera lucida* kullanılarak ya da daha sonraları, 19. yüzyılın ikinci yarısında fotoğraflardan kopyalanarak yapılmış olmalarıdır. Bu eserler kesinlikle serbest çizim değildir ve çok az sanatsal değer taşır. Bunlar sadece fotoğraflanmış bir görüntünün mekanik kopyası ve gölgelendirilmiş halidir. Elle çizilmiş resim olmadıklarından, daha sonraki dönemin fotoğraf makinesi ile belgelemeler ile aynı amaca hizmet ederler. Bu çizimlerin sadece birkaçı gravüre dönüştürülmüş ve yayınlanmıştır, kalanların; Lykia, Karia, Pamphylia ve Anadolu'nun diğer bölgelerinin 19. yüzyılda yapılmış bilimsel, doğru kayıtlarının yüzlercesi neredeyse hiç bilinmiyor, yayınlanmamış olarak Avrupa kamu ve özel koleksiyon ve arşivlerinde gün ışığına çıkacakları günü bekliyor. Bu çizimler örneğin

6- G. Scharf, Jr., bu otoportresinde Ksanthos'taki dikmeli mezar anıtının serbest el çizimini yaparken görülüyor. Halbuki ana hatlar *camera lucida* ile hazırlanmıştı.

(E. Slatter 1994, Fig. 124'ten alınmıştır.)

7- G. Niemann'ın 1884 tarihli bir suluboyasından hazırlanan bir helio-gravür. Bu suluboyanın ana hat çizimi bir panorama fotoğrafından kopyalanmıştır.

(Lanckoroński 1890, Taf. II'den alınmıştır.)

kayıp, çökmüş, tahrip olmuş binaların ve yapıların 19. yüzyıldaki tam pozisyon ve ölçülerini belgelediği için arkeologlar, sanat tarihçileri ve tarihçiler için paha biçilmez kaynak olup, tam bilimsel belgelerdir ve çok değerlidir. Sonuç olarak Avrupa koleksiyonlarındaki bu bilimsel çizimlerin belirlenmeleri ve Anadolu'daki mucizevi doğruluğa ve üretkenliğe sahip olduklarının sanılmasını istemişlerdir. 1843 Kasım'ında Ksanthos dikmeli anıt mezarına George Scharf'ın serbest elle çizilen kendi portresini yerleştirmesi bu bağlamda dikkate değerdir (Res. 6). Ön planda mezarın sağındaki üç figür ve bir eşek haricindeki figürler, çizimin çoğunun tamamlanmasından sonra yerleştirilmiştir. Mezarı da kapsayan çizimin geri kalanında *camera lucida* kullanılmış, eserde sanatçının tasvirinin olması da bunu açıkça ifade etmektedir.

1806'da camera lucida icat edildi: lucid aydınlık idi. Ağırlığı daha azdı, omuz üzerinde taşınabilirdi, yaklaşık 35 cm uzunluğunda dikdörtgen bir kutuydu. Tepesine boş kâğıt yerleştirilirdi, lensli, ucunda prizması olan bir uzatma kolu vardı. Prizmanın yüksekliği ayarlanabiliyor ve böylece kâğıt parçasının üzerine düşen görüntü küçültülebiliyor ya da büyütülebiliyordu.

8- G. Niemann'ın 1884 tarihli suluboyasının anahtar ana hatlarının şeffaf plastik üzerine çıkartılan kopyası.

kentler için fotoğraf kayıtlarından daha eski tarihli kanıt oldukları için yayınlanmaları gereklidir.

G. Niemann'ın 1884 yılında, bir panorama fotoğrafının hatlarının kopyalanmasıyla yaptığı suluboya resminde belgelendikten sonraki 20-30 yıl içerisinde yıkılan Antalya iç kalesinin güneye bakan dış surunun fiziksel konumunu saptamak için aşağıdaki nispeten ucuz ve basit tekniği kullandım.

KULLANILAN TEKNİK

Bir 19. yüzyıl çizim veya gravürünün günümüzdeki görünümüyle eşleşmesi için en az iki, tercihen üç ya da fazla noktaya ihtiyaç vardır. Örneğin bugün hâlâ yerinde duran bir bina, sütun, duvar, falez veya bir doruk, bu teknikte bilimsel hassaslığı sağlamak için ve sanatçının görüntüyü kaydetmesinde optik aletler kullandığını kanıtlamak için kullanılacak sabit noktalar olabilir. Sanatçılar genellikle optik cihaz kullandıklarının bilinmesini istememiş, kendilerinin

1- Fotoğraftan yapılmış gravür, suluboya resim ya da bir çizimin fotokopisi üzerine şeffaf bir plastik yerleştirilir (Res. 7), yapıların dış hatları ya da diğer önemli özellikleri bu plastik üzerine mürekkep ile kopyalanır (Res. 8).

2- Sonra sanatçının resmi yaptığı yere gidilir. Bu plastik üzerindeki çizime bakarak sabit noktalar saptanır. Bugün de hâlâ *in situ* olan bu sabit noktalar, plastik levhanın üzerindeki çizimin dış hatları ile çakıştırılır. Bizim örneğimiz için sabit noktalar bugünkü yat limanında Tophane Cafe'nin tam altındaki deponun iki yöne eğimli çatısı, Tekelioğlu Konağı önündeki, limanın batıya bakan düşey duvarı ve bu duvarın üzerindeki kırma çatıdır.

3- Söz konusu üç nokta şeffaf plastiğin üzerindeki çizimin dış hatları ile çakıştırıldığında kalenin dış duvarlarını, diğer yıkılan binaların tam konumu, 19. yüzyılın son çeyreğinde liman duvarındaki kapının tam konumunu gösterir (Res. 9).

4- Sonuç olarak bir yüzyıldan daha önceki bir zamanda sanatçının bu resmi hazırlamak için oturduğu ya da ayakta durduğu yer de tam olarak saptanabilir.

Bu yöntem basit, ucuz, hassas, bilimseldir, *in situ* sabit noktaların nirengisine dayanmaktadır.

Bu teknik herhangi bir çizim, suluboya resim ya da *camera obscura*, *camera lucida* ve diğer fotoğraf aygıtları veya fotoğraftan çizilen kayıtların herhangi birinden türetilen herhangi bir gravür türü ile kullanılabilir. Bu teknik George Scharf, Jr.'ın Patara, Ksanthos, Myra, Antalya ile George Niemann'ın Perge, Aspendos, Side, Antalya manzaralarının çizimlerinde kullanılabilir. Teknik elbette Lanckoroński'nin 1889-1892 tarihli eserinde olduğu gibi 1845'ten itibaren gravür, foto-gravür, helio-gravür yardımıyla yapılan çizimlere, suluboyalara, tek renk boyama baskılara ya da 1855'ten itibaren taşbaskıya, Sir C.T. Newton'un 1862 tarihli *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae* adlı yapıtında yer alan ve foto-taşbaskını üretmek

Bu çizimler örneğin kayıp, çökmüş, tahrip olmuş binaların ve yapıların 19. yüzyıldaki tam pozisyon ve ölçülerini belgelediği için arkeologlar, sanat tarihçileri ve tarihçiler için paha biçilmez kaynaklardır. Avrupa koleksiyonlarındaki bu bilimsel çizimlerin belirlenmeleri ve Anadolu'daki kentler için fotoğraf kayıtlarından daha eski tarihli kanıt oldukları için yayınlanmaları gereklidir.

için taşbaskılara hakkedilen illüstrasyonlara uygulanabilir.

19. yüzyıla ait bir çizim, suluboya ya da gravürün, bu optik aygıtları kullanan bir sanatçının ürünü olup olmadığı, sadece yukarıdaki teknik kullanılarak kontrol edilebilir. Eğer bir çizimin, suluboyanın, gravürün üzerinde kayıtlı, bugün herhangi *in situ* kalabilen üç nokta arasındaki uzaklık tam olarak aynı alanda ve birbiriyle ilişkili ise, o zaman çizim ya da gravür bir optik aygıtla yapılmıştır ve bir serbest el ürünü değildir. Bilimsel kayıtların bir kısmını şekillendiren bu optik aygıtlar kullanılarak üretilen görüntüler ve bu hassas resimler arkeologlar ve diğer bilim adamları tarafından güvenle kullanılabilir.

9- Ana hat çizimi bugünkü manzaranın üzerine yerleştiriliyor ve 1884 yılında belgelenen yapıların yerleri saptanıyor.

DİPNOTLAR

* T. M. P. Duggan, Sanat tarihçisi. T.C. Kültür Bakanlığı Akdeniz Üniversitesi Bey Dağları Yüzey Araştırması ekibi üyesi. Kendisinin Trebenna'da yaptığı serbest el çizimleri, N. Çevik-E. Akyürek-B. Varkıvanç (ed.), *Trebenna, Tarihi, Arkeolojisi ve Doğal Çevresi* adlı Türkçe ve İngilizce olarak, AKMED tarafından 2005 yılında yayımlanan eserde yer almıştır. Bu eser Trebenna gibi antik bir yerleşimde serbest el çizim yapma konusunda pratik bilgiler içeren bir bölüme yer verir.

** Tarkan Kahya, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Doktora Öğrencisi. Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Kocatepe Sok. No: 25 Kaleiçi – Antalya. Metnin Türkçe çevirisini kontrol eden İnci Türkoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

1 P. & L. Murray, *Dictionary of Art and Artists*, 1997, 41.

2 Searight 1979, 238-39.

3 Slatter 1994, 265.

4 Şaşırtıcı derecede doğru bu çizimleri ve suluboyaları yerinde tamamlamak için vakti yoktu çünkü sıtmadan muzdaripti. Kayıtlarda ekibin binden fazla fotoğraf çektığı belirtiliyor, Lanckoroński 1890, s. III.

KAYNAKLAR

C. Fellows, *An Account of Discoveries in Lycia*, 1841 (İllüstrasyonların çoğu G. Scharf, Jr. tarafından çizilmiş ve hakkedilmiştir)

C. Fellows, *Travels and Researches in Asia Minor, more particularly in Lycia*, 1852.

J. Hay, *Illustrations of Cairo*, 1840. (Belki de *camera lucida* kullanan sanatçılar tarafından yapılan çizimlerin yayımlanmış en güzel koleksiyonu)

K. Graf v. Lanckoroński, Die Städte Pamphyliens und Pisidiens, 1 Band, Pamphylien,1890.

(G. Niemann'ın fotoğraflarından hazırlanan çizimlerin gravürlerini ve fotoğraf plakaları, helio-gravürler veya foto-gravürlerden yapılan gravürler içerir.)

J. Lawson, "The painters Vision", 15-39, bak. *Visions of the Ottoman Empire* (sic), Sergi Kataloğu, National Galleries of Scotland, 1994.

Sir C. T. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, 1862.

S. Searight, *The British in Egypt*, 1979.

E. Slatter, *Xanthus Travels of Discovery in Turkey*, 1994.

İŞGÜCÜNÜN TÜRKLEŞTİRİLMESİ VE TÜRKÇE ZORUNLULUĞU

MURAT KORALTÜRK

Osmanlı coğrafyası 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Balkanlar ve Kafkasya'dan göçler, mübadele ve tehcir gibi demografi mühendisliği uygulamalarına sahne olur. Özellikle İttihad Terakki'nin iktidarda daha net bir denetim sağladığı (1912) ve cumhuriyetin kuruluşuna kadar olan dönem (1922) arasında, Osmanlı-Türkiye tarihinde nüfusu homojenleştirmek amacıyla kimi uygulamalar gerçekleştirilir. Bu uygulamalar, döneme damgasını vuran Türk milliyetçiliği anlayışındaki değişimi de yansıtmaktadır.

"Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası esnasında kullanılan bu bezde, "Aziz Türkiye'nin nimetlerinden istifade eden vatandaş menfaat ve saadetine iştirak ettiğin Türk gibi Türkçe konuş" yazılı, üstte ise Namık Kemal'in ünlü "felek her türlü..." diye başlayan dizesi yer alıyor.

Sabri Güler Koleksiyonundan alınmıştır.

DEMOGRAFİ MÜHENDİSLİĞİ VE TÜRKLEŞTİRME POLİTİKALARI

Hollandalı tarihçi Erik Jan Zürcher, 1850-1950 yılları arasındaki yüz yılın Avrupa'da demografi mühendisliği asrı olduğunu söyler. Göçe zorlama, tehcir, mübadele ve yok etme gibi araçları olan demografi mühendisliğinin erken dönemde uygulanma nedeni dinsel önyargılar iken, 19. yüzyıl sonlarından itibaren ardındaki egemen itici güç, milliyetçiliktir.[1]

Anılan dönemde Osmanlı coğrafyası da Balkanlar ve Kafkasya'dan göçler, mübadele ve tehcir gibi demografi mühendisliği uygulamalarına sahne olur. Özellikle 1912-1922 dönemi Osmanlı-Türkiye tarihinde, amacı nüfusu homojenleştirmek olan demografi mühendisliği uygulamaları gerçekleşir. Bu uygulamalar, döneme damgasını vuran Türk milliyetçiliği anlayışındaki değişimi de yansıtmaktadır. Şöyle ki; İttihatçıların ve ardından Kemalist kadronun Türk milliyetçiliği anlayışını önemli ölçüde biçimlendiren Ziya Gökalp'e göre, kişiler millete kültür ve vatandaşlık bağı ile bağlanır. Türk milletinin parçası olmak için etnik kökenin çok da önemi yoktur. Aynı dili konuşmak ve ortak kültürü paylaşmak yeterlidir. Ziya Gökalp'in kültürel milliyetçilik olarak nitelendirilebilecek Türk milliyetçiliği anlayışı, Balkan savaşlarından Milli Mücadele'ye uzanan süreçte yaşanan büyük siyasi ve demografik altüst oluşlarla birlikte etnik milliyetçiliğe doğru yol alır.[2]

Türk milliyetçiliğinin, kültürel milliyetçilikten etnik milliyetçiliğe yöneldiği 1912-1922 yılları arasında nüfusun hızla homojenleştiği görülür. Bu amaçla İttihatçılar ve onların ardından Kemalistler, Müslüman-Türk nüfusu merkeze alan homojenleştirici önlemlere başvururlar. İttihatçıların Osmanlı Devleti'nde Türklük eksenli etnik homojenleştirme girişimleri iki ayrı koldan ilerler. Bu kollardan biri, Müslüman ve Türk olmayan unsurlara yönelik, gerektiğinde şiddetin de kullanıldığı bir etkisizleştirme politikasıdır. Diğeri ise Türk olmayan Müslüman unsurların Türkleştirilmesidir. Bu amaçla zorunlu iskân ve yer adlarının Türkçeleştirilmesi gibi araçlar kullanılır.[3]

Yitirilen topraklardan göç eden Müslüman nüfusun iskânı,[4] 1915'te Ermenilerin tehciri ve 1923'te Türk-Yunan nüfus mübadelesi gibi girişimlerle Türkiye nüfusunun etnik ve dinsel kompozisyonunda önemli değişiklikler yaşanır. 1912'de gayrimüslimlerin bugünkü Türkiye sınırları dahilinde yaşayan nüfus içindeki oranı %20 iken, yaşanan savaşlar ve göçler sonrasında cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı olan 1927 sayımı sonucuna göre, Hıristiyanların ülke

1925'te "Türkçe Kanunu" önerisi veren Tunalı Hilmi Bey.

1923 yılının ilk aylarında, Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey bilumum şirketlerde Türkçe kullanılmasına dair kanun teklifi verir.

TBMM albümü.

1920'lerde dil üzerinden gerçekleştirilen Türkleştirme girişimleri, yabancı ve gayrimüslim işgücünü hedef alan uygulamalar olarak da ortaya çıkar. Yabancıların işlettiği, yabancı ve gayrimüslimlerin çalıştırıldığı demiryolları hatlarında, yabancı ve gayrimüslim çalışanların yerine Müslüman-Türklerin istihdam edilmesine çalışılır. Yazışmalarda Türkçe zorunluluğu getirilir

nüfusu içindeki payı %2,64'e geriler.[5] Gayrimüslim nüfusun sayıca ve oranca azalmasına karşın, kalanları öncelikle Türkiye'yi terk etmeye zorlayan, kalacakları da iyice etkisiz kılacak demografi mühendisliği uygulamalarına başvurulur. Gayrimüslimlerin baskı, sindirme ve yıldırma ile gözlerini korkutarak onları gitmeye zorlayan ve şiddeti de kapsayan bu tür olayların en bilinenleri, 1934 Trakya[6] ve 6-7 Eylül 1955 olaylarıdır.[7] Her türlü zor kullanıma karşın Türkiye'de yaşamayı sürdürmek isteyen ve sürdüren gayrimüslimlere karşı ise "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası[8] ve Varlık Vergisi[9] uygulaması gibi kültürel ve ekonomik Türkleştirme uygulamalarına başvurulur.[10]

Türkleştirme politikaları üzerine araştırmaları bulunan Ayhan Aktar'a göre Türkleştirme; "sokakta konuşulan dilden okullarda öğretilecek tarihe; eğitimden sanayi hayatına; ticaretten devlet personel rejimine; özel hukuktan vatandaşların belli yörelerde iskan edilmelerine kadar toplumsal hayatın her boyutunda, Türk etnik kimliğinin her düzeyde ve tavizsiz bir biçimde egemenliğini ve ağırlığını koymasıdır."[11] Ekonominin Türkleştirilmesi ise 1912-1913 Balkan savaşları ile birlikte egemen bir ideoloji haline gelmeye başlayan Türkçülük ve Türkiye'nin ulus-devletleşme sürecine girmesi paralelinde iktisadi yaşamda gözlenen bir olgudur. II. Meşrutiyet döneminde ekonomiyi Türkleştirmeye yönelik görüş ve öneriler ileri sürülmüş, bunlara paralel bazı girişimler gündeme gelmişse de daha etkili ve kalıcı rol oynayan girişimler cumhuriyet döneminde, özellikle ulus-devlet modelinin benimsenmesine paralel olarak gündeme gelir. Bu uygulamalarla, gayrimüslim unsurların iktisadi faaliyet ve rolleri sınırlandırılmaya çalışılır. Böylece Türkiye'de geçim koşulları zorlaşan veya hiç kalmayan bu unsurlar ülkeyi terk etmeye zorlanırlar. Öte yandan, bıraktıkları iktisadi araç ve roller devletin yaratmak istediği burjuvazinin oluşumunda kullanılır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında gündeme gelen ekonomiyi Türkleştirme uygulamalarının, işgücünün ve sermayenin Türkleştirilmesi şeklinde iki koldan gerçekleştiği söylenebilir. Bu yazıda, cumhuriyetin ilk yıllarında dil üzerinden işgücünün Türkleştirilmesine dair 10 Nisan 1926 tarih ve 805 sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun ve bu kanuna kadar olan girişim ve uygulamalar ele alınmaktadır.

TÜRKÇE ZORUNLULUĞUNA DAİR İTTİHATÇILARIN GİRİŞİMİ

Dil üzerinden işgücünü Türkleştirme çabası cumhuriyetin ilk yıllarından önce, I. Dünya Savaşı sırasında İttihatçılar tarafından ortaya konur. İttihatçılar, milli iktisat politikası bağlamında ekonomiyi Türkleştirmek amacıyla genellikle Fransızcanın kullanıldığı imtiyazlı şirketlerde Türkçeyi zorunlu hale getirmek için girişimde bulunurlar.

Bu bağlamda çıkarılan 23 Mart 1916 tarihli Müessesat-ı Nafıa ile İmtiyazlı Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkında Kanun ile, kamu hizmeti gören şirketler Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin belirleyeceği bir süre içinde yazışmalarında Türkçeyi kullanmaya mecbur edilirler.[12] Demiryolu şirketleri için bu süre 23 Temmuz 1919'a kadar uzatılır. Bu yasa hükümlerine uymayan imtiyazlı şirketlere hükümetin el koyacağı ve işlemlerin Türkçe yapılmasını sağlayacağı duyurulur. İmtiyazsız Osmanlı şirketleri ise 23 Temmuz 1919'a kadar

yazışmalarını Türkçe yapmaya mecbur edilirler. Ayan Meclisi'nde görüşülen bu yasa, yabancı şirketlerin hükümet ve müşterileri ile olan yazışmaları dışında Türkçe kullanma zorunluluğunun kaldırılması biçiminde değişikliğe uğrar. Bu yasa nedeniyle bazı yabancı şirketler faaliyetlerini durdurmak zorunda kalır, kimi de Türkçeleştirmeyi hatta daha soyadı kanunun ortada olmadığı bir dönemde, 1926'da Aydın Mebusu İhsan Bey'in "Türk ailelerin ecnebiliği ifade eden isimlerden tenzihi" hakkında önerilerine kadar çeşitli girişimlerin gündeme geldiği görülür.[15] Bu yöndeki girişimlerin kamuoyundan en çok destek bulan ve etkili olanı, 1928'de gayrimüslimleri Türkçe konuşmaya zorlamak için düzenlenmiş olan "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasıdır.[16]

Ziya Gökalp'e göre, Türk milletinin parçası olmak için etnik kökenin çok da önemi yoktur. Aynı dili konuşmak ve ortak kültürü paylaşmak yeterlidir. Kültürel milliyetçilik olarak nitelendirilebilecek anlayış, Balkan savaşlarından Milli Mücadele'ye uzanan süreçte yaşanan büyük siyasi ve demografik altüst oluşlarla birlikte etnik milliyetçiliğe doğru yol alır.

Türkçülük düşüncesini sistemleştiren, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde düşün ve siyaset alanını etkileyen Ziya Gökalp.

kabul eder, ancak bu kez de Türkçe bilen memur bulma sorunu ortaya çıkar. Türkçe bilen personel gereksinimini karşılamak üzere şirketler yabancı çalışanları için Türkçe kursları açarlar.[13] Yasa ile hükümet, yabancı şirketlerde Müslüman-Türk unsurun istihdamını sağlamayı amaçlar. Bu yolla şirketlerin bir anlamda içeriden denetlenebileceği de düşünülür.

DİL ÜZERİNDEN TÜRKLEŞTİRME ÇABALARI

1920'lerde, Türkiye'de nüfusu homojenleştirmek için bir demografi mühendisliği aracı olarak zorunlu Türkçe kullanımına ilişkin çeşitli düzenlemeler getirilir. TBMM zabıtları incelenecek olursa, 1925'te Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in "Türkçe Kanunu" önerisinden,[14] yine bu yıllarda yer adlarının değiştirilmesi uygulamalarına,

İŞGÜCÜNÜ TÜRKLEŞTİRME VE TÜRKÇE ZORUNLULUĞU

1920'lerde dil üzerinden gerçekleştirilen Türkleştirme girişimleri, yabancı ve gayrimüslim işgücünü hedef alan uygulamalar olarak da ortaya çıkar. Bu bağlamda, örneğin yabancıların işlettiği, yabancı ve gayrimüslimlerin çalıştırıldığı demiryolları hatlarında, önceleri yabancı ve gayrimüslim çalışanların yerine Müslüman-Türklerin istihdam edilmesiyle işgücü Türkleştirilmeye çalışılır. Hemen ardından, her türlü yazışmanın Türkçe yapılması zorunluluğunun getirilmesi ile bu işletmelerin daha çok Müslüman-Türk unsuru çalıştırması bir zaruret haline gelir.[17]

Mütareke döneminde işlevsiz kalan bu kanun ve yanı sıra, 1923 yılının ilk aylarında Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey'in bilumum şirketlerde Türkçe kullanılmasına dair kanun teklifi TBMM gündemine gelir.[18] Zamanlaması ve kapsamı itibariyle bu kanun teklifi iktisadi milliyetçiliğin izlerini taşır. Milli Mücadele'nin hemen ertesinde zafer duygusu ile artan milliyetçi tavır, bu tavrın Müslüman-Türkler dışında kalan yabancılara ve gayrimüslimlere karşı düşmanlılenin yabancı veya gayrimüslimlere ait şirketlerde de istihdamlarını sağlayacak, hatta bunu zorlayacak bir etken olarak görülür.[19]

Ömer Lütfi Bey'in kanun teklifi nedeniyle TBMM'de yapılan görüşmelerde teklifin içeriğinden ziyade, benzer amaçla çıkarılmış olan 23 Mart 1916 tarihli kanunun varlığından dolayı yeni bir kanuna ihtiyaç olup olmadığı tartışılır. Tramvay ve demiryolu kumpanyalarından verilen örneklerle, yabancı sermayeli imtiyazlı şirketlerde Türkçe dışında dillerle düzenlenmiş bilet ve benzeri yazılı evrakın yanı sıra yabancı memurların çalıştırılmasından duyulan rahatsızlık, hatta bazı şikâyetler, Nafia Vekili Muhtar Bey'in de bulunduğu oturumda dile getirilir.[20]

Bu türden şikâyetler, TBMM çatısı altında söz konusu kanun teklifinin görüşülmesinden sonra da sürer. Örneğin Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey TBMM'de, 26 Kasım 1924'te Ayvansaray'da bulunan Şark Değirmencilik Şirketi'nin ve 1 Aralık 1924'te ise hem Şark Değirmecilik Şirketi'nin hem de Bomonti Bira Fabrikası ve İzmir'de Şark Halı Kumpanyası'nın yazışmalarını Türkçe yapmadıklarını bildirir ve konuya ilişkin olarak Ticaret Vekâletinin cevap vermesi için sözlü soru önergesi verir.[21]

Yalnızca TBMM'de mebusların dile getirdikleri veya şikâyet konusu ettikleri uygulamalar değil, basında çıkan haberler dahi ihbar kabul edilir. Örneğin *Vakit* gazetesinde Mehmet Asım'ın, Elektrik Şirketi'nde Türkçe yazılmamış bir makbuzu konu ettiği "Şirketlerde Türkçe" başlıklı yazısı üzerine Nafia Vekâleti, İstanbul Müessesat-ı Nafia Komiserliğini konuyu incelemekle görevlendirir.[22]

ÇARŞIDA, PAZARDA TÜRKÇE DIŞINDA DİLLER YASAKLANIYOR

Bir yandan hükümetin tek tek şirketler nezdinde Türkçe kullanılmasını zorunlu kılma yönündeki girişimleri,[23] diğer yandan kamuoyunda yabancı sermayeli şirketlerin aksi uygulamalarına dair haber ve tepkilerin artması üzerine, bütün şirketleri Türkçe kullanmaları konusunda uyaran bir hükümet tebliği yayınlanır.[24]

Bu tebliğin yanı sıra, örneğin Eylül 1925'te İzmir'de belediyenin bir tebliği ile sokak, meydan, çarşı, pazar ve umuma açık diğer yerlerde satıcıların, kayıkçı, arabacı, hamal gibi esnafın Türkçeden başka bir dille satış yapmaları ve bağırmaları yasaklanır. Bütün şirketlerde, fabrika ve dükkânlarda halka verilecek makbuz ve faturanın Türkçe yazılması zorunlu kılınır.[25] Dahiliye Vekâleti de bütün vilayetlerin yanı sıra Ankara ve İstanbul şehremanetlerine gönderdiği bir tamim ile her türlü satıcı ve esnafın Türkçe dışında bir dille bağırmalarını yasaklar.[26] Resmi ve özel kurumlara ait telefon santrallerinde çalışan memurelerin telefonlara Türkçe yanıt vermeleri emredilir. Yasağın resmi-özel ayrımı yapılmaksızın bütün kurumlara getirilmesine karşın, yasağa aykırı davranan yalnızca özel kurum sahiplerinin şiddetle cezalandırılacağının belirtilmesi, gerçekte yasağın özel kurumları hedef aldığını düşündürmektedir.[27] Hükümet ve belediyelerin yanı sıra hiçbir resmi kimliği bulunmayan, yani bu tür bir yasak koyma ve takibini yapma hakkına sahip olmayan kurumların da benzer uygulamalara başvurduğu görülür. Örneğin Bursa Türk Ocağı, halkın Türkçe dışında bir dil ile konuşmasını yasaklar. Aksine davrananların Türk kültürüne uymadığı, buna izin veren otelci ve diğerlerinin şiddetle cezalandırılacağı bildirilen ve açık yerlerde duyurulan tebliğ halkın bir kısmı tarafından da desteklenir.[28]

VE 805 SAYILI KANUN GÜNDEME GELİYOR

Bu girişimlere karşın, mevcut yasal düzenlemelerin yetersiz kaldığı gerekçesi ile Ticaret Vekâleti tarafından hazırlanan 10 Nisan 1926 tarih ve 805 sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun 22 Nisan 1926'da *Resmi Ceride*'de yayınlanarak yürürlüğe girer.[29] Kanun ile tüm şirketlerin ve müesseselerin muhasebe kayıtlarını Türkçe tutmaları, her türlü işlem ve yazışmaları Türkçe yapmaları zorunlu hale getirilir. Yabancı sermayeli şirketlerin Türk uyruklu kişi ve müesseselerle yapacakları yazışmaları ve resmi makamlara ibraz edecekleri muhasebe kayıtlarını Türkçe tutma zorunluluğu doğar. Kanunun ilk kez ihlali halinde yüz liradan beş yüz liraya kadar, ikinci kez ihlali halinde ise bu miktarın iki katı para cezası ve bir haftadan bir yıla kadar kapatma ve ticari faaliyetlerden men cezası getirilir. Türkçe dışında herhangi bir dille düzenlenmiş belgelerin dikkate alınmayacağı da kanunda belirtilir.

Rıfat Bali'ye göre, kanunun Türk tebaası gayrimüslimlere uygulanması ile, Lozan Antlaşması'nın 39. maddesinde yer alan, "Herhangi bir Türk uyruğunun gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır," ilkesinin ihlali söz konusudur.[30]

Beşinci maddesine göre kanun, 1 Ocak 1927 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanır. Aynı madde uyarınca, bu tarihe kadar iş dünyasının aşina olduğu, amaç ve kapsam olarak da bu kanundan pek farklı olmayan 23 Mart 1916 tarihli kanunun 1, 2, 3, 4 ve 5. maddelerinin uygulanması söz konusu olur. Ayhan Aktar'a göre, her iki kanunla da yabancıların Türkçe öğrenmesini sağlamak değil, daha çok Müslüman-Türk'ü istihdam etmeleri için yabancı şirketler üzerinde baskı kurmak amaçlanmıştır.[31]

Sermayenin Türkleştirilmesi politikasının devamı ve bu yolda azınlıkların korkutulması olarak da değerlendirilen 6-7 Eylül olaylarından bir kare.

Fahri Çoker Arşivi.

Bu amacın kanunun yayınlanmasından hemen sonra Müslüman-Türk çevrede milliyetçi heyecana neden olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin İstanbul Elektrik Şirketi'nin Müslüman-Türk çalışanlarından biri olduğu tahmin edilen, işten çıkarılmak korkusuyla açık adını vermeyip Türk Ocaklı A. Avcıoğlu takma ismi ile Başvekil İsmet Paşa'ya 10 Mayıs 1925 tarihli bir mektup gönderen kişi mektubuna, "Şirketlerde bütün mu'âmelatın Türkçe olması hakkındaki kanun-ı mübeccel cumhuriyetimizin bütün diğer kânunları gibi kalpleri Türklük aşkıyla çarpanları

çok sevindirdi," sözleriyle başladıktan sonra, gayrimüslimlere ve özellikle Rumlara karşı duyduğu öfkeyi ve düşmanlığı belirtir.[32] Bu düşmanlığın tek nedeni Rumlarla yaşanmış ve henüz sıcak olan sorunlar değildir. Yine mektuptan anlaşıldığına göre, bu düşmanlığın asıl nedeni gayrimüslimlerin Müslüman-Türklerden çok maaş aldıkları ve yabancı uyruklu şirket yöneticilerinin himayesini kazanmış oldukları iddialarıdır. Şirketlere yabancı ve gayrimüslim memur alınmamasını, dolayısıyla daha çok Müslüman-Türk unsurun istihdam edilmesini isteyen Türk Ocaklı A. Avcıoğlu'nun mektubunda yer alan, "garibdir ki Arnavut ve sâ'ir müslüman milliyetlere mensub memurların nisbeti de Türklerden çok fazladır," ifadesi ise, döneme egemen olan Türk milliyetçiliğinin Müslüman-Türk unsuru, Türk olan Müslümanlar ve Türk olmayan Müslümanlar şeklindeki algılayışının ve Türklüğü ırk kriteri ile tanımlama eğiliminin bir yansımasıdır.

DİPNOTLAR

1 Erik Jan Zürcher, "Giriş: Demografi Mühendisliği ve Modern Türkiye'nin Doğuşu" *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 9-17.

2 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 62-63.

3 Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 79-82. Murat Koraltürk, "Milliyetçi Bir Refleks: Yer Adlarının Türkleştirilmesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 117, 2003, s. 98-99.

4 Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

5 Rakamlar için bkz. Soner Çağaptay, "Kemalist dönemde göç ve iskân politikaları: Türk kimliği üzerine bir çalışma", *Toplum ve Bilim*, sayı 93, 2002, s. 218.

6 Haluk Karabatak, "Türkiye Azınlık Tarihine Katkı: 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, sayı 146, 1996, s. 4-16. Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders", *Tarih ve Toplum*, sayı 151, 1996, s. 10-17. Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarından Hükümetin ve CHP'nin Sorumluluğu", *Toplumsal Tarih*, sayı 34, 1996, s. 19-25. Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 243-265. Aktar, 2000, s. 71-99.

7 Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

8 Bali, 1999, s. 131-148.

9 Bali, 1999, s. 424-495. Aktar, 2000, s. 135-244. Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul 2000.

10 Ekonomide diğer Türkleştirme uygulamaları için bkz. Bali, 1999, s. 196-240. Aktar, 2000, s. 101-134.

11 Aktar, 2000, s. 101.

12 Bu konu hakkında daha önce yayınlanmış şu araştırmalar için bkz. Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 60-63. Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, Türk Ekonomi Bankası Yayınları, İstanbul 2001, s. 76-77. Mehmet Emin Elmacı, *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, İstanbul 2005, s. 127-131. Fahri Sakal, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yabancı Sermayeli Şirketlerde Dil Kavgası", *XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9-13 Eylül 2002. Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt 2, Kısım 2, TTK Yayını, Ankara 2005, s. 1081-1092. Aynı yazarın, işgücünün Türkleştirilmesine ilişkin şu araştırması için bkz. Fahri Sakal, "Türkiye'de Çalışma Hayatının Millileştirilmesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt 20, sayı 60, 2004, s. 745-758. Hükümetin, bu yasadan önce yabancı değil yerli şirketlerden de benzer taleplerde bulunduğuna dair bilgiler mevcuttur. Örneğin Rumların kurduğu Arslan Çimento Şirketi'nin arşivinde bulunan ve şirket yönetiminden Posta, Telefon ve Telgraf Nezareti'ne yazılmış 24 Eylül 1913 tarihli bir belgeden, anılan nezaretin yazışmalarda Fransızcayı yasaklamış olduğu, Arslan Çimento'dan da yazışmalarını Türkçe yapmasını talep ettiği öğrenilmektedir. Aynı belgede, şirketin önce bu talebe uyduğu, ancak yönetici ve mühendislerin yabancı olması dolayısıyla teknik terimleri içeren bu yazışmaların Türkçe yapılmasının mümkün olmadığı, yazışmaların tekrar Fransızca yapılabilmesi için izin verilmesinin talep edildiği öğrenilmektedir. Bkz. Emre Dölen ve Murat Koraltürk, *İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü 1910-2003*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 39.

13 Bu yasa gündeme gelmeden önce de yabancı personelin Türkçe öğrenmesi için bazı şirketlerin Türkçe kursu açtığı bilinmektedir. Örneğin Osmanlı Bankası, Ekim 1891'de Genel Müdür Sir Edgar Vincent'in girişimi ile Türkçe bilmeyen banka çalışanları için haftada dört gün Türkçe konuşma ve yazma kursu açar. Bkz. *Sabah*, sayı 763, 6 Rebiyülevvel 1309/10 Ekim 1891, s. 3; *Sabah*, sayı 765, 8 Rebiyülevvel 1309/12 Ekim 1891, s. 3. Yine Osmanlı Bankası, bu kez 1911'de yeni memurları için Türkçe kursu açar. Bkz. *Le Moniteur Oriental*, sayı 5937, 11 Mart 1911, s. 4.

14 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), devre 2, cilt 15, s. 5.

15 TBMMZC, devre 2, cilt 25, s. 318.

16 Kampanyanın gelişimi için bkz. Bali, 1999, s. 105-181. M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 173-195.

17 Bahaeddin Tevfik, *Anadolu Hattı Güzergahında Bir Cevelan: Demiryollarımız Nasıl İdare Ediliyor"*, *Cumhuriyet*, sayı 19, 25 Mayıs 1924, s. 2.

18 TBMMZC, devre 1, cilt 27, s. 360.

19 Bu kanaate, kanun teklifine ilişkin esbab-ı mücibe layihasında yer alan şu ifadelerden varmak mümkündür: "Memleketimizin milli ve iktisadi istiklalimizin muhafaza ve idamesi için bu kadar kan ve emek sarf ettik. İktisaden efradı milletimizin yükselmesi için mevcut hallerden biri de lisan meselesidir. Bilumum büyük şirketlerde muamelatı dahiliyenin elsine-i ecnebiye ile cereyan etmekte olması Türk gençlerine bu müessesatın kapılarını kapalı tutmaktadır. Hele gerek İstanbul'un vaziyet-i ahiresi ve gerekse ordunun er geç terhis olunarak ihtiyat zabitlerine iş bulmak meselesi bu keyfiyeti daha da ehemmiyetle piş-i nazara vazetmektedir." Bkz. TBMMZC, devre 2, cilt 4, s. 503.

20 TBMMZC, devre 2, cilt 4, s. 572-577.

21 TBMMZC, devre 2, cilt 10, s. 384, 419. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü Tasnifi, 6.38..33.

22 Bkz. Mehmet Asım, "Şirketlerde Türkçe", *Vakit*, sayı 2795, 11 Teşrin-i evvel/Ekim 1925, s. 1. BCA, Nafia Vekâleti Tasnifi, 28.24..8.

23 Örneğin Ocak 1925'te, İzmir'de tramvaylardaki her türlü Fransızca yazı ve rakamlar Türkçeye çevrilir. Fransızca olan ilan, bilet ve diğer evrakın da Türkçe basımına geçilir. BCA, Nafia Vekâleti Tasnifi, 133.8..8.

24 Bu talep ve duyurular Mehmet Asım'ın şu sözlerinden öğrenilmektedir: "Hükümet-i milliyemiz lisanı hususunda takip ettiği siyaset malumdur. Bu siyaset, halkın malumat-ı umumiyeye resmiyesinde temas eden ahvalde Türkçe istimalini mecburi kılmaktadır. Bu suretle hem halkın menafisi, hem de ana dilimizin hakimiyet haysiyetini muhafaza etmektir. Bunun içindir ki hükümetimiz tarafından mükerreren ecnebi şirketler nezdinde teşebbüsler yapılmıştır. Şirketlerin halk ve hükümet ile olan muamelelerinde Türkçe istimal edebilmesi lüzumu tebliğ edilmiştir." Bkz. Mehmet Asım, "Şirketlerde Türkçe". Söz konusu tebliğin 4 Ocak 1923 tarihli olduğu, Başvekâletin 7 Mart 1926 tarihli Türkiye'de Çalışan Müesseselerde Mecburi Türkçe İstimali Hakkındaki Kanun Layihasında yazılıdır. Bkz. TBMMZC, Devre 2, cilt 24, s. 17.

25 *Servet-i Fünun*, sayı 1519, 24 Eylül 1341/1925, s. 145.

26 *Cumhuriyet*, sayı 466, 26 Ağustos 1925, s. 3.

27 *Servet-i Fünun*, sayı 1535, 14 Kanun-i sani/Ocak 1926, s. 65.

28 *Servet-i Fünun*, sayı 1509, 16 Temmuz 1341/1925, s. 66.

29 Dokuz maddeden oluşan kanunun ilk yedi maddesi şöyledir: Madde 1 - Türk tabiiyetindeki her nevi şirket ve müesseseler, Türkiye dahilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmağa mecburdurlar. Madde 2 - Ecnebi şirket ve müesseseler için bu mecburiyet Türk müessesatı ile ve Türkiye tebaasından olan efrat ile muhabere, muamele ve temaslarına ve devair ve memurini Devletten birine ibraz mecburiyetinde bulundukları evrak ve defterlerine hasredilmiştir. Madde 3 - İkinci maddede mezkur şirket ve müesseseler muamelatında Türkçeden başka bir lisanı dahi ilaveten kullanabilirlerse de asıl olan Türkçe olup mesul imzaların Türkçe metin zirine vaz'ı mecburidir. Bu memnuiyete rağmen imza diğer lisanla yazılmış kısım veya nüshanın altına mevzu olsa dahi Türkçesi muteberdir. Madde 4 – Bu kanunun mevkii meriyete vaz'ından sonra birinci ve ikinci maddeler ahkamına muhalif olarak tanzim kılınmış olan evrak ve vesaik şirket ve müesseseler lehine nazarı itibara alınmaz. Madde 5 - Yukarıdaki maddeler ahkamı 1 kanunusani 1927 tarihinden itibaren tatbik edilir. Mezkur müddetin hululüne kadar 10 Mart 1332 tarihli kanunun 1, 2, 3, 4, 5 inci maddeleri ahkamı caridir. Bu maddeler 1 Kanun-i sani 1927, diğer maddelerde işbu kanunun neşri tarihinden itibaren mülgadır. Madde 6 - Bu kanunun hilafına hareket edenler hakkında ait oldukları vekaletler memurini mahsusasının tutacakları zabıt varakaları hilafı sabit oluncaya kadar muteberdir. Madde 7 – Bu kanun hilafında hareket edenler aleyhine ait olduğu vekaletlerin veya alakadarların müracaatı üzerine hukuku amme davası ikame olunur. Bu kanunun ahkamına muhalif hareket edenlerden birinci defasında 100 liradan 500 liraya kadar ağır cezayı nakdi alınır. Mükerrirlerden iki kat alınmakla beraber ticarethaneleri bir haftadan bir seneye kadar sed ve icrayı ticaret etmeleri menolunur.

30 Bali, 1999, s. 226-227.

31 Aktar, 2000, s. 117.

32 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü Tasnifi, 117.816..14.

UNICERA ULUSLARARASI SERAMİK VE BANYO FUARI 20. YILINI KUTLUYOR.

UNICERA 20 İSTANBUL

www.unicera.com

YENİ ÜRÜNLER,
YENİ TASARIMLARLA
UNICERA'DA BULUŞALIM.

9-13 NİSAN 2008

TÜRKİYE SERAMİK FEDERASYONU

TİMDER

TÜYAP

TÜYAP Beylikdüzü Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi Beylikdüzü, Büyükçekmece, İstanbul

İletişim Sponsoru

TİKA

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuar

FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİYLE DÜZENLENMEKTEDİ

BAŞKENT GAZETECİLİĞİNİN BABA EVİ

RÜZGÂRLI SOKAK*

FUNDA ŞENOL CANTEK

30'lardan itibaren neredeyse tüm başkent ve İstanbul gazetelerinin Ankara bürolarının toplandığı sokaktır Rüzgârlı. Acemiliklerini burada yaşayan, mesleğin kurallarını, haber atlamayı ve atlatmayı burada öğrenen, buradan daha iyi maaş ve konumlarla İstanbul gazetelerine transfer olan günümüzün şöhretli gazetecileri için Rüzgârlı Sokak'ın anılardaki resmi hiç değişmemiştir. Buna rağmen, 70'lerden itibaren çehresi ve işlevi esaslı bir dönüşüme uğramıştır.

1950'li yıllar, Menderes gazetecilerle sohbet ediyor. Menderes'in sağında Necdet Evliyagil.

Cumhuriyet Ankara'sının "dava gazeteleri"yle tanışması cumhuriyet öncesine, 1920'de *Hâkimiyet-i Milliye*'nin yayınlanmasına denk düşer. Başlangıçta *Hâkimiyet-i Milliye*'ye gazete demek zordur. Meclis bahçesinde, ilkel koşullarda basılan birkaç sayfalık metin, Anadolu'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlarını halka duyuran bir bülten ve 1919'da Sivas'ta basılmaya başlanan *İrade-i Milliye*'nin devamı niteliğindedir. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin, dönemdaşı diğer "dava gazeteleri"nden farklılaştığı temel nokta, doğrudan Mustafa Kemal ve kurucu seçkinlerin kontrolünde hazırlanmasıdır.

1918'de İstanbul'da yayın hayatına başlayan *Yeni Gün* ise, İstanbul'un işgaliyle birlikte, sahibi Yunus Nadi tarafından 1922'de önce Kayseri'ye taşınır. Ardından Ankara'ya nakledilir ve 1924'te, yerini İstanbul'da yayımlanacak *Cumhuriyet*'e bırakana kadar, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni destekleyen diğer bir yayın organı olur.

Cumhuriyet öncesinde gazete matbaaları da Ulus civarında, Rüzgârlı Sokak'a yakın yerlerde faaliyet gösterir. Örneğin Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey'in Çankırı Caddesi'nde, Yunus Nadi'nin eski Adliye Vekâleti Sokak'ta matbaaları vardır. 40'lı yıllara gelindiğinde, Ulus'ta yer alan matbaa sayısı yirmi biri bulmuştur. Bunların en uzun ömürlüleri Güzel Sanatlar, Güney, Ulus ve Güneş matbaalarıdır. Basın yayın hayatının nabzının Ulus ve civarında atması rastlantı değildir. Yeni başkent, Ulus merkezli olarak büyümekte ve yenilenmektedir. İdari merkez orasıdır. Meclis, vekâletler, yargı organları, bankalar ve yeni rejimin vitrini olan diğer temsili mekânlar Ulus civarındadır. Bunlar arasında, yerli ve yabancı konukların ağırlandığı Ankara Palas, ülkenin Batılılaşan yüzünün teşhir edildiği Sergievi, cumhuriyetin halkçılık ilkesinin ete kemiğe büründürüldüğü Halkevi, sanatın mabedi tiyatro ve konser salonları vardır. Kısacası, cumhuriyet rejiminin altı oku birden Ulus'u işaret etmektedir. Modernleşme ve Batılılaşmanın en çarpıcı biçimde gözlenebildiği eğlence ve dinlence mekânları da aynı gerekçelerle şehrin bu kesimine yayılır. Yeni yeme içme, eğlenme, öğrenme tarzlarını empoze eden Karpiç Lokantası, Gençlik Parkı, Opera binası, Türkocağı gibi, şehrin sembolik mekânları da zamanla Ulus'u renklendirecek, başkenti, dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'ni Batı'ya yakınlaştıracaktır. "Haber kaynakları" neredeyse, gazeteler ve matbaalar da oraya toplanmıştır. Kaynaklara mekânsal olarak yakın olmak, on-

lara ulaşmayı her iki anlamda da çabuklaştırıp kolaylaştırmaktadır. Olay mahalline vaktinde ulaşma ve haberi baskıya yetiştirmenin yanında, kaynak kişiler ve kurumlarla yakınlık kurup güven yaratarak bilgi edinmek de mümkün olmaktadır. Erken cumhuriyet Ankara'sında ulaşım ve teknolojinin yetersizlikleri de göz önüne alındığında, yaya olarak dolaşan ve kâğıt kalem dışında araç gereci olmayan bir muhabir için hem haber kaynağına hem de gazete bürosuna yakınlık yaşamsal önemdedir. Kısacası, 40'lı yıllardan 60'lara kadar dört güç; yasama, yürütme, yargı ve basın aynı mekânda toplanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Anafartalar Caddesi ve Cumhuriyet Halk Fırkası binası.

Uğur Tunalı arşivi.

PARTİNİN GAZETESİ, GAZETENİN PARTİSİ

Rüzgârlı Sokak deyince akla ilk gelen, bir parti gazetesi olmanın ötesine geçerek cumhuriyetin resmi yayın organı haline gelmiş *Ulus*'tur. *Ulus*, yeni rejimi tanıtmak ve benimsetmenin yanında, modernleşme ve Batılılaşmanın gereği olan yeni yaşam tarzını sergilemek, halk terbiyesi seferberliğine katkıda bulunmak misyonunu da üstlenmiştir.

Başkentte, bürokrasinin merkezinde habere en çabuk ve güvenilir biçimde ulaşmak isteyen bir gazete yönetimi, idarehanesini meclisin arka kapısının açıldığı bir sokaktan başka yerde seçmemekte haklıdır. Bu stratejik konumları dolayısıyla Ankara gazetecileri yönetimin en üst kademeleriyle muhatap olurken, İstanbul gazetecileri haber kaynağı olarak valilik makamından öteye geçemezler.

Genelde başkent, özelde de Rüzgârlı Sokak'ta gazetecilik geleneği açısından *Ulus* gazetesi sembolik önemdedir. Öncelikle, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin halefi niteliğindedir ve tek parti yönetiminin tek yayın organıdır. 1934'te *Hâkimiyet-i Milliye*'nin adı ve formatı değiştirilerek *Ulus* ortaya çıkar. Falih Rıfkı Atay'ın yönetiminde çıkan gazete, Ahmet Şükrü Esmer, Burhan Belge, Nurettin Artam, Neşet Halil Atay, Necip Ali Küçüka'nın da aralarında bulunduğu cumhuriyetçi kadronun eseridir. *Hâkimiyet-i Milliye* Kurtuluş Savaşı'nın "dava gazetesi" ise, *Ulus* da cumhuriyet rejiminin "dava gazetesi"dir. *Hâkimiyet-i Milliye* Milli Mücadele'nin hedef ve ilkelerinin, *Ulus* ise cumhuriyetinkilerin sözcülüğünü yapmıştır. Ankaralı, özellikle de *Ulus*'ta çalışan gazetecilerin İstanbul'daki büyük gazetelere "salon gazeteleri" demelerinin sebebi, *Ulus*'un üstlendiği bu misyon karşısında İstanbul gazetelerinin "suya sabuna dokunmayan" haberler yapan,' genç başkentin yoksunluklarını deneyimlemeyen ve yeni bir devlet kurma seferberliğine doğrudan katılamayan gazeteler konumuna yerleşmeleridir.

Ulus'u başkent halkı ve kurucu seçkinler açısında vazgeçilmez kılan etkenlerden biri bu iken, diğeri de İstanbul gazetelerinin şehre bir gün rötarlı ulaşmalarıdır. Bu durumda Ankaralılar için gündemi takip etmenin tek yolu *Ulus* okumaktır. *Ulus*'u, sonraları diğer gazeteleri de aynı şekilde pazarlayacak olan ve "Yazıyor! Aşk cinayetini yazıyooor!" diye bağırarak tirajı artıran müvezzi çocuklar sokaklarda satarlar. Cemiyet ve şehir haberlerinin kapladığı geniş yer itibariyle yerel bir gazete olarak da nitelenebilecek *Ulus*'un, hemşehrilik bilincini güçlendirmesi ve sosyal hayatın devinimini izleyebilmeyi sağlaması da onu cumhuri-

Rüzgârlı Sokak'ta bir matbaanın mürettiphanesi ve çalışanlar.

CHP'de "ortanın solu" güçlenince istifa edip Güven Partisi'ni kuran Turhan Feyzioğlu çalışırken.

Feyzioğlu'nun sağ tarafında Emin Paksüt.

Rüzgârlı Sokak'ın emektarlarından Teoman Karahun'a göre, çokpartili dönemde, iktidarı destekleyen gazetelerin muhabirleri dışındakiler, eski meclis binasında çok zor koşullarda görev yaparlar. Basına ayrılan oda dar, duman altı ve koltuk sayısı az olduğundan, basın locasının kapısı açılana kadar, parlamento muhabirlerinden kıdemsiz olanlar ayakta ve sağlıksız bir ortamda beklerler. Deneyimli parlamento muhabirlerinden, örneğin Mehmed Kemal ve Ecvet Güresin, oturumlar bitince Ankara Palas'a gider, parti gruplarından dedikoduları öğrenip yazarlar. Gençlerin böyle bir imkânları yoktur. Güneri Civaoğlu'nun hatırladığı cevval parlamento muhabirleri ise Orhan Tokatlı, Orhan Duru ve Fikret Otyam'dır. Onların on dakikada elde ettikleri istihbaratı, diğerleri bir saatte öğrenirler.

Zafer gazetesinde muhabirlik yapmış olan Turgay Üçöz, Demokrat Parti döneminde bu gazetede parlamento muhabiri olmanın ayrıcalığını anlatırken, *Zafer*'in tüm parlamento muhabirlerinin yasaklı olan zabıt odasına girip stenoyla tutulmuş zabıtları alabilmelerini kanıt olarak gösterir.

Meclise yakın olan eğlence mekânları, deneyimli muhabirlerin mesleki kaygılarla müdavimi oldukları yerlerdir. Turgay Üçöz'e göre, örneğin Ankara Palas, İstanbul gazetelerinin temsilcilerinin karargâhıdır. Karpiç, servis kalitesi ve imajıyla politikacı ve bürokratların tercihi olduğundan, deneyimli ve usta gazeteciler için de çekim alanıdır. Karpiç böylece, hem mesai bitimlerinde yenilip içilip "kafa dağıtılacak" bir yer, hem de bir sonraki günün gazetesi için istihbarat toplanacak bir haber kaynağıdır. Karpiç'e rahatça girip, namlı gazeteciler/yazarlar ve siyasetçiler/bürokratların masalarında yer edinebilmek, Ankaralı gazetecinin rüştünü ispat ettiğinin de göstergesidir. Örneğin Cemal Saltık, basın kartını aldığı günün gecesini, ilk kez Karpiç'e gidip rakı içerek kutladığını unutamaz. Usta gazeteci olduğunu kanıtlamak için basın kartından çok, Karpiç'te kendisi için donatılmış bir masaya ihtiyaç vardır.

Başkentin bürokrasinin belirleyiciliğiyle biçimlenen hiyerarşik yapısının uzantısı olarak, gazetecilerin girip çıkabilecekleri mekânlar da kıdeme ve statüye bağlanmıştır. Ankaralı gazeteciler büyük İstanbul gazetelerini nasıl "salon gazeteleri" olarak niteliyorsa, İstanbullu gazeteciler karşısında da kendilerini "daha bir gazeteci" görürler. Görüşülüp konuşulan haber kaynaklarının konumları, girilip çıkılan elit mekânlar, giyim kuşamlarının çoğu zaman protokol kurallarına uygun olması başkent gazetecilerinin bir bölümünü, ülkenin yönetildiği yerde olmanın ayrıcalığı ve prestiji ile donatır. Ancak bu prestij muhabirlere ekonomik refah ve haber hazırlama sürecinde kolaylık sağlamaz. Rüzgârlı Sokak gazetecileri iki meslek grubuyla yakın ilişki kurmak zorunda kalırlar; banka müdürleri ve PTT'deki telefon operatörleri. İlki, gazete sahiplerinin gazetelerini batmaktan kurtarmak, muhabirlerin de ayın sonunu getirebilmek için kredi talebinde bulundukları kişilerdir, ikincisi ise haber kaynakları ve istihbarat bürolarıyla olabildiğince hızlı ve kesintisiz telefon bağlantısı kurabilmek için gereklidir. O dönemde tümü kadın olan PTT operatörleriyle muhabirlerin kurdukları ahbaplıklar kimi zaman flörte ve hatta evliliğe dönüşmüştür.

Rüzgârlı Sokak'ın efsane olmuş gazetecileri arasında, cumhuriyetin ilk yıllarında Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Burhan Asaf Belge, Mümtaz Faik Fenik sayılabilir. Özellikle ilk üçü cumhuriyetin kurucu kadrosunda da yer aldıklarından, İstanbul basını karşısında Ankara basınının saygınlığını artırmışlardır. Bunların yanında, Babıâli'de önemli mevkilerde bulunmuş Burunsuz Tevfik; Türkiye'nin ilk kadın gazetecilerinden ve Suat Derviş'in kader arkadaşlarından Neriman Hikmet; Damat Ferit'in yaveri, *Köylü Gazetesi*'ni de çıkaran, 150'liklerden Tarık Mümtaz Göztepe'den de söz etmek gerekir. Necip Fazıl Kısakürek, çok sık uğradığı için Rüzgârlı Sokak'ın müdavimlerinden sayılır.

Sokağın yıllarca tek üniversite mezunu idarecisi olarak kalmış, *Cumhuriyet* gazetesinin Ankara temsilcisi Mekki Sait Esen, sonraki yılların duayenidir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi mezunudur. Karizmatik ve güçlü bir karakterdir.

Sosyal çevresi çok geniştir. Öyle ki, evinden çıkmadan, telefonla istihbarat alabilmektedir. Sık sarf ettiği ve birçok gazeteci için yol gösterici olan bir sözü vardır: "Gazetecilik mesleği öğretilmez, ustalardan çalınır."

Emin Karakuş ve Ecvet Güresin de daha sonra idareci olacak parlak muhabirlerdendir. En önemli özellikleri, haberlerinin çoğunu ortak hazırlayıp İstanbul'a yollamalarıdır. Yollanan haberler, kopyalanıp dört-beş gazetenin birden kullanımına sunulur.

Ankara gazeteciliği için parlamento muhabirliği en önemli ve saygın uzmanlık alanıdır. Yasama organına mekân teşkil etmesi, siyasetin kalbi olması dolayısıyla meclis haberin kaynağıdır. Tüm siyasetçiler ve iktidar mensuplarının bir arada bulundukları yerdir. Çokpartili düzene geçişle birlikte parlamento muhabirleri sayıca artarken, saygınlıkları da artmıştır.

Rauf Denktaş Ankara'da gazetecilere demeç veriyor.

Şapkalı muhabir Ali Utku.

50'lerin öne çıkan diğer gazetecileri, *Vatan*'ın Ankara temsilcisi Sabahattin Sönmez ve Nizam Payzın'dır. Örneğin, muhalif gazetecilere oldukça sert davranan Menderes bazen sadece onlarla görüşmeye razı olur. *Ulus*'un unutulmaz foto muhabiri Hüseyin Ezer ile röportajlarıyla çığır açan ve hoşsohbetiyle dost meclislerinin vazgeçilmezi olan Fikret Otyam da aynı dönemde bir arada çalışmışlardır.

Arman Talay, mesleki yeteneklerinin yanında, 160 kiloluk gövdesiyle varlığını unutulmaz kılmıştır. Cemal Saltık'ın ifadesiyle, gazeteye gelmeden önce, sokağın meşhur seyyar köftecisinden 25-30 minga köfte, bir saat sonra tekrar uğrayıp bir o kadar daha yemesi unutulmazlar arasındadır. Alkole düşkünlüğüyle de hatırlanan İlhan Paniç, İhsan Ada, Nihat Subaşı, Cemal Sağlam, Mehmed Kemal sokağın manzarasında önemli yeri olan gazetecilerdir.

YİRMİDÖRT SAAT UYANIK BİR SOKAK

Rüzgârlı Sokak'ın yukarıdan Ulus ve aşağıdan 19 Mayıs Stadyumu tarafından olmak üzere iki girişi vardır. Sokağın altın yıllarında, yani 50'ler ve 60'larda parti genel merkezleri ve partilerin çıkardığı gazetelerle diğer gazetelerin yönetim yerleri, matbaalar, sendika ve cemiyetlerin genel merkezleri, SSK Hastanesi, Devlet Su İşleri, Devlet Malzeme Ofisi ve AİTİA Anadolu Kimya Mühendisliği Yüksek Okulu burada yer alır. Kırpıntı kâğıt satanlar ile sokak sakinlerinin, özellikle gazetecilerin ve parti, sendika çalışanlarının müdavimi oldukları kahvehaneler, lokantalar, barlar, gazinolar, pavyonlar da Rüzgârlı Sokak'ın şahsiyetini oluşturan öğelerdir. Bunlara, veresiyecilikleri dolayısıyla gazete çalışanlarının itibar ettikleri köfte ekmekçiler ve simitçileri de ekleyince, Rüzgârlı Sokak'ın manzarası tamamlanır. Rüzgârlı Sokak ve civarında bulunan mekânlar arasında Kör İsmail'in Meyhanesi, Şükran Lokantası, Tabarin Bar, Yeni Bar, Cemal Baba'nın Yeri, Kürd'ün Meyhanesi, kurşun kokusunun sigara dumanı ve hoşbeşle dağıtıldığı eğlence yerleri olarak öne çıkar. Gazeteciler yaşadıkları stres ve gece mesaileri dolayısıyla genellikle içkiye ve içkili eğlence mekânlarına düşkündür. Bunların en bilineni, sabahtan içmeye başladığı rivayet edilen, *Ulus*'un idarecisi İlhan Paniç'tir. Gazeteleri "bağlayıp" yorgun argın buralara akın eden muhabir ve idareciler, önceki günün atlatma haberlerinin hesabını tutarlarken, sonraki gün için haber konusu toplamayı da ihmal etmezler.

Rüzgârlı Sokak'ın kimliğini kazanması 50'lere denk düşer. O zamana kadar burada sadece iktidar gazeteleri vardır. Muhalefet gazetelerinin de sokağa taşınması çekişmeyi, rekabeti, buna bağlı olarak da siyasete canlılığı getirmiştir. Rekabeti "haksız rekabet"e dönüştüren bir etkenden söz etmek gerekir; yüksek tirajlı gazetelerin sahiplerinin görevlendirdikleri kişiler bayileri tek tek

İsmet Paşa'nın elini öpmek âdettendi. İnönü'nün sağında Necip Mirkelamoğlu.

Rüzgârlı Sokak'ın bugünkü hali.

dolaşıp, rakip gazetenin de satılması durumunda aboneliklerini iptal etmekle tehdit ederler. Bu sebeple vitrine çıkarılmayıp satışı azalan çok sayıda yerel ve düşük tirajlı gazete vardır. Rüzgârlı Sokak'ın basınla özdeşleşmesinin göstergesi olarak Ankara Belediye Meclisi 1956'da sokağın ve buraya açılan ara sokakların adlarını Türk matbuatına hizmet etmiş kişilerin adlarıyla değiştirir. Bundan böyle Rüzgârlı Sokak Şinasi; Ardıç Sokak İbrahim Müteferrika ve *Ankara Telgraf*, *Zafer* ve *Hâkimiyet* gazetelerinin yer aldığı adsız sokak da Agâh Efendi adını alacaktır. Ancak bu karar kâğıt üzerinde kalır ve sokaklar eski adlarıyla yaşamaya devam eder. Rüzgârlı Sokak'ın basının merkezi olduğu yıllarda semtin en namlı ve muteber binası O.V. Han'dır. Cumhuriyetin ilk yıllarında başkentte yaşayıp ticaret hayatında başarı elde etmiş bir Avusturya göçmeni olan Otto Vöber'in yaptırıp, adı ve soyadının baş harflerini verdiği bu han birçok yayın organına ev sahipliği yapmıştır. Rüzgârlı Sokak gazetelerinin rahle-i tedrisinden geçmiş gazetecilerin neredeyse tümü bu binadaki bürolardan birinde çalışmıştır ve çoktan yıkılmış olan O.V. Han'ı anılarında yaşatmaktadırlar. *Zafer* gazetesinin bir dönem sahipliğini yapmış Muammer Kıraner'in *Zafer*'i de yayınladığı Kıraner Han ile *Zafer* gazetesinin "bizim sokağın milyoner patronu, milli damat" diye isimlendirdiği Metin Toker'in *Akis*'i çıkardığı han Rüzgârlı Sokak'ın alamet-i farikalarındandırlar.

50'ler ve 60'ların Ankara gazeteleri incelendiğinde, Rüzgârlı Sokak'ın belediye hizmetlerinden yoksun oluşu en fazla şikâyet edilen konudur. Sokakların çamur içinde ve yolların asfaltsız olması, trafiğin keşmekeşi ve taksi duraklarıyla bazı üçüncü sınıf lokanta ve pavyonların yarattığı rahatsızlık sık sık dile getirilmiştir. Gazete bürolarını ve parti genel merkezlerini ziyaret eden kordiplomatik ile bakanlar ve milletvekillerine karşı mahcubiyet yaratan, belediyelerin kayıtsızlıklarıyla büyüyen altyapı sorunları ve intizamsızlığın, sokakta muhalefet gazetelerinin sayıları arttığı dönemlerde daha da çoğaldığı iddia edilir.

Rüzgârlı Sokak'ın ve başkentin yerel gazetelerinin sonunu işaret eden milat, Ankara gazetecilerinin küçümseyerek "salon gazeteleri" diye andıkları İstanbul gazetelerinin Ankara'da basılmaya başlanmasıdır. Öte yandan, teknolojik gelişmelerin matbaa ve gazete idarehanesinin bir arada bulunması zorunluluğunu ortadan kaldırması da Rüzgârlı Sokak'ın on yıllara dayanan saltanatını bitirmiştir.

Ankara'da bir İstanbul gazetesi için matbaa kuran ilk patron, *Akşam*'ın sahibi Malik Yolaç'tır. Bu matbaa sayesinde günlük gazeteler Ankara'da dağıtıldıktan başka, Ankara üzerinden, yine günlük olarak doğu illerine de ulaştırılmaya başlanmıştır.[3] Yolaç'ın başarısı, *Hürriyet*'i de Rüzgârlı Sokak'ta matbaa kurmaya teşvik etmesidir. Toplum hayatı için bir başarı olan bu hamle, başkentin yerel gazeteleri için hezimet olur. Az satışlı ve ekonomik sıkıntı içindeki yerel gazeteler yavaş yavaş kapanır. Öyle ki, 60'ların ortalarında Rüzgârlı Sokak gazeteleri denince akla, ilan geliri için çıkartılan "naylon gazeteler" gelmeye başlamıştır bile.

1961'de Rüzgârlı Sokak'ta çıkan ve 6 bin metrekarelik alanı harabeye çeviren yangının verdiği zarar ortadan kaldırılmaya çalışılırken, 70'lerde de kâğıda ve mürekkebe zam gelir. Artık büyük sermayeye dayanmayan gazetelerin yaşama şansları kalmamıştır. Ankara'nın ve Rüzgârlı Sokak'ın efsane gazetesi *Ulus* da bu gerekçelerle 1971'de kapanır.

İstanbul'un yüksek tirajlı gazeteleri birer birer Ankara'da matbaa kurmaya başlayınca, Ankara büroları da açarlar. Bu bürolar, başkentin gelişme yönüne bağlı olarak Yenişehir tarafında yer alır. 60'ların sonu ve 70'lerin başına denk düşen bu göç dalgası, başkent gazetecilerini Rüzgârlı Sokak'tan "kurtulmaya" sevk eder çünkü bu, daha iyi koşullarda, çok satan bir İstanbul gazetesinin muhabiri veya yöneticisi olmak, yani terfi etmek anlamına gelmektedir.

Günümüzde Rüzgârlı Sokak'ın eski günlerine dair ipucu arayanlar birkaç naylon gazete ve yıkık dökük birkaç kahvehaneden başka hemen hiçbir şey bulamazlar. Şehrin gelişme yönü ve ülkenin sosyoekonomik dinamiklerine bağlı olarak işlevini yitiren Rüzgârlı Sokak Ankara ile aynı kaderi paylaşmaktadır.

DİPNOTLAR

1 İstanbul gazeteciliğine uzun yıllar Beyoğlu muhabirliği damgasını vurmuştur. Bu muhabirler, İstanbul'a gelip Beyoğlu'nda konaklayan, gezen, görüşmeler yapan politikacı, diplomat, sanatçı ve yıldızları izler, meslektaşlarını atlatarak onlarla görüşme yapıp gazetelerinde, dergilerinde yayınlatmaya çalışırlar. Atlatma haberin sahibi ve yayınlandığı gazete, dergi camiada prestij kazanır. Ankaralı gazeteciler İstanbul gazetelerini işte bu tür sansasyonel haber ve magazin olaylarına siyasi gelişmeler ve ülkenin güncel sorunlarından fazla yer ayırdıkları için eleştirirler.

2 Ulus ve CHP yanlısı diğer yayınları uzun yıllar CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran denetlemiştir.

3 Bu dönemde Rüzgârlı Sokak'ın mitik karakterleri, gazeteleri Türkiye'nin ücra köşelerine ulaştıran kamyon şoförleridir. Hedellenen yere rakip gazeteden önce ulaşma zorunluluğu bu şoförler arasından çok sayıda "basın şehidi" çıkmasına yol açmıştır.

Mike Davis
Gecekondu Gezegeni

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Gürol Koca, 264 sayfa

Gecekondu Gezegeni, Üçüncü Dünya ülkelerinin kentsel bölgelerinde halen bir milyar insanın yaşamakta olduğu gecekondu mahallelerinin tarihini ve bugününü analiz ediyor. Konuyla ilgili muazzam genişlikteki literatürden aldığı ampirik verileri ustalıkla kullanan Davis, yoksulların Mumbai, Kahire, İstanbul, Sao Paulo, Seul gibi onlarca megakentte verdiği hayatta kalma mücadesini betimlerken çok önemli bir dizi tespitte bulunuyor.

Talal Asad
Sekülerliğin Biçimleri
HIRİSTİYANLIK, İSLAMİYET VE MODERNLİK

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Ferit Burak Aydar, 320 sayfa

Talal Asad, Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde sert kamusal tartışmalar yaratan bir kavram olan laikliği ya da sekülarizmi, genellikle dinleri konu almış olan antropolojinin araştırma nesnesi haline getiriyor bu zihin açıcı kitabında.

Benedict Anderson
Üç Bayrak Altında
ANARŞİZM VE SÖMÜRGECİLİK KARŞITI TAHAYYÜL

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Emine Bademci, 312 sayfa

On dokuzuncu yüzyıl Avrupasındaki edebi ve siyasi akımlar, özellikle de anarşizm ile Güney Çin Denizi ve Karayipler'deki sömürgecilik-karşıtı ve milliyetçi hareketler arasındaki karmaşık etkileşimi ilginç ayrıntılarla serimleyen bu kitap anarşist enternasyonalizmin tarihinin iyi bilinmeyen sayfalarını açıyor.

Albert O. Hirschman
Tutkular ve Çıkarlar
KAPİTALİZM ZAFERİNİ İLAN ETMEDEN ÖNCE NASIL SAVUNULUYORDU?

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Barış Cezar, 152 sayfa

Siyasal iktisadın tanınmış isimlerinden Hirschman, kapitalizmin şekillenmekte olduğu on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki düşünsel havayı inceleyerek, çok uzun süre günah sayılan maddi çıkar peşinde koşmanın nasıl olup da hayatın merkezine oturduğu sorusuna cevap arıyor. Kapitalizmin yükselişine farklı bir yorum getiren yazar, Marksist ve Weberci düşüncenin ortak paydası olan kopuş fikrine değil, eski ile yeni arasındaki sürekliliğe vurgu yapıyor.

David Harvey
Umut Mekânları

Tarih Toplum Felsefe, Çeviri: Zeynep Gambetti, 368 sayfa

Ütopyacı hareketler yüzlerce yıldır adil bir toplum ve daha iyi bir yaşam için mücadele veriyorlar. David Harvey bu eserinde tarihsel ve coğrafi bir bakış açısıyla ütopyaları ortaya çıkaran fikirlerin geçerliliğini ve bu hareketlerin başarısızlığının nedenlerini sorguluyor. ABD'deki Baltimore şehrini model olarak aldığı mevcut kentsel ortamın çarpıcı bir betimlemesini sunarken, "alternatif yok" diyenlere karşı ütopyacı hayal gücüne başvurmanın kaçınılmazlığını vurguluyor. Araştırmalarında tarihsel maddeciliğe mekânsallığı ve coğrafya fikrini eklemlemesiyle tanınan yazar, kitabın sonunda bir ek olarak kendi ütopyasına da yer veriyor.

metis

Genel Dağıtım PUNTO

1965 YILINDA

KAYSERİ ERMENİ CEMAATİ

RIFAT N. BALİ

Kayseri, Ermenilerin İstanbul'a gitmek için para biriktirmek üzere durakladıkları bir istasyon olma yolundaydı. Bu kişiler muhtemelen İstanbul'da kalmayacak ve bir yabancı ülkeye göç edeceklerdi. Gülbenkianlar gibi varlıklı tüccar aileleri çok uzun zaman önce göç etmişlerdi. Dahası, hükümet Ermenice eğitime izin vermemektedir. Bu şartlarda Papaz Kirkor, yeterli para olsa bile, kiliseyi tamir etmek için bir sebep ve bu bölgedeki cemaatinin geleceği için küçük bir umut bile görmüyor.

Aşağıda çevirisi yayınlanan vesika, Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği Müşaviri'nin Kayseri'yi ziyaret etmesinden sonra hazırladığı bir rapor. 1965 yılı, 1915 Ermeni tehciri sırasında yaşanan "büyük felaket"in ellinci yıldönümü olup, bütün dünyada gösteri ve konferanslarla anılmaktaydı. Bu gösteri ve anma toplantıları nedeniyle Türk basını "Ermeniler" konusuna geniş yer ayırmaktaydı.[1] İşte bu nedenle Amerikan Büyükelçisi Müşaviri Philip Clock Orta ve Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin durumu hakkında bir fikir edinmek için Kayseri'yi ziyaret edecek ve aşağıda çevirisi sunulan raporu hazırlayacaktı.[2]

RIFAT N. BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

Kayseri'deki Ermeni cemaatinde

Pazar sabahı saat 08.00'da Kayseri'deki Ermeni Kilisesi'nde Papaz Kirkor, Ermeni-Gregoryen ayininin eski ilahilerini söylemeye başladı. Şakırdayan ziller ve yakılan tütsüler eşliğinde monoton bir şekilde okunan bu ilahiler, İncil'den sahneleri tasvir eden üç dev mihrap paneli, Papaz Kirkor'un altından tahtı, çok sayıdaki rahip yardımcısı ve mumlar müthiş bir dekor oluşturuyordu. Yine de bu sahnede çöküşü gösteren bir hava vardı. Geçmiş bir zamanda zengin bir şekilde dokunmuş olan Papaz Kirkor'un cüppesi şimdilerde eprimiş, hatta yer yer delinmişti. Gülbenkianlar gibi Kayserili Ermeni tüccar ailelerinin zenginliğini hatırlatan ve bir 19. yüzyıl yapısı olan kilise şimdi ihmal edilmiş ve restorasyona muhtaç bir haldeydi. Yerde, iki sıra renkleri solmuş halıların üzerinde diz çöken cemaatin (bir camide olduğu gibi yer halılarla kaplıydı) fakirleşmiş bir durumda olduğu açıkça görünüyordu.

Sonra Papaz Kirkor'la kilisenin içinde gezinirken, bitişik binalar ve bodrumdaki odalarda eski kiliselerden kalanları inceledik: Bir zamanlar var olan, ancak artık yok olmuş diğer Ermeni kiliselerine ait eski mihrap parçaları, heykeller, ahşap işleri ve tasvirler. Papaz Kirkor bizi Kayseri'nin en eski mahallelerinden birinin yayıldığı çevreyi gören kilisenin çatısına götürdü. Ermeni Mahallesi olarak bilinen bölgenin hâlâ ortaçağ görünümündeki duvarları, taş evleri, dar ve yılankavi sokakları vardı. Papaz Kirkor, bir zamanlar Ermeni Mahallesi'nin merkezinde olan Ermeni kilisesinin üç tarafının şimdi Müslümanlarla çevrilmiş olduğunu belirtti. Ayrıca tiksinti ile yakındaki kerhaneyi gösterdi ve bu pazar sabahı önünde sıralanmış olan arabalara dikkat çekti.

Papaz Kirkor dar merdivenlerden indi ve çalışma odasına girip masasına oturdu. Arkasındaki duvarda küçük bir İsa tasviri ve onun üstünde bir Atatürk resmi asılıydı. Ayakkabıları çıkarıldıktan, Türk kahvesi ikram edildikten sonra Kayseri'deki Ermeni cemaatinin durumunu konuştuk. Papaz Kirkor, halihazırda şehirde 130 Ermeni hanesi olduğunu söyleyip, bu hane sayısının sadece birkaç sene öncesine kıyasla epey az olduğu tahmininde bulundu. Onun gözlemlediğine göre, kilise ve ona ait cemaat şimdilerde Kayseri yakınlarındaki köylerini terk eden Ermenilerin önce İstanbul'a gidebilmeleri için yeterli parayı biriktirmek üzere gerektiği kadar durakladıkları bir çeşit ara istasyon olma yolundaydı. Bu kişiler muhtemelen İstanbul'da kalmayacak ve bir yabancı ülkeye göç edeceklerdi. Papaz Kirkor birkaç yıldan beri eğilimin bu olduğunu belirtti. Gülbenkianlar gibi varlıklı tüccar aileleri çok uzun zaman önce göç etmişlerdi.

Dahası, hükümet kilisenin bitişiğinde bulunan ve halihazırda hiçbiri kullanılmayan sınıflarda Ermenice eğitime izin vermemektedir. Bu şartlara bakarak Papaz Kirkor, yeterli para olsa bile, kiliseyi tamir etmek için bir sebep ve bu bölgedeki cemaatinin geleceği için küçük bir umut bile görmüyor (cemaat için "millet" kelimesini kullandı).

Tam o sırada odaya esmer ve ciddi tavırlı bir başka kişi girdi: Mavi ve pahalı görünümlü takım elbiseli bu adam eğildi ve Papaz Kirkor'un elini öptü. Çabuk bir şekilde karşılıklı selamlaştıktan sonra, Papaz Kirkor Agop'un sağlığını sordu ve iyi olduğunu öğrendi. Adamın, sahipleri ve idarecileri Ermeni olan İstanbul'daki bir ilaç şirketinin, Doğu İlaç Fabrikası'nın Doğu Anadolu temsilcisi Josef olduğu anlaşıldı. Sivas'ta oturan Josef, Orta ve Doğu Anadolu'da yaşayan, birbirlerinden tecrit edilmiş Ermeni gruplar arasındaki haberleşme sisteminin devamını sağlamakta. Josef Papaz Kirkor'la konuşurken, doğmuş olduğu (yaklaşık 1930 yılında) Diyarbakır gibi, uzak vilayetlerde tecrit şartlarında yaşayan Ermenilerin sağlıklarını ve durumlarını anlattı. Josef beni etkilemeyi güden, üstünlük taslayan havasıyla Papaz Kirkor ile birkaç kelime daha konuşup elini bir daha öptü ve odayı terk etti.

YORUM VE SONUÇ

Yukarıdaki anlatımdan Kayseri'deki Ermeni cemaatinin azalmaya devam ettiği açıktır. Bununla beraber, bu cemaat ve Anadolu'da dağılmış durumdaki diğer Ermeni grupları çoğunlukla Orta ve Doğu Anadolu'daki en geleneksel Ermeni merkezlerinde kalmaktalar. Josef, bu grupların aksine, daha büyük ve varlıklı bir cemaati, İstanbul'daki merkezi Ermeni cemaatini ve Ermeni müteşebbislerine ait müesseseler vasıtasıyla örgütlenmiş bir gayri resmi haberleşme ağını temsil etmekte. Şu sıra Orta ve Doğu Anadolu'da kalmış küçük, gözden ırak ve zararsız Ermeni grupların varlığı göz önünde tutulursa, Türk hükümetinin ellinci yıl anma[3] konferansına veya başka bazı dış baskılara bir cevap olarak bu geride kalan Ermenilerin statüleri aleyhinde bir harekette bulunması talihsiz ve tamamıyla gereksiz olacaktır. (Şu anda böyle bir hareketin belirtisi yoktur.)

Büyükelçi adına
Philip Clock
Elçilik Müşaviri

DECLASSIFIED
Authority NND 959102
By KD NARA Date 7/10

LIMITED OFFICIAL USE

Page 2 of
Ankara's A-921

In the Armenian Community at Kayseri

On Sunday morning at 8:00 in the Armenian church in Kayseri Papaz Kirkor began the ancient chants of the Armenian-Gregorian mass. These chants (intoned to the accompaniment of clashing cymbols and burning incense), three huge alter panels depicting Biblical scenes, a golden throne for Papaz Kirkor, and numbers of acolytes and candles created an awesome scene. Yet in this scene there was also an element of decline. The robe worn by Papaz Kirkor, richly brocaded at some time in the past, was now frayed and even worn through in places. The church itself, a 19th century building, which recalled the former wealth of the Armenian merchant families of Kayseri, such as the Gulbenkians, was now neglected and unrepaired. And the congregation, kneeling on plain and faded rugs (the floor, as in a mosque, is covered with rugs) looked decidedly poor.

Later, during a tour of the church, connected buildings, and basement vaults with Papaz Kirkor we examined the remnants of former churches: pieces of alters, statues, woodwork, and images, which had once belonged to other Armenian churches, now no longer existing. Papaz Kirkor led the way to the roof of the church, from which we could see the surrounding district, one of the oldest in Kayseri. Known as Ermeni Mahallesi (Armenian District), it has still a medieval aspect of walls, stone houses, and narrow, winding streets. The Armenian church, once in the center of Ermeni Mahallesi, is now surrounded on three sides by Muslims, Papaz Kirkor commented. He indicated with distaste the nearby kârhane (brothel) compound and noted the number of carriages already lined in front of it on this Sunday morning.

Descending the narrow stairway and entering his office, Papaz Kirkor seated himself at the desk (behind him was a picture of Ataturk above a smaller picture of Jesus). Shoes removed, Turkish coffee served, we discussed the state of the Armenian community in Kayseri. There were now in the city

LIMITED OFFICIAL USE

DECLASSIFIED
Authority NND 959102
By KD NARA Date 7/10

LIMITED OFFICIAL USE

Page 3 of
Ankara's A-921

130 Armenian households, Papaz Kirkor estimated, far fewer than even a few years ago. His church and his parish now tend to be a kind of way station, he observed, where those Armenians who have left villages near Kayseri can pause long enough to collect enough money to move on to Istanbul, from which they will probably emigrate to a foreign country. This has been the pattern for some years, he stated, the wealthy merchant families, such as the Gulbenkians, having left long ago. Moreover, the government will not allow any instruction (in Armenian) in the classroom buildings adjacent to the church, all of them now unused. In view of these circumstances, Papaz Kirkor could see no reason to make repairs on the church, even if he had the money to do so, and little hope for the future of his community in this area (he used the word millet, nation, for community).

At this moment another man entered the room; carefully dressed in blue suit of expensive appearance, dark and intense, he bowed and kissed the hand of Papaz Kirkor. A quick exchange of greetings followed, Papaz Kirkor inquired after the health of Agop and was assured that he was well. The man, it turned out, was Josef, representative for eastern Turkey of Doğu İlaç, an Istanbul pharmaceutical firm, which is owned and operated by Armenians. Josef, resident in Sivas, also maintains a communications system between isolated groups of Armenians in central and eastern Turkey. As Josef conversed with Papaz Kirkor, he described the health and circumstances of isolated Armenians as far away as Diyarbakır, where Josef was born (about 1930). With a final look of superiority (for my benefit), a few more words with Papaz Kirkor, once again kissing his hand, Josef departed from the room.

Comment and Conclusion

From the above description it is clear that the Armenian community at Kayseri is continuing to decline. Nevertheless, this community and other scattered groups of Armenians remain in most of the traditional Armenian centers of central and eastern Turkey. In contrast to these groups, Josef represents both a larger and more prosperous community, the central Armenian community in Istanbul, and the informal communications network organized through Armenian-controlled business enterprises. At the present time, given the small, inconspicuous, and harmless nature of the remaining Armenians in central and eastern Turkey, it would be unfortunate and completely unnecessary if the Turkish government, in response to the 50th anniversary conference or to some other form of external pressure, were to take action to affect adversely the status of these remaining Armenians. (There is no present indication of such action.)

For the Ambassador
Philip Clock
Philip Clock
Counselor of Embassy

LIMITED OFFICIAL USE

DİPNOTLAR

1 Bu konuda bir inceleme için bkz. Rıfat N. Bali, "Türk Basınında ve Türk-Ermeni Toplumunda Ermeni Kıyımının 50. Yıldönümünün Yansımaları", *Toplumsal Tarih*, Mart 2007, sayı 159, s. 62-65.

2 Amerikan Milli Arşivleri (College Park, Maryland), Records Group 59, General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files 1964-1966 Political and Defense POL 15-6 TUR, box 2755, 20 Nisan 1965 tarihli belge.

3 1915'teki Ermeni tehcirinin ellinci yıldönümü.

1870-1921 OSMANLI İMPARATORLUĞU

NESTLÉ'NİN PAZARLAMA STRATEJİLERİ*/**

YAVUZ KÖSE

Bu makale, Nestlé'nin 1870-1921 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerinin kısa bir tarihini vermektedir. Osmanlı'da şehir piyasasına giriş yapabilmek ve Osmanlı tüketicisinin ilgisini çekebilmek için Nestlé tarafından kullanılan araçlar özetlenecektir. Modern pazarlama tekniklerinin Osmanlı piyasasında nasıl uygulandığı ve Osmanlı şehir toplumunun Nestlé'yi, ürünlerini ve pazarlama faaliyetlerini nasıl karşıladığı ortaya konup, modern pazarlama teknikleri ve Osmanlı toplumu arasındaki ilişki araştırılarak, konuyla ilgili kimi sorulara cevap aranacaktır.

1910 yılında Grande Rue de Pera. Fotoğrafta görülen 367 numaralı A. Pygmalion mağazası.

ÇEVİRİ: CENK ALİCAN

NESTLÉ'NİN İLK YILLARI

Nestlé'nin pazarlama stratejileri, yeni bir ürünü satmak için geliştirilmiştir: Farine Lactée isimli toz bebek maması. Bu stratejilerle başlangıçtan itibaren büyük başarılara imza atılmıştır ve şirketin erken piyasa liderliğine ve küresel açılımına bu stratejilerle ulaşılmıştır. Nestlé 1867'de kurulduğunda, toz bebek maması üreten çok sayıdaki şirketten sadece biriydi, ancak birkaç yıl içinde piyasa lideri olmayı başarmıştır (Orland 2004, Pfiffner 1993, Teuteberg ve Bernhard 1986). 1875 senesinde şirket yirmiden fazla ülkeye ihracat yapıyordu, bunlar arasında Mısır, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu, Endonezya/Malezya yer almaktaydı (Manderson 1982, Orland 2004, Pfiffner 1993). Ancak söz konusu ürün Avrupa'da büyük tartışmalara yol açmıştır.

1860'larda Avrupa'da, anne sütünün olumlu yanlarını anlatan pek çok yayın vardı ve bunların arasında, emzirmemenin bebek ölümleri üzerindeki etkilerine değinen kitaplar

da bulunmaktaydı (Orland 2004). Aynı dönemde, bebek ölümlerinin başka unsurlara da bağlı olabileceği göz önüne alınırken, bebeklerin sadece anne sütüyle beslenmemesi, ek besinlerin de olması gerektiği tartışılmaktaydı. Ancak sağlık uzmanları, kamu sağlık kuruluşları ve kadın teşkilatları tarafından anne sütüyle besleme alışkanlığı destekleniyordu (Beamer 1973, Orland, 2004, Pfiffner 1993, Teuteberg ve Bernhard 1986). Bazı sağlık uzmanları süt tozlarının doğal beslenmeye engel olduğunu düşünüyor ve bu konuda yapılan reklamlardan şikâyetçi oluyorlardı. Böylece şirketler bir yandan bilimsel olarak anne sütüne alternatif olduğu taahhüt edilen süt tozunu satmaya çalışıyor, bir yandan da anneleri, bebeklerini anne sütüyle beslemekten uzak tutmamak için gayret göstermeye çalışıyorlardı. Bu çelişkili durum üzerine, Nestlé ve diğer üreticiler akıllı bir pazarlama yöntemi geliştirmek zorundaydı.

edildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu az gelişmişti, ancak Nestlé'nin hedef aldığı tüketici kitlesini fakir olarak değerlendirmek mümkün değildi ve Osmanlı'nın başkenti İstanbul, Farine Lacteé için uygun bir piyasaydı.

1830'larda başlayan modernleşme dönemiyle birlikte Osmanlı hükümeti gittikçe çoğalan siyasi, sosyal ve maddi sorunlarla karşılaşmaktaydı. Avrupalı güçler tarafından padişaha uygulanan baskı başta askeriyeyi, sonra bürokratik yapıyı ve son olarak da tüm toplumu etkiliyordu. Osmanlı Devleti'nde gelişen yeni düşüncelerle ve 1838'den itibaren Avrupalı devletlerle imzalanan ticaret anlaşmalarıyla birlikte piyasa giren seri üretim ürünleri imparatorluğun geleneksel esnaf üretim şekillerini etkilemeye ve büyük şehirlerdeki tüketim alışkanlıklarını değiştirmeye başlamıştı. Şehir toplumu büyüyordu. 1885'te 870.000 olarak tahmin edilen İstanbul nüfusu, 1900'de bir

Altyazı: Nestlé fabrikasının Dersaadet merkezi. Nestlé namı herkese malumdur, fakat Nestlé'nin ne olduğunu herkes bilmez, işte biz bunu öğretmek istiyoruz.

Osmanlı piyasalarında Nestlé'nin hedefi, Avrupa'daki gibi modernleşmeye başlayan tüketici kitlesine ulaşmaktı. Ancak bu kitlenin kültürel temeli farklıydı ve buna göre yeni ve yerel reklam yöntemleri gerekmekteydi. Etnik azınlıklar da dahil olmak üzere, Nestlé'nin öncelikli hedefi Osmanlı'nın eğitimli ve varlıklı şehir toplumuydu.

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE NESTLÉ

Batı'da üretim yapan Nestlé, Osmanlı İmparatorluğu'nu ilk başta sadece bir ihracat pazarı olarak görmekteydi. Şirket kurucusu Henri Nestlé'nin önde gelen hedefi Avrupa veya dünyanın diğer bölgelerindeki şehirlere hitap etmekti (Pfiffner 1993). Nestlé'nin süt temelli ürünü Farine Lacteé için büyük şehir merkezleri uygun bir piyasaydı. Taze süt teminatı kısıtlıydı, sütninelerle sorunlar yaşanıyordu ve anne sütüyle besleme toplumun zengin kesimlerinde önemini kaybetmekteydi. Şehirlerdeki işçi kesimi ise ağır mesai yükü altında ve sağlıksız ortamlarda yaşıyordu. 19. yüzyılda Avrupa ile mukayese milyona ulaşmıştı (Duben ve Behar 1991, Karpat 1985). Başkentte Avrupalı ve Levantenlerden oluşan kozmopolit bir toplum yaşıyordu ve maddi geliri yükselen Osmanlı bürokrat kesiminin Avrupa'nın yaşam tarzına yatkınlığı artmaktaydı. Bu gruplar, yabancı ürünlerin satılabilmesi için gerekli ve büyüyen müşteri potansiyelini oluşturuyordu ve 1870'lerin başında, Nestlé'nin Osmanlı piyasalarındaki hedef kitlesi olmaya başlamışlardı. Böylece Duben ve Behar'a göre zamanın en derin devrim güçlerinden bir tanesi olan Batılılaşma süreci (Duben ve Behar 1991, 3) ve kent toplumunda hızla ilerleyen sosyal ve kültürel değişimler Nestlé'nin pazarlama girişimlerine gerekli yolu açıyordu.

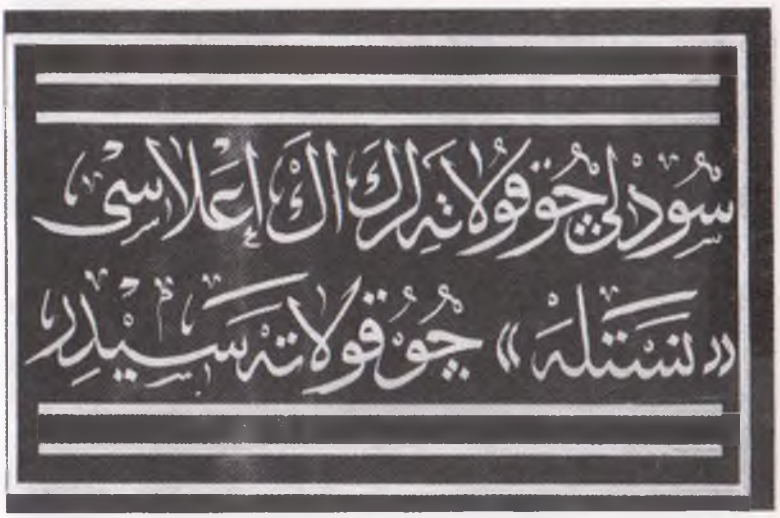
Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlılarda da kamu sağlığı, bireysel hijen, çocuk ölümleri ve düzgün besleme ve yetiştirme yöntemleri hakkında birçok yayın bulunuyordu (Annastasiadou-Dumont, 2003; Duben ve Behar 1991). Paris gibi Avrupa'nın ana kentlerinde tahsil gördükleri için, doğal olarak Osmanlı çocuk doktorlarının birçoğu Avrupalı meslektaşlarının görüşlerini paylaşmaktaydı.[1]

Nestlé Osmanlı piyasasına girdiğinde, karşılaştığı şartlar Avrupa'daki gibi değildi. Devlet yapısı ve şehir toplumu modernleşme yoluna girmiş olsa da, anne sütü ile beslenme alışkanlıkları bir şekilde devam ediyordu. Diğer taraftan, sağlık uzmanlarının süt tozuna karşı tutumları

Aralık 1900'de develerle, davullarla Nestlé reklamı.

19. yy sonlarında Türkiye'de otobüs veya tramvaylara reklam vermek gibi pazarlama usulleri henüz kullanılmamaktadır. Diğer taraftan, Nestlé geleneksel Osmanlı esnaf yöntemlerini kullanıp, ürünü tanıtmak için bir deve üstünde müzik çalarak sokakları geziyordu.

1909 Şehbal'de "levha" yazısından hazırlanmış bir Nestlé reklamı: Sütlü çikolataların en âlâsı "Nestlé" çikolatasıdır.

tamamen engelleyici de değildi. O dönemde emzirme ile ilgili sorunlar ve konular bazı açılardan Avrupa'yla aynıydı. Ancak ileride görüleceği gibi, aile ve Osmanlı tüketicisi üzerinde etkili olan başka unsurlar da vardı. Nestlé'nin pazarlama yöntemleri bütün bu faktörler göz önüne alınarak oluşturulmalıydı.

NESTLÉ İSTANBUL'DA: İLK 35 YIL (1870-1905)

1874'te Jules Monnerat tarafından satın alındıktan sonra, Nestlé bir anonim şirkete çevrilmiş ve Farine Lacteé Henry Nestlé olarak yeniden adlandırılmıştı. Şirketin yerli ve uluslararası piyasalara yönelik tavrı yeni yönetim tarafından belirlenmekteydi (Heer 1991, Pfiffner 1993). Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı piyasalarında da satış temsilcileri ürünlerin dağıtımını sağlıyordu. Satışta, eczaneler büyük bir önem taşımaktaydı çünkü bebek maması sadece bir ana sütü yedeği olarak değil, hasta çocuklar ve daha sonra yetişkinler için de bir ilaç olarak kullanılmaktaydı (Pfiffner 1993). 1870-1904 seneleri arasındaki satış bilançolarına bakıldığında, İstanbul'daki satış mümessilinin Staeger & Haenni şirketinden E. Haenni olduğu görülmektedir (Sigrist 2004).

Satış mümessilliğinin dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nun İzmir, Selanik, Kahire ve İskenderiye gibi büyük şehirlerinde de distribütörler bulunmaktaydı (Tableaux des Ventes Farine Lacteé: 1868-1875, 1875-1879) ve çoğu eczaneydi.

İstanbul ajanı sadece mümessillik değil, mahalli eczanelere distribütörlük de yapıyordu ve bütün günlük Osmanlı gazetelerine ve periyodik yayınlara reklam vermekle mesuldü. 1880 senesinin hesap defterlerine bakıldığında, Osmanlı şehirlerindeki başlangıç dönemine ait reklam masrafları hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Nestlé sadece *Vakit* gibi Osmanlıca/Türkçe yayınlara değil, *Levant Herald* ve *Alexandrie Bulletin Financier* gibi Avrupalı veya *Neologos* ve *Tercüman-i Efkiyar* isimli yerli azınlıklara hitap eden gazetelere de

reklam veriyordu. Potansiyel müşteri kitlesi sadece zengin Türk Osmanlılardan değil, Arap, Ermeni, Rum, Musevi ve Levanten toplumlardan da oluşmaktaydı. Bu yıllarda sadece değişik günlük gazetelere ve mecmualara reklam vermekle yetinilmiyordu. 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da yapıldığı gibi, burada da ürünü deneyen tıp uzmanları, özellikle çocuk doktorları, gazete makaleleriyle önerilerde bulunuyorlardı (Pfiffner 1993, Nestlé Certificats XVII 1898-1902).

Osmanlı tüketicisine ulaşabilmek için gazete reklamı en önemli araç olsa bile, 1890'larda eşantiyon ürün, broşür, tanıtım dergisi, resim ve reklam panoları için masrafların arttığı görülmektedir. 20. yüzyılın başlarında ise, bu tür araçlar için yapılan harcamalar reklam masraflarını geçmeye başlamıştı (Tableaux Comparatifs des Ventes 1897, 1899-1905 [TCV]). Bu pazarlama araçları Fransa, Almanya veya İngiltere gibi ülkelerde kullanılanların hemen hemen aynılarıydı, ancak harcamalar ve satış kapasitesi çok daha düşük seviyede kalıyordu. Buna rağmen Osmanlı piyasası büyümekteydi (TCV 1897, 1899-1905).

Yukarıdaki veriler, 19. yüzyıl sonlarında Türkiye'de otobüs veya tramvay üzerinde reklam sunmak gibi pazarlama araçlarının henüz kullanılmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, Nestlé geleneksel Osmanlı esnaf yöntemlerini kullanıp, ürünü tanıtmak için bir deve üstünde müzik çalarak sokakları geziyordu (bkz. syf 54). Fotoğrafta Nestlé ikinci bir ürün olarak piyasaya sürdüğü ve 1866'da kurulan Anglo-Swiss Condensed Milk Company'e rakip olan Le Nid kondanse sütünü pazarlamaya çalışmaktadır (Heer 1991, van Orsouw, Stadlin ve Imboden 2005). Fotoğrafta, başkent sokaklarında gezen bir grup görülmektedir: Büyük boy süt tenekeleri taşıyan iki deve, ürünün avantajlarını Osmanlıca ve Fransızca izah eden pankartlar taşıyan insanlar ve müzisyenler. Bu yöntem özellikle okuma yazma bilmeyen Osmanlı tüketicisine ulaşmak için kullanılıyordu. Durumun ilginç yanı ise, Nestlé'nin merkez şubesinin, birkaç sene sonra fotoğrafın çekildiği ve İstanbul'da halen stratejik öneme sahip Karaköy Meydanı yakınında kurulmuş olmasıdır. Daha sonra, 1920'li yıllarda, Nestlé deve üstünde pazarlama yöntemini Güney Amerika piyasalarında da kullanmaya başlamıştır (Sociedad Nestlé A.E.P.A. 1992).

İSTANBUL'UN ORTADOĞU MERKEZ ŞUBESİNE DÖNÜŞÜMÜ (1912-1916)

Nestlé'nin Türkiye'de, özellikle İstanbul'da gelişen faaliyetlerinin bir sonuncu olarak, şirket Ortadoğu bölümünü Londra'dan İstanbul'a almaya karar vermiştir. 1910'dan itibaren özellikle Ortadoğu piyasaları ile ilgilenen Edouard Muller, bu taşınmaya eşlik etmiştir. Bu adım büyük bir önem taşıyordu. Muller Nestlé'nin sadece Türkiye'deki faaliyetlerini yapılandırmakla kalmamış, gelecekteki büyümesinde de kilit bir rol oynamıştı. Muller daha sonraki yıllarda Nestlé'nin Paris müdürü olarak uluslararası pazarlamayı yeniden organize etmiş ve 1937-1948 yılları arasında şirketin genel müdürlüğünü üstlenmişti. Nestlé, 1912-1913 seneleri arasında İstanbul'daki merkez şubesini ve deposunu Karaköy Meydanı'nın yakınında kurmuştu (bkz. syf 53).[2]

Nestlé 1913 senesinden itibaren pazarlama atılımlarını bu binadan gerçekleştirmiştir. Bu girişim çerçevesinde atılan en mühim adımlardan biri, dönemin meşhur Osmanlı mecmuası *Servet-i Fünun*'da 26 sayfalık, tanıtım amaçlı bir ek vermek olmuştur (Şubat 1914, bkz. syf 57 küçük resim). Şüphesiz bu, Osmanlı basınında yayınlanan şirket tanıtımlarının ilk örneklerinden biridir. Bu basın tanıtımı Osmanlı okurlara Nestlé'nin temelleri, fabrikaları, üretim şekilleri, yeni ofis ve çalışanları ve tabii ki tarifleri hakkında bilgi vermekteydi. Aynı zamanda Nestlé bir promosyon atılımına girerek, mahalli gazetelere uzun vadeli reklamlar vermeye başlamıştı. 1905-1906 seneleri arasında reklam panoları ve açık hava reklamcılığı ile başlayan şirket, artık Beyoğlu/Pera olarak bilinen semtte ışıklandırılmış reklam yapmaya başlamıştı. Nestlé

Nestlé'nin Anglo-Swiss Condensed Milk Company ile birleşmesi (1905-1912)

1905 Nestlé için çok mühim bir sene olmuştur. O zamana dek en başarılı rakibi olan Anglo-Swiss Condenesed Milk Company ile birleşen Nestlé'nin bundan sonraki adı Nestlé and Anglo-Swiss Condensed Milk Company (NASCM) olarak belirlenmiştir. Birleşik olarak şirketin 40 milyon İsviçre Frangı'na yaklaşan bir sermayesi ve İsviçre, İngiltere, Norveç, Almanya, İspanya ve ABD'de 18'den fazla fabrikası mevcuttu (Heer 1991). Bu birleşimin Türkiye için de önemli etkileri olmuştur. Yeni şirketin dört müdürü vardı, bunların ikisi Vevey'de, biri Cham'da (İsviçre) ve biri de Londra'da bulunuyordu. Londra merkezi Mısır, Suriye, Filistin, Mezopotamya, Türkiye, Balkanlar ve Yunanistan'ı kapsayan Ortadoğu pazarını yönettiğinden önemi artıyordu. Osmanlı piyasalarında Londra'nın önder bir rolü vardı.

NASCM'nin yeni yönetimi, İstanbul dahil olmak üzere satış ve distribütörlük sistemini yenilemeye ve satış mümessillerinin birçoğunu yerli şirketlerle değiştirmeye karar verdi (Heer 1991). Küçülen satış raconlarından dolayı 1878-1905 seneleri arasında İstanbul'daki tek satış ajanı olan İsviçreli E. Haenni ile sözleşme iptal edilmiştir (Pfiffner 1993). AHN Haenni'nin yerine gelen kişi hakkında özel bir bilgi vermiyor, ancak dönemin Osmanlı gazetelerindeki reklamlara bakıldığında, Nestlé'nin yeni depo distribütörünün George Baker & Son isimli bir şirket olduğu görülmektedir. George Baker & Son piyasalara kakao, çikolata, tatlı ve şekersiz süt gibi daha yeni ve geniş bir ürün yelpazesi sunmaktaydı.

Londra merkezinin yönetimi altında ve George Baker & Son şirketinin yeni mahalli distribütör olmasıyla birlikte, Ortadoğu bölgesi için bütün ürün yelpazesi, pazarlama ve reklam stratejileri yeniden canlanmıştır. 1906'dan itibaren reklam girişimlerinin belirgin bir şekilde arttığını gözlemek mümkündür. Reklam baskıları görsel olarak genişletilmekteydi. Osmanlı yazılarının kaligrafik şekli, "etnik" reklamcılık olarak bilinen pazarlamanın en ilginç örneklerinden biridir. Bu tür reklamlarla geleneksel "levha" yazısından yola çıkılarak, Avrupa reklamlarındaki kuş yuvası sembolü kullanılmadan ürünlerin tanıtımı amaçlanmıştır (bkz. syf 54). Bununla birlikte, Nestlé ürünlerine ilgi çekebilmek için açık hava reklamları büyük önem kazanmaya başlamıştır.

bu teknolojiyi, şehrin en muhteşem ışıklandırılmış açık hava reklamcılığı olarak değerlendirmekteydi.

Genel anlamda ticaret amaçlı açık hava reklamlarına, herhangi bir dini yasaya veya padişahın kişiliğine karşı bir tutum göstermiyorsa izin verilmekteydi (Young 1905). Ancak II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) çıkarılan yasalar poster ve afiş reklamları için gerekli izinlerin belediyeler tarafından verilmesi mecburiyetini vurgulamıştır.

İstanbul'da Avrupalı ve Levantenlerden oluşan kozmopolit bir toplum yaşıyordu, ayrıca maddi geliri yükselen Osmanlı bürokrat kesiminin Avrupa'nın yaşam tarzına olan yatkınlığı artmaktaydı. Bu gruplar yabancı ürünlerin satılabilmesi için gerekli ve büyüyen müşteri potansiyelini oluşturuyor ve 1870'lerin başında Nestlé'nin Osmanlı piyasalarındaki hedef kitlesi haline geliyordu.

1900'lerin başlarında, Nestlé halkın ilgisine hitap etmenin ve bu ilgiyi canlı tutmanın önemini anlamaya başlamıştı ("Le Publicité Humorisque" 1921, 21). Bu önlemler arasında reklam panoları dikmek, mağazalar için reklam tabelaları dağıtmak, satış mağazalarını afişlerle süslemek, Osmanlı sağlık uzmanları ile sıkı iletişim kurmak ve Kızıl Haç ve Yunan Kızıl Haç tarafından düzenlenen fuarlara katılmak sayılabilir ("La Publicité Humorisque", 1921).

Bu girişimler, İstanbul'daki yeni merkez şubenin piyasa teftişi, yeni pazarlama uygulamaları ve yöntemleri hakkında kanıtsal bilgi vermektedir. Bu bağlamda çok kullanılan başka bir yöntemse, kampanya düzenlemekti. Örneğin 1914'ün başlarında şirket günlük Osmanlı *Tanin* gazetesine bir ilan vermiş ve merkez şubeye 12 adet kondanse süt etiketi getirenlerin kuraya katılıp, hediyelerden bir tanesini kazanma şansına sahip olduğunu duyurmuştur ("Nestlé Südü Etiketlerinin Büyük Müsabakası", 1914). Bu kondanse süt kampanyasının 1913 senesinden hemen sonra gelmesi sadece bir tesadüf değildir çünkü o yıl, belediye hijyenik nedenlerden dolayı sütün sokaklarda bakır tenekeler içinde satılmasını yasaklamıştı (Koloğlu 1999). Osmanlı hükümeti hijyen standartlarını Avrupa seviyesine getirmek için hayli çaba göstermekteydi ve Nestlé yerli rakiplerine karşı bir avantaj kazanmak için bu uygulamaları yakından takip ediyordu (Moulin 1992, Özgür 1999, Işıl Ülman 2003). Mahalli Alman gazetesi *Osmanischer Lloyd*'daki bir reklamda Nestlé, sağlık müdürlüğünün kondanse sütü için verdiği temiz raporunu yayınlamış ve bazı diğer rakipleri eleştirmeye çalışmıştır ("Announcement", 1914). Ayrıca bu reklamlar rakiplerin Nestlé'nin sadece ürünlerini değil, adını da kopyaladığını ve Thistle isimli şirketin sadece ucuz bir taklit olduğunu öne sürmekteydi. Bir önceki sene ise, *Le Moniteur Oriental* gazetesinde Nestlé'ye benzeyen isimlerle ürünlerini pazarlamaya çalışan tüccarlara karşı mücadele edeceğini belirtmiştir ("La Cie Nestlé Intente un Procès", 1913,3).

Osmanlılar 1914'te savaşa girme kararı aldıklarında, Nestlé bu duruma da hazırlıklıydı. Bir yönetim kurulu toplantısında, şirketin "Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Co. Agence Général du Levant Constantinople" olan isminin değiştirilip, "Compagnie Nestlé Constantinople" olmasına karar verilmiştir. Bu değişimin nedenleri ortaya konulmamış olsa bile, yönetimin "İngiliz" kelimesini kaldırma arzusu olduğu düşünülebilir (AHN).

SAVAŞ DÖNEMİNDE NESTLÉ (1914-1918)

İstanbul ofisinin açılmasından sonra Nestlé'nin faaliyetlerinin bu kadar hızla büyümesinin nedenleri neydi? 1906-1914 seneleri için Türkiye ve Ortadoğu'ya yönelik satış verileri mevcut olmasa bile, 1900-1905 seneleri arasında Nestlé'nin ortalama 10.000-20.000 civarında kutu sattığı görülmektedir. Buna karşın 1915'te satışlar on katına çıkmıştır (TCV 1897-1906; Nestlé Sales Statistics 1899-1916). Savaş, Nestlé'nin büyümesinin ana sebeplerden biri olmuştur. Süt kıtlığı, hammadde teminatı ve dağıtımda yaşanan sorunlara rağmen, süt ürünlerine yönelik talep savaş döneminde özellikle hükümet anlaşmaları çerçevesinde artmıştı ("History 1905-1918"; Heer 1991).

Büyük savaş Nestlé'nin genişleyen üretimi ve faaliyetleri için ana unsurlardan bir tanesi olmuş olsa bile, şirketin Osmanlı piyasalarındaki büyüme şartları daha evvel yaratılmıştır. 1908-1914 arası Osmanlı İmparatorluğu tarihinde çok dalgalı bir dönem olarak nitelendirilebilir.

1908 devrimiyle Jön Türkler birçok Osmanlı'nın ümit bağladığı 1876 anayasasını tekrar yürürlüğe koymuştu. Ancak II. Abdülhamid'in 30 senelik istibdadından kurtularak (Georgeon, 2003) istikrar, hürriyet ve zenginliğe kavuşma ümitleri gerçekleşmemiş ve yeni hükümet de uluslararası alanda önemli bir başarı elde edememişti. Felaketler peş peşe gelmekteydi: 1911-1912'deki İtalya ile savaş, 1912-1913 arası Balkan Savaşları ve sonuçta Birinci Dünya Savaşı'na katılma kararı. Nestlé, Balkanlar ve Ortadoğu'yu merkezden yönetmekteydi, ancak 1912/1913'ten itibaren Balkanlar, Yunanistan, Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Türkiye yönetimini İstanbul ofisi doğrudan kontrolü altına

almıştı. Balkan Savaşları Osmanlılar için büyük kayıplarla sonuçlanmıştı (Dumont and Georgeon 1989; Macfie 1998). Nestlé'nin Osmanlı hükümeti ile bir anlaşması olduğuna dair herhangi bir kanıt mevcut değilse de, şirket Osmanlı askeriyesine gıda teminatında bulunuyordu ve 1913'te Sultan V. Mehmet tarafından bir sertifika ve gümüş sanayi nişanı ile ödüllendirilmişti. Ferman-i Hümayun şeklinde düzenlenen ve padişahın tuğrasını taşıyan bu sertifika, Nestlé'nin mahalli prestijine büyük katkıda bulunmuştur (Yandaki büyük resim). İki sene sonra bu sertifika Latin Amerika piyasasında şirketin coğrafi genişliğini ve başarılarını kanıtlamak üzere kullanılmıştır (Almanaque de la Harina Lacteada Nestlé 1915).

NESTLÉ'NİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI VE PAZARLAMADAKİ ETKİLERİ (1919-1921)

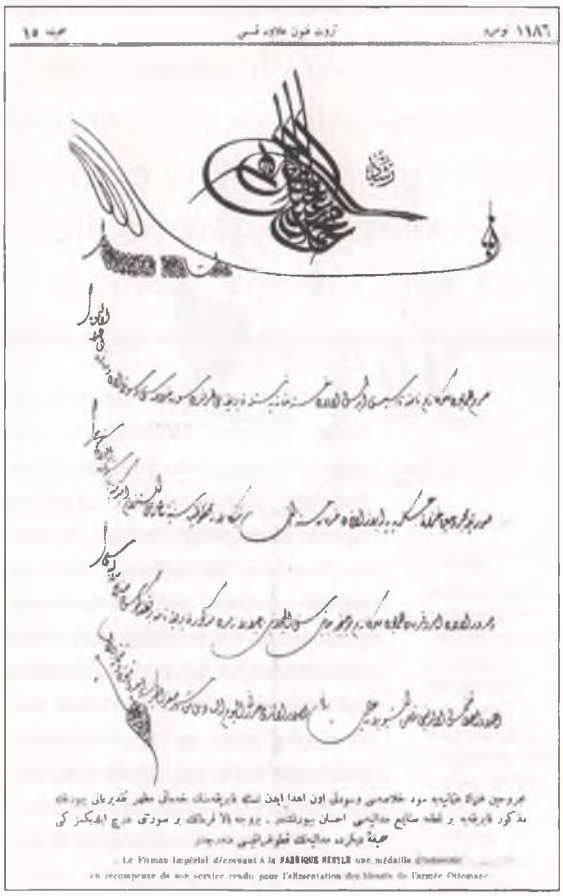
Savaştan sonraki dönemde Nestlé ağır bir kriz ile karşılaşmıştır. Hükümet ile anlaşmalar düşmanlıkların bitmesinden dolayı sona ermiş, savaş döneminde kondanse süt ve süt tozuna alışan sivil tüketici taze sütü tercih etmeye başlamıştır ("History 1918-1938"). Bu sorunları atlatabilmek için Nestlé 1919 senesinde Paris'te kurulan yeni merkezinin yönetimi altında (Avrupa Satış Merkezleri Yönetimi) distribütörlük sistemini yeniden yapılandırmaya başlamıştır. Daha evvel Ortadoğu piyasalarından sorumlu olan Edouard Muller yeni "Avrupa Müdürü" unvanıyla pazarlama ve finansman sorumlusu olarak göreve atanmıştır. Yeni distribütörlük sistemi Belçika, Danimarka, İspanya, Hollanda, İskandinavya ve Rusya'nın başkentlerini ve tabii ki Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Suriye, Filistin ve Mısır'ı kapsayan Mai-sons de Vente Continentales (MVC) olarak adlandırılan şubelerden oluşan bir ağ ile çalışmaktaydı (Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Company 1919). Nestlé Osmanlı piyasalarındaki ağını ana şehirlerin dışına genişleterek, Karadeniz Bölgesi'nin Trabzon ve Samsun kentlerinde de bölge sorumluları çalıştırmaya başlamıştır.

Artık pazarlamaya şirket kapsamında daha büyük önem verilmekteydi ve yeni yönetim için hazırlanan raporda publicité (tanıtım) olarak adlandırılan bu bölüm önemli ve geniş bir yer tutuyordu (Nestlé & Anglo-Swiss

ثروت فنون

Condensed Milk Company 1919, 11). Rapor, MVC'ler tarafından kullanılan bütün değişik reklam yöntemlerini bu satış birimi altına toplayarak kontrolü ve MVC müdürlerinin faaliyetlerini, fikirlerini ve önerilerini sınıflandırmayı amaçlamaktaydı. Paris'teki bu merkezileşme, Nestlé'nin belli bir bölgedeki başarısından benzer piyasaların da faydalanabilmesini mümkün kılacaktı. Gerekirse bu yöntemler değiştirilerek veya özelleştirilerek başka piyasalarda kullanılacaktı (Nestlé & Anglo-Swiss Condensed Milk Company 1919, 11).

Bu düşünceyi gerçekleştirebilmek için şirket aylık bir tanıtım dergisi çıkarmaya başlamıştı (Bulletin Mensuel de Publicité, BMdP). Bu yayın, MVC müdürlerine reklamları, tecrübeleri ve pratik önerileri hakkında fikir alışverişinde bulunma imkânı sunmaktaydı. Derginin ilk sayısı 1920'de çıkmış, diğer baskılar düzenli bir şekilde dağıtılmaya başlanmıştı. Makaleler, Nestlé'nin özellikle Batı ve Şark dünyası arasındaki piyasa farklarını bildiğini göstermektedir. Örneğin Avrupa'da yeni doğan bebeği olan aileler hakkında bilgi bulabilmek kayıt müdürlüklerinden (Service de Natalité) dolayı gayet kolayken, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür verilere ulaşmak daha zor oluyordu. Şark dünyasındaki bu bilgi eksikliği dışında, Nestlé mahalli yönetimlerle işbirliğindeki sorunları da çözmek zorundaydı. Bu durum

Batılı ülkelerde daha kolaydı. Hatta gerekli bilgilere ulaşılmış olsa bile, annelerden oluşan hedef kitleye seslenmek her zaman mümkün değildi. "Şark annesi ve eşi, evinin mahremiyetinde, dünyadan uzak, saklı ve ulaşılması neredeyse imkânsız bir biçimde yaşamaktaydı" ("La Publicité Humorisque" 1921, 20). Hedefi gözden çıkarmadan, sokaklar gibi herkesin serbest dolaşıp kendini gösterebildiği yerleri bulmak tavsiye ediliyordu ("La Publicité Humorisque" 1921, 20).

Değişik bölgelerdeki pazarlama şekilleri üzerine sürdürülen müzakerelerin bir kaydı olarak, Nestlé'nin kendi tecrübelerine dayanarak Doğu insanının mevcut stereotiplere rağmen homojen olmadığını anlaması

***Servet-i Fünun*'da Fransızca ve Türkçe Nestlé reklamı.**

Osmanlı ordusundaki yaralıların iaşesinde Nestlé fabrikasının yaptığı hizmetlerden dolayı sanayi madalyası verildiğine dair *Servet-i Fünun*'da yayımlanmış ferman.

BMdP'lerden görülmektedir. MVC raporlarından, Nestlé'nin tıpkı Avrupa piyasaları gibi, Doğu'nun da homojen bir piyasa olmadığını fark ettiğini görüyoruz. Örneğin şirketin Suriye'de, Türkiye veya Mısır'daki yöntemlerle hareket etmesi mümkün değildi. Suriye'deki tanıtım (publicité) hakkında yazılan bir makalede, yazar başarılı bir reklamın hedef kitlenin mentalitesini göz önüne alması gerektiğinin altını çizmektedir. Suriyeliler daha az çağdaş olarak değerlendirilirken, Türkler ve Mısırlılar Batılaşmışlardı ve bu yüzden modern reklama daha yatkındılar. Suriyeli tüketicilere hitap edebilmek için daha basit reklamlar kullanılmalıydı ("La Publicité Humorsique" 1921, 13, 93). Bir yandan mentalite üzerinde düşünceler sürdürülürken, yeni pazarlama fikirlerinin üretiminde de ulaşılması zor ev ortamları, yerel gelenekler, piyasalar ve hatta reçeteler gibi şartlar göz önüne alınıyordu.

OSMANLILARLA İLK KAYNAŞMA - NESTLÉ TÜRKLEŞİYOR

Türkiye açısından BMdP'lerde tartışılan MVC faaliyetlerinin en önemlisi, Nestlé'nin nasıl yerlileştirilebileceği idi. Bu süreçte İstanbul'daki MVC müdürü Edouard Muller'in etkin bir rolü olmuştur. Muller'in yönetimi altında Türkiye'de Nestlé ürünlerinin satışını artırmak için gösterilen çabaların bir kanıtı da, bu göreve birden fazla kişinin atanmasıdır. 1913'te H. Bérar tanıtım bölümü müdürü ve N. Fuad Bey de tanıtım hizmetleri görevlisi olarak işe alınmıştır ("Nestlé Fabrikası Kainatın Südcüsüdür" 1914). Bu bölümde Müslüman bir Osmanlı'nın çalıştırılması, Nestlé'nin etnik bir faktör olarak yerel bilgiye önem verdiğini göstermektedir. Çeşitli reklamlarda yerel âdet ve geleneklerin yabancı Nestlé ürünlerini pazarlayabilmek için dikkate alındığı görülmektedir. Nestlé'nin kondanse sütü, muhallebi gibi geleneksel tatlara bir katkı olarak sunulmaktaydı. Mirza Bey gibi reklamlarda karikatürleştirilmiş Osmanlı karakterleri tüketicinin Nestlé ürünleriyle daha sıkı bağdaşmasını sağlamaktaydı. Nestlé'nin her zaman merkezde olduğu esprili hikâyeler, bu insanların ve ailelerinin güncel hayatlarını ışıklandırmaktaydı. Örneğin bir reklam serisi Mirza Bey'in bir hafta içindeki hayatını anlatıyor. Mirza Bey ilk başta mide sorunu çeken hayali bir şahıs olarak tanıtılıyor. Hizmetçisi ve kedisi bile hastalanmış. Onu tekrar iyileştirmek için hizmetçisi, tarifi karikatürün üstünde yazılı olan ve Nestlé sütü içeren geleneksel bir yemek hazırlıyor. Bir hafta sonra Mirza Bey, hizmetçisi ve hatta kedisi iyi beslenmiş bir şekilde görülmekte ("La Publicité Humorisque", 1921, 24-25). Bir başka karikatür ise nargile içen şişman bir adamı gösteriyor. Karşısında duran kişiye Nestlé sütü içtiğinden beri sağlığının daha iyi olmaya başladığını anlatıyor. Nest-

Uzun vadede Nestlé orduyu değil, sivil kesimi hedeflemekteydi. 1908'den sonra Türk milliyetçiliği ve yabancı şirketlere olan düşmanlığın etkisiyle, Nestlé Osmanlı Türkleri tarafından yerli bir şirket olarak algılanmanın önemini anlamıştır. Ürünlerine karşı boykot çağrıları olmasına rağmen, Nestlé yerelleşmek üzere piyasayı ve şartlarını inceleyip, yeni promosyon araçları üretmeye başlamıştır.

Tepkili bir okur mektubu

Bir bayan okur mektubunda, Nestlé'nin Osmanlı basınında yayınladığı bir kampanya hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra şikâyetlerini dile getirmeye başlıyor:

"Düşünelim, azıcık olsun
aklımızı başımıza alalım.
Zaten biz de ne akıl kalmış,
ne de fikir!! Bu süt İsviçre dağlarında
yaşayan ineklerden istihsal ediliyor.
İstihsal eden İsviçre kadınları,
çocukları, veya ameleleri (...)
evet oranın! Sütlü unları yiyecek
çocuklarımız, tatlı tatlı yedirilmesini
tavsiye eden yine İsviçrenin
Nestleyi isminde bir şirket (...)
Bunları yiyecek olan bizim
çocuğumuz, çocuklarımıza
ellerimizle yedireceğiz!! Bizlerin
damağlarını tatlı tatlı dillerle
uyuştururan, ceblerimizden paramızı
çeken şu sirket!! Aman yarabb ne
garib mahluklarız!! Dedim ya, ne atıl
bir milletiz. Cebimizdeki paralarımızı,
hemde yığın yığın paralarımızı bize
kat'iyyen münasebeti olmayan
yabancı bir şirkete veriyoruz.
Bizim hiç doktorumuz, bizim vatanını,
vatan çocuklarını seven hiç bir
insanımız yokmudur ki
Nestleyi gibi olmazsa bile –
tabi'i birden bire olamaz – ufacık bir
şirket yapsun...yapsun ki biz onlardan
alalım...".

Atiye Şükran: "İşimiz hep buna benzer!" *Kadınlar Dünyası* 26 (29 Nisan 1329/1913), s. 2.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi ve cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra bu şikâyetçi Osmanlı tüketicisinin arzusu yerine gelecekti. Cumhuriyet altında büyüyen ve çok faal olan yerli bir sanayi sektörü, ürünlerini yerli mallar için açılan sergilerde sunmaya başlamıştır. Bu dönemlerde Nestlé ilk çikolata fabrikasını İstanbul'da açmıştı ve mahalli fuarlarda ürünlerini Türk şirketlerinin hemen yanında sunuyordu ("Direction Générale du Commerce" 1927).

lé sütü onu o kadar tatmin etmiş ki, nargilesinin adını bile Nestlé koymuş. Bazı karikatürler de sokak satıcılarından süt almanın çağdışı olduğunu ve özellikle hijyenik olmadığını gösteriyor (bkz. syf 59).

Nestlé sadece Osmanlı tüketicisini kendi ürünlerine yönlendirmeyi değil, Türk toplumunun etkin bir parçası olmayı da hedeflemekteydi. 1914'te Nestlé, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kırk seneyi geçen varlığı ile övünerek (Koloğlu 1999), şirket tarihinin de bir pazarlama aracı olabileceğini ispatlıyordu. Nestlé, 1908 senesinden itibaren gelişen Türk milliyetçiliğinin ve yabancı şirketlere karşı düşmanlığın hedefi olmaya başlamıştı. Osmanlı gazetelerinin ve mecmualarının editörlerine yazılan bazı mektuplar buna örnektir. Uzun vadeli ve tanınmış yabancı şirketler Osmanlı toplumunun kötüleşen durumunun taşıyıcıları olarak öne sürülmekteydi. Bazı yabancı mağazalar gibi, Nestlé'nin de Avrupalı işgalci güçlerin girişimlerine destek verdiği düşünülmekteydi. Ancak yine aynı dönemlerde, Nestlé bazı şahıslar tarafından reklam yöntemleri ve ürünleri kıskanılacak ölçüde iyi, örnek bir şirket olarak görülmekteydi.

SONUÇ

Nestlé'nin süt tozu pazarlaması az gelişmiş ülkelerde yüz seneden daha uzun bir zaman önce başlamıştı (Schwarz 2000). Süt tozu üzerindeki tartışmalar bugünlerde çokuluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerde faaliyet göstermelerinden kaynaklanıyorsa da, o dönemlerde Avrupa'da yüksek çocuk ölüm oranları ve bunun ana nedenleri de toz bebek mamaları olabileceği düşüncesi tartışılıyordu. Nestlé için sorun çokuluslu bir şirket olmaktan ibaret değildi, ancak süt tozuna karşı eleştirilerle mücadele edebilecek bir pazarlama stratejisi geliştirmek mecburiyetindeydi.

Osmanlı piyasalarında Nestlé'nin hedefi Avrupa'daki gibi modernleşmeye başlayan tüketici kitlesine ulaşmaktı. Ancak bu kitlenin kültürel temeli başkaydı ve buna göre yeni ve yerel reklam yöntemi gerekmekteydi. Etnik azınlıklar dahil olmak üzere, Nestlé'nin öncelikli hedefi Osmanlı'nın eğitimli ve varlıklı şehir toplumuydu. Daha sonra reklam panolarının geniş kullanımı ve medyadaki tanıtım yöntemleri ile Osmanlı/Türk kamuoyunun her kesiminin Nestlé'yi tanıması amaçlanmıştır.

Nestlé genel olarak sadece sivil Osmanlı tüketicisine hitap etmeyi amaçlamış olsa bile, siyasi şartlar bir ikinci tüketici grubunu meydana çıkarmıştır: Osmanlı ordusu. Balkan Savaşları'nın başlamasıyla (1911-1912) Nestlé Osmanlı hükümeti ile ilişkilerini derinleştirmeye başlamıştır. Taze süt kıtlığından dolayı Nestlé'nin süt tozu ve kondanse sütü, tıpkı silah ve tren yolları gibi, ordu için bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Ancak uzun vadeli bir hedef olarak Nestlé orduyu değil, sivil toplumu hedeflemekteydi. 1908'den sonra gelişen Türk milliyetçiliği döneminde yabancı şirketlere olan düşmanlığın etkisiyle, Nestlé Osmanlı Türkleri tarafından yerli bir şirket olarak algılanmanın ne kadar önemli olduğunu anlamıştır. Nestlé ürünlerine karşı boykot çağrıları olmasına rağmen, şirket yerelleşmek üzere piyasayı ve şartlarını inceleyip, ürünleri için yeni promosyon araçları üretmeye başlamıştır. Nestlé, marka ismini ve ürünlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürüne ve tüketim alışkanlığına yerleştirmenin ne kadar önemli olduğunu anlamıştı. Reklamcılığın her unsurunu gerçekleştirebilmek için, farklı piyasaların ve mentalitelerin değişik bir yaklaşım gerektirdiğini kavramıştı.

Uygun pazarlama yöntemleri kullanmak ve sürekli yeni reklam araçları araştırmak Nestlé'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki ve genç cumhuriyetteki devamlı faaliyet göstermesinin kilit sebepleri olmuştur.

YAVUZ KÖSE
INSTITUT FÜR GESCHICHTE UND KULTUR DES NAHEN ORIENTS SOWIE TURKOLOGIE MÜNİH

"-Yahu şişmanlamış, iyileşmişsin?
-Nestlé sütüne bereket. Nestlé'den o kadar hoşnudum ki nargileme bile o ismi verdim.!"

"- Artık süt almaya çıkmayacak mısın?
- Nestlé varken senin su katılmış yağsız sütünü ne yapayım?
Servet-i Fünun'da yayınlanmış iki karikatür."

DİPNOTLAR

Bu makalenin hazırlanmasında, Yavuz Köse'nin "Nestlé: A Brief History of the Marketing Strategies of the First Multinational Company in the Ottoman Empire" (*Journal of Macromarketing* 27,1 (2007): 74-85.DOI: 10.1177/0276146706296713) adlı makalesinden yararlanılmıştır. Mehmet Hacısalihoğlu ve Cenk Alican'a destek ve yardımları için teşekkür ederim.

Bu araştırma için temel kaynaklar Vevey'deki (İsviçre) Nestlé Tarihi Arşivi (AHN) tarafından sunulmuştur. AHN 1970 senesine kadar Nestlé yönetimi altına giren tüm şirketlerin temel kaynaklarına sahiptir. AHN, satış bilançoları ve reklam masraflarının yanı sıra, 1870'ten itibaren basılan reklamlar ve şirketin 1920'de çıkarttığı pazarlama dergisine kadar birçok malzeme içermektedir. Böylece günlük Osmanlı gazeteleri ve dergileri ikinci bir kaynak yelpazesini oluşturmaktadır. Bu kaynaklar sadece Nestlé'nin reklamlarını ve kampanyalarını göstermekle kalmıyor, Osmanlı kamuoyunun yabancı şirketlere, ürünlerine ve pazarlama yöntemlerine karşı aldığı tavrın bir resmini de çiziyor.

1 Örneğin Besim Ömer (Akalın) en etkin sağlık uzmanlarından biriydi. Anne ve çocuk sağlığı üzerinde uzmanlaşmıştı (Işıl Ülman 2003). Ömer çalışmalarında, ana sütünün 6. aya kadar olan önemini vurguluyordu ve bu dönemden sonra ek gıda ile beslenmeyi öneriyordu. Bu ek gıda Osmanlı zamanında su veya sütle karıştırılmış pirinç, buğday, yulaf veya mısır unundan oluşmaktaydı (Besim Ömer, 1896; Işıl Ülman 2003). Sağlık yayınlarının yanı sıra, emzirme ile ilgili birçok yorum Osmanlı basınının okur köşelerinde yer almaktaydı. Varlıklı kesimlerde bile meme vermenin uzun bir süre boyunca devam ettiği (bir yaşına kadar ve bazen daha da uzun) bu kaynaklarca gösterilmektedir (Duben ve Behar, 1991).

2 Bugün hâlâ var olan bu bina meşhur M. Vedat Tek tarafından tasarlanmıştır (Batur 2003).

TİMURLULAR RÖNESANSI

ÖZBEK MUHAMMED ŞİBAN HAN'IN PORTRELERİ

SEMİHA ALTIER

Şiban Han, tıpkı Timurlu yöneticiler gibi sanat hamisi kimliğiyle öne çıkmak ister. Bunu başarabilmek için yine Timurluların oluşturduğu kültürel gelenekten yararlanır. Bu hamilik çerçevesinde, Timurluların sanatsever sultanı Hüseyin Baykara'nın (1430-1506) portresine öykünerek, yaklaşık aynı tarihlerde, tıpkı onun gibi adı doğu saraylarında önemli bir üstat olarak anılan Kemaleddin Behzad'a (1455 -1535), üzerinde nakkaşın imzasının bulunduğu kendi portresini yaptırır.

16. yüzyıl boyunca Orta Asya'da hüküm süren Özbekler (veya Şibaniler) Moğol Cengiz Han'ın (1155-1227) soyundan gelirler.[1] Özbek Hanlığı'nın (1500-1599) temeli, Şiban Han'ın dedesi Ebu'l Hayr Han (1428-1470) tarafından atılmıştır. Ancak bu topluluğu siyasi olarak bir araya getiren, Şiban Han'dır. Han, yönetime geldiğinde hızlı bir fetih politikasıyla, Maveraünnehir'e doğru inmeye başlar.[2] Bu bölgelerde doğu İslam dünyasının sanat faaliyetlerinde "Timurlu Rönesansı" yakıştırmasını hak edecek kadar güçlü bir medeniyet oluşturan Timurlular (1370-1507) hüküm sürmektedirler.[3] Han, 1500'de Semerkant, 1502'de Buhara ve 1507'de Timurlu başkenti Herat'ı alarak bu devletin siyasi varlığına son verse de[4] Timurluların kültür ve sanat etkinliklerinin devamlılığını sağlamak üzere bilinçli bir kültür politikası uygular. Kendisi de hattat ve şair olan Han, çevresinde daha önce Akkoyunlu (1340-1514) ve Timurlu saraylarında bulunmuş ulema, tarihçi, mimar, hattat, nakkaş ve müzisyenlerden seçkin bir grup oluşturur. Bu grubun yardımıyla kültürel anlamda Timurlu geleneklerini sürdürme faaliyetleri edebiyat, sufilerle ve tarikatlarla sıkı iletişim, tarihe eğilim ve edebi meclislerin biçimlenmesinde kendini gösterir. Bu dönemde Şiban Han'ın siparişini verdiği elyazmalarının resim, hat, cilt ve tezhip özellikleri dikkate alındığında, görsel sanatların da bu geleneğin bir parçası olduğu anlaşılır.[5]

Muhammed Şiban Han, Behzad imzalı portre, 1507-1510.

New York, Metropolitan Museum of Art, Cora Timken Burnett Bequest, 1956'57.51.29 (Bahari 1996, s. 171).

Şiban Han, tıpkı Timurlu yöneticileri gibi sanat hamisi kimliğiyle öne çıkmak ister. Bunu başarabilmek için yine Timurluların oluşturduğu kültürel gelenekten yararlanır. Bu hamilik çerçevesinde, Timurluların sanatsever sultanı Hüseyin Baykara'nın (1430-1506) portresine (res. 1) öykünerek, yaklaşık aynı tarihlerde, tıpkı onun gibi adı doğu saraylarında önemli bir üstat olarak dolaşan Kemaleddin Behzad'a[6] (1455 -1535), üze-

rinde nakkaşın imzasının bulunduğu kendi portresini yaptırır (res. 2).[7]

Bu tasviriyle görsel olarak tarihte kalıcılığı düşleyen Şiban Han, başında ulema sarığı, sağ elinde zehgir (okçu yüzüğü) ile sol elinde mendil, önünde altın bir kalemdan, hokka, tabak, altın kapak ve tabaklı porselen bir fincan ve mavi renkte küçük bir kutuyla tasvir edilmiştir. Bu semboller bir yandan bilim ve kültür öğelerini ifade ederken, bir yandan da hükümdarın savaşçı ve avcı niteliğini vurgular.

Resimde yer verilen tüm nesneler, Şiban Han'ın kendine yakıştırdığı imgenin bir özeti gibidir. Tarih sahnesinde gerek yakın, gerek uzak çevrelere kimliğini takdim etme biçimi bu portrede özetlenmiştir. Portrede

Sultan Hüseyin Baykara, Behzad'a atfedilen portre, 1510-1525.

Cambridge, Harvard University Art Museums, Arthur M Sackler Museum, no. 1958.59 (Lentz- Lowry 1989, s. 243).

edindiği servetinden hiçbir iz olmamasıdır. Saray tarihçisi Muhammed Salih'in (1455-1534) ağırlıklı olarak Han'ın fetihlerine yer verdiği 1510 tarihli *Şibanînâme*'sindeki (Viyana, Österreichische Nationalbibliothek, cod. mix.188)[9] bir anlatı, Han'ın portresine de yansıyan mütevazı yaşam biçimini göstermesi bakımından ilginçtir. Bu anlatının konusu, Şiban Han'ın Buhara kalesini Bakî Tarhan'dan aldıktan sonra, Bakî Tarhan'ın annesinin Han'ın huzuruna gelerek torununu ona sunması ve ikisine nikâh kıyılmasıdır. Şiban Han, Buhara seferinde yanına aldığı Muhammed Salih'e, "Bu sıra giydiğim bu elbiseler basittir ve güzel değildir. Halbuki yar nazik ve çok güzeldir; şuh, çok işveli ve çok latiftir. Eğer ayıplasa, ne yapmak lazım; bu fikir beni düşündürmektedir," diye onun düşüncesini öğrenmek ister.[10] Bu anekdot, Han'ın sade hayat anlayışının kıyafetlerine de yansıdığını, gösterişten uzak, iddiasız giyim anlayışının tarihi metinlere de girdiğini ortaya koyar. Timurlu Sultanı Hüseyin Baykara'nın portresindeki işlemeli giysisi ve başlığı döneminin tüm zarafetini, incelmiş zevkini, beğenisini ve gösterişini sunarken, Şiban Han'ın portresindeki kıyafetine yansıyan, sade ve mistik yaşam tarzıdır. Hatta Şiban Han, tasvirinde taç gibi hükümdarlık alameti olarak bilinen başlık yerine ulemadan olduğunu vurgulamak üzere bir sarıkla betimlenmiştir. Öte yandan, Han'ın giyim-kuşamından seyircisine yansımayan saltanatı, elinde tuttuğu mendil ile vurgulanmıştır.[11]

Şiban Han, Buhara seferinde yanına aldığı Muhammed Salih'e, "Bu sıra giydiğim bu elbiseler basittir ve güzel değildir. Halbuki yar nazik ve çok güzeldir; şuh, çok işveli ve çok latiftir. Eğer ayıplasa, ne yapmak lazım; bu fikir beni düşündürmektedir," diye, onun düşüncesini öğrenmek ister

kültür imgelerinin yanı sıra okçuluğu dolayısıyla usta avcılığı vurgulayan zehgir, bir yöneticinin vasıfları içinde yer alması gereken özelliklerdendir. Şiban Han'ın parmağından yansıyan bu imge, sarayında barındırdığı tarihçi Huncî'nin (1457-1521) Han için hazırladığı 1509 tarihli *Mihmânnâme-i Buhârâ* (İstanbul, Nur-u Osmaniye Kütüphanesi, no. 3431) adlı eserinde sözü edilen bir konu olarak karşımıza çıkar. Yazar, Şiban Han'ın Özbeklerin ilk yaşam alanı olan Deşt-i Kıpçak'taki yırtıcı kuşlara olan hayranlığından bahsederek onun şahin avıyla aktif bir şekilde uğraştığını söyler.[8] Huncî sözlerine, iyi geçen bir av sonrası yapılan kutlamaların tasviriyle devam eder. Bu satırlar bir kere daha Şiban Han'ın ava, avcılığa ve av hayvanlarına olan tutkusunu dile getirir.

Şiban Han'ın resmine yerleştirilen kültür öğelerinin seçiminde Şiban Han'ın doğrudan yönlendirmesinin olduğu düşünülebilir. Bunda Han'ın kendini aynı zamanda bir "kültür

Muhammed Şiban Han'ın portresi, 16. yüzyıl ortaları, Tebriz ya da Kazvin.

Londra British Library, 1958-10-9-056, (Sims-Manshak-Grube 2002, s. 273).

adamı" olarak tanıtmak istemesinin de rolü olmalıdır. Bu şekilde Han'ın sadece yarı göçer bozkır kültürünü tanımadığı, kent kültürüne ait yönetici-sultan imgelerinden de haberdar olduğu görsel olarak belgelenir.

Portrede dikkat çeken başka bir yan, Şiban Han'ın ele geçirdiği ülkelerden

Timurlu ve Özbek hükümdarlarının giyim-kuşam kültüründeki bu farklılık oturuş biçiminde de kendini gösterir. Yaklaşık aynı tarihlerde Sultan Hüseyin Baykara'nın Behzad'a

atfedilen resminde sultanın bağdaş kurmak yerine, bir saygı ifadesi olarak dizleri üzerinde otururken tasvir edilmiş oluşu dikkat çekicidir. Şiban Han ise tasvirinde, siyah bir yastığa yaslanmış ve bağdaş kurarak oturmuştur. Bu oturuş biçimiyle portrenin sahibi, Cengiz soyundan gelişine bir gönderme yapılarak görselleştirilmiştir. Orta Asya ve Anadolu coğrafyasında bu türden oturuş biçimiyle tasvir edilmiş yönetici resimlerine sıklıkla rastlanmaktadır.[12] Dolayısıyla Cengiz sülalesinin bir ferdi olarak Özbeklerin her ne kadar sanatsal faaliyetlerde öykünme kaynakları Timurlu modeli olsa da, kendi gelenekleri ile sanat dünyasının içinde yer almak istediklerini düşündürür. Dolayısıyla Cengiz soyundan olmanın, Özbeklerin görsel kültürü içinde bu biçimiyle belgelendiği savlanabilir. Birbiri ardından yapıldığı kabul edilen iki portrenin nakkaşının da bu ayrıntıya dikkat ettiği, belki de Han'ın bir hatırlatmasıyla bu biçimde resimlendiği düşünülebilir.

Bu portrenin, modelin iç dünyasını da sunan ifadeci bir yanı vardır. Han'ın soğukkanlı, ölçülü, telaşsız, temkinli, vakur, sakin, ağırbaşlı ve dingin ruh hali seyircisine yansır. Bu kişilik özellikleri, dönemin birinci el kaynaklarında da belirtilmiştir. Bu anlamda portrenin "gerçekçi" bir yanı olduğu söylenebilir.

Şiban Han'ın portresi, 15. ve 16. yüzyılların meşhur sanatçısı Behzad imzalı olmasıyla da öne çıkar. Behzad'ın adının geçtiği kitabe iki bölüme ayrılmıştır, kitabesinin sağ kartuşu içinde "suret-i Şeybak Han" ve sol kartuşun içinde de "el-abed Behzad" yazılıdır. Tasvir, Şiban Han'ın 1507'de Herat'ı ele geçirmesi ve burada çalışmalarını daha önce Timurlu hamiler için yürüten Behzad'ı tanımasıyla, olasılıkla 1507-1510 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Herat'a, Safevi hükümdarı Şah İsmail (1487-1524) 1510 yılında Şiban Han'ın ölümüyle sonuçlanan Merv Savaşı sonrasında girmiştir.[13] Portre bu sırada dönemin önemli bir eseri olarak Safevilerin eline geçmiş olmalıdır. Eser daha sonra, önsözünü Dost Muhammed'in (1531-1564) 1544 yılında yazdığı ve Safevi sultanı Şah Tahmasp'ın (1514-1576) kardeşi Behram Mirza (1543-1577) için hazırlanan albüme[14] (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.2154) girmişse de, cumhuriyet dönemi öncesinde bu albümden çıkarılmış yapraklardan biri olarak bugün New York, Metropolitan Museum of Art koleksiyonunda bulunmaktadır.[15]

16. yüzyılın ortasında yapıldığı kabul edilen ve "Padişah-ı Deşt-i Kıpçak Tatar Han" ibaresinin yer aldığı Şiban Han'ın bir başka portresi ise[16] (Londra, British Library, 1958-10-9-056) (res. 3) açıkça Behzad imzalı eser örnek alınarak yapılmış olmalıdır. Bu portredeki Han'ın başlığı hariç giysi biçimi, bağdaş kurarak oturuşu, sol elinde tuttuğu mendil, bakış noktası ve sakalı her iki tasvir arasındaki benzerliğin temel göstergeleridir. Ancak Behzad tarafından yapılan özgün portre, Şiban Han'ın tarih içinde hatırlanmak istediği görüntüsünü sergilemesi açısından önem taşır. Bu tasvir, İslam resmindeki portre sanatının erken örneklerinden biri olmasının yanı sıra, portre sahibinin gerek fiziksel, gerek psikolojik görünüşünü gerçekçi bir yaklaşımla sunması bakımından öne çıkar. Şiban Han'ın değerli hocalardan aldığı eğitimi, sanatçı kişiliği, sarayında barındırdığı sanat ve bilim adamlarıyla oluşturduğu kültürel yapı, bu portrede kullanılan imgelerle ifade edilmeye çalışılmıştır.

SEMİHA ALTIER
ARŞ. GÖR. DR. ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 R. D. McChesney, "Shibani Khan", *The Encyclopedia of Islam*, IX, Leiden 1997, s. 426.

2 Nurten Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim: Şibani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s. 6; Azim Malikov, "Semerkand Bölgesi'ndeki Özbeklerin Etnik Tarihi", *Türkler*, 8, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 618; Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, 1993, s. 14.

3 Dietrich Brandenburg, *Herat Eine Timuridische Hauptstadt*, Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1977, s. 13; Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, 2006, s. 352-353; A. A. Semenov, *Istoriya Naradov Uzbekistana*, I, Izdatelstvo AN UzSSR, Taşkent, 1950, s. 407; Maria Eva Subtelny, "Chagatai Literatura", *Encyclopedia of Asian History*, I, 1989, s. 243.

4 Khvandamir, *Habibu's- Siyar* I-II, (çev. W. M. Thackston), Washington, Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, 1994, s. 540; Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevârih)*, (çev. Cevat Cevan), Ankara, Ardıç Yayınları, 2004, s. 120-121.

5 Şiban Han'ın sarayında oluşturduğu kültürel yapı için bkz. Semiha Altıer, *Şiban Han Dönemi (1500-1510) Özbek Kitap Sanatı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2007, s. 37-88.

6 Behzad'ın hayatı ve eserleri ile ilgili bkz. David J. Roxburgh, "Kamal al-Din Bihzad and Authorship in Persianate Painting", *Muqarnas*, 17, 2000, s. 119-146; Ebadollah Bahari, *Behzad Master of Persian Painting*, London-New York, I. B. Tauris, 1996; Mukaddima Aşrafi, *Behzad i Razvitie Buharskoy Şkoli Miniatyuri XVI. V.* Duşanbe, Izdetalstvo Doniş, 1987; Arif Usmanov-Abdülmecid Madraimov, *Kamoliddin Behzad*, Taşkent, Abdulla Kadiriy Namidagi Halk Merasi Naşriyati, 2000; Filiz Çağman, "Bihzâd", *İslam Ansiklopedisi*, 6, 1992, 147-148.

7 Ebadollah Bahari, *Behzad Master of Persian Painting*, London-New York, I. B. Tauris, 1996, s. 171; T. Lentz- ve G. D. Lowry, *Timur and the Princely Vision Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*, Los Angeles, Smithsonian Institution Press, 1989, s. 243-356.

8 Gülşen Seyhan Alışık, "Şeybanîler Dönemi İçin Kaynak Araştırmaları: Mihman-Name-i Buhara II", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, 1, 2006, s. 114.

9 Dorothea Duda, "The Illustrated Shaybanıname in Vienna Österreichische Nationalbibliothek Cod. Mixt. 188" *Art Turc/ Turkish Art. 10th International Congress of Turkish Art 10e Congres International d'art turc. Geneve Geneva, 17-23 September/ Septembre 1995*, Fondation Max Van Berchem, Geneve, 1999, s. 261.

10 Muhammed Salih, *Şeybani-name. (Giriş-Tıpkıbasım-Metin-Tercüme)*, (haz. Yıldız Kocasavaş), İstanbul, Çantay Yayınları, 2003, s. 147.

11 Yöneticilerin elinde tuttukları mendilin saltanat simgesi olarak düşünülmesi konusunda bkz. Yıldıray Özbek, "Şükri-i Bitlisi Selimnâmesi Minyatürleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 2004, s. 153.

12 Bu konuda bilgi için bkz. Emel Esin, "Bağdaş ve Çokmek Türk Töresinin İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, III, 1970, s 231-242.

13 Gülbeden *Humayunname*, (çev. Abdürrab Yelgar), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 122; L. Bouvat, "Şiban Han. Şaybani Han", *İslam Ansiklopedisi*, II, 1979, s. 455; Edward Browne, *A Literary History of Persia*, Cambridge, The University Press, 1956, s. 419; Audrey Burton, "The Fall of Herat to the Uzbegs in 1588", *Iran*, XXVI, 1988, s. 119; Clement Huart, "Horasan", *İslam Ansiklopedisi*, 5, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950, s. 440; Zeki Velidi Togan, "Şaybak Han'ın Şiirleri", *Yeni Türkistan*, 1. 1927, s. 22.

14 Behram Mirza albümü hakkında bilgi için bkz. Dost-Muhammad, "Preface to the Bahram Mirza Album", (çev. W.M. Tackston), *A Century of Princes, Sources on Timurid History and Art*, Cambridge, MA., 1989, s. 335-350; Gülru Necipoğlu, "Osmanlı Sultanlarının Portre Dizilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış", *Padişahın Portresi Tesavir-i Âl-i Osman*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s. 25.

15 David J. Roxburgh, "Disorderly Conduct?: F. R. Martin and the Bahram Mirza Album", *Muqarnas*, 15, 1998, s. 32-57; David Roxburgh, *The Persian Album, 1400-1600 from Dispersal to Collection*, New Haven & London, Yale University Press, 2005, s. 25.

16 Eleanor Sims-Boris Manshak-Ernst J. Grube, *Persian Painting and its Sources*, New Haven and London, Yale University Press, 2002, s. 273.

İletişim'den

2008 MART

Boğaz'ın Vazgeçilmezlerinin Tarihi

Yaptığı çalışmalarla Türkiye'de "sivil denizcilik tarihi"ni yazan isim olan gazeteci-yazar Eser Tutel, her gün on binlerce İstanbullu'yu ağırlayan Boğaz'ın vazgeçilmezleri vapurların geçmişinde bir yolculuğa çağırıyor okuru. Kitabın sonunda yer alan albüm kısmıyla birlikte sadece Osmanlı'da kurulan ilk anonim şirket Şirket-i Hayriye'nin değil; kaptanları, yolcuları, iskeleleri, gemileriyle İstanbul'un yüz yıl öncesinin günlük hayatından canlı bir kesit...

İSTANBUL DİZİSİ,
255 SAYFA +
16 SAYFA RENKLİ ALBÜM
MART 2008

ESER TUTEL
SEYR-İ SEFAİN
ÖNCESİ VE SONRASI
İstanbul Dizisi, 344 sayfa

ESER TUTEL
GEMİLER... SÜVARİLER... İSKELELER...
İstanbul Dizisi, 504 sayfa

www.iletisim.com.tr
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul • t 212 516 22 60-61-62 • f 212 516 12 58 • e iletisim@iletisim.com.tr

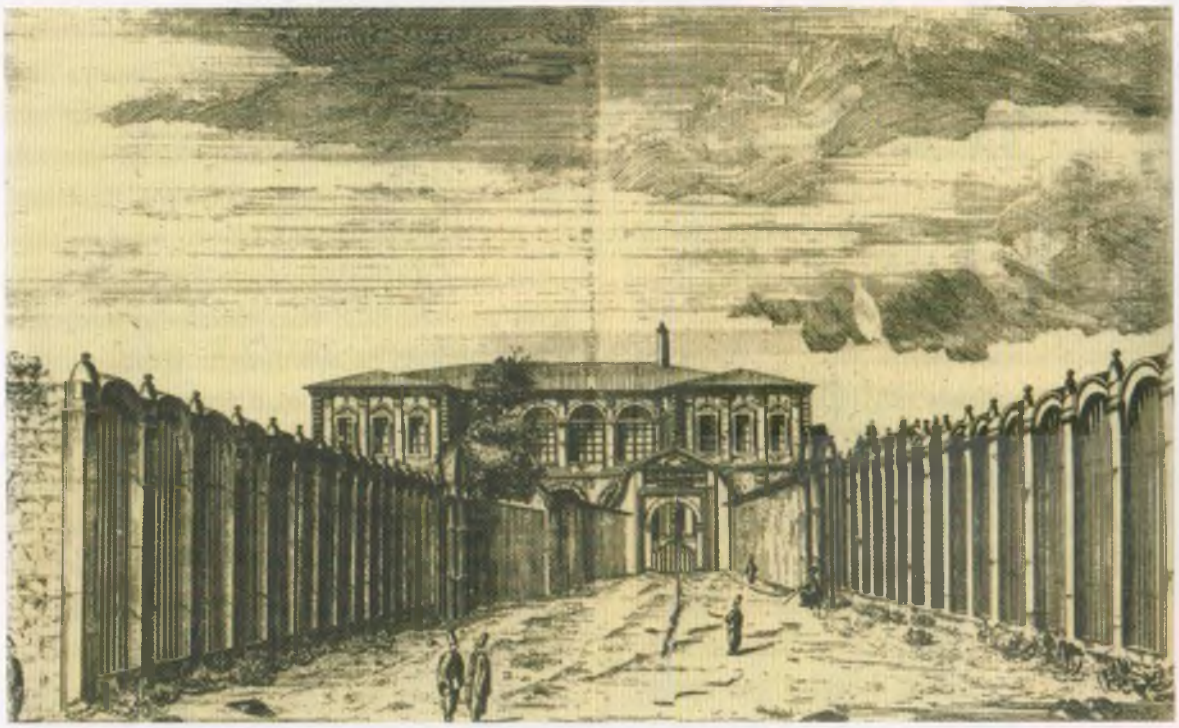
Genel Dağıtım PUNTO Çobançeşme Mahallesi, Altay Sokak, Yenibosna 34196 İstanbul t 212 496 10 50 f 212 551 30 13 e punto@puntokitap.com

OSMANLI'DA ÖZEL MATBAACILIK

YAYINCILIKTA TEKELİN KALDIRILMASI

PROF. DR. ABDULLAH SAYDAM

Hükümet, başlangıçta kendilerine ait baskı araç gereçleri olanların bunları Takvimhane içerisine koyarak burada kitap basmalarına razı oldu. Böylece bir denetim mekanizması oluşturulmak istendi. Sonra bu usulün kargaşaya ve denetimsizliğe sebebiyet verdiği düşünülerek böylelerinin litografya destgâhlarının bedeliyle satın alınmasına ve kendilerinin de Takvimhane'den uzaklaştırılmalarına karar verildi. Ancak ellerinden tezgâhları alınan kişilerin ruhsatsız kitap basmaya başladıkları anlaşıldı. Belgelerde bu durumdaki iki kişinin ismi sıkça geçiyor: Uncu Halil Ağa ve Fransız Henri Cayol.

Mühendishane-i Berri-i Hümayûn'un alt katında Mühendishane matbaası bulunuyordu. Yukarıdaki çizgi-resim de bu matbaada basılan, Mahmud Raif Efendi tarafından hazırlanmış bir kitapta yer almıştır.

Aksi belirtilmedikçe görsel malzemeler ve bunlar hakkındaki bilgiler Alpay Kabacalı'nın *Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın* kitabından alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Arapça hurufat kullanan ilk matbaanın kuruluşu devlet himayesinde gerçekleşmişti. Müteferrika matbaasının kurulması önemli olmakla birlikte, sektör ülkede yayılma gösteremedi ve varlığını devlet himayesinde sürdürmeye devam etti. 19. yüzyıla gelindiğinde bu matbaa az sayıda kitap basmış, teknolojisi eskiyen, yedek parça ve kalifiye eleman sıkıntısı çeken bir kurumdu.[1] Üstelik bu tarihlerde matbaanın tesis edilmesinin üzerinden üç çeyrek asra yakın zaman geçtiği halde, yöneticilerin her konuda nizamname hazırlama gibi bir alışkanlığına ve yeteneğine rağmen, Tab'hane-i Amire'nin faaliyetleri ile ilgili bir nizamname bile hazırlanmış değildi. Bu eksiklik, özellikle sürekli eleman istihdamına engel olmaktaydı. Bir kitap basılacağı zaman gerekli elemanlar temin edilir, iş bittikten sonra da işçiler dağıtılırdı. Dolayısıyla matbaanın sürekliliği, işçilerin belli işlerde uzmanlaşmaları söz konusu olamamaktaydı. Bundan dolayı 1800 yılında Tab'hane-i Amire Reisi Abdurrahman Efendi'nin teklifi ile kurumun işleyişine ve sürekli eleman çalıştırılmasına yönelik bazı dü-

zenlemeler yapıldı. Devrin padişahı III. Selim, konu hakkında kendisine yazılan bir telhis üzerine "Tab'hâne hiç mu'attal kalmayup, ale'd-devâm işlemesine dikkat olunsun,"[2] diye yazmıştı ama ülkede matbaanın ve-

Bâb-ı Seraskerî'de Henri Cayol ve Jacques Caillol'un 1831'de kurdukları matbaada litografi yöntemiyle basılan askerlik eğitimiyle ilgili ilk kitaplar.

Tanzimat yıllarına gelinceye değin Osmanlı Devleti'nde kitap basım işi Takvimhane Nezareti'ne bağlı olarak faaliyette bulunan Tab'hane-i Amire'de gerçekleştirilmekteydi. Takvimhane önceleri kendi hesabına kitap bastırmakta iken, 27 Aralık 1839 tarihli irade ile arzu eden kişilerin de masraflarını kendilerinin karşılamaları şartıyla burada kitap bastırmalarına imkân tanındı.

rimli şekilde çalışmasını sağlayacak altyapı, arz talep dengesi, destekleyici birimler mevcut değildi.

Napolyon'un Mısır seferi sırasında halka dağıtılmasını sağladığı bildiriler ile işgale destek sağlama girişimine karşı Osmanlı Devleti'nin de buna benzer bir propaganda savaşına girme ihtiyacı, Batı'da yayımlanan kitap ve süreli yayınların Osmanlı aleyhinde kamuoyu oluşturmakta etkili olması, devletin yabancı ülkelerin kamuoyunu değil kendi halkını dahi resmi bilgilerle bile aydınlatamayışı, matbaa ve buna bağlı olarak basın meselesinin devlet gündeminde daha etkili biçimde yer almasını sağladı. İlk matbaanın makine ve teçhizatının iyice köhneleşmesi üzerine 1797'de Mühendishane'de okuyan talebelerin kitap ihtiyacını karşılamak üzere, bu kurumun zemin katında yeni bir matbaa tesis edildi. Mühendishane matbaası 1802'de kısa bir süre için Sultanahmet'te, ertesi yıl da Üsküdar'da faaliyet gösterdi. Kabakçı Mustafa İsyanı ve sonrasında-

ki olaylar sırasında bölgedeki askeri tesislerle birlikte matbaa da tahrip edildi (17 Kasım 1808). Nisan 1824'te Bayezit tarafına nakledilen matbaa, 1826'dan sonra faaliyetini daha etkili hale getirmeye başladı.[3] Özellikle 1831'de *Takvim-i Vekayi* gazetesinin yayınlanmasına karar verilmesinin, düşünce hayatı ve yenileşmenin kamuoyunun zihniyet dünyasında yer etmesi bakımından önemli olduğu söylenebilir. Padişahın teşvikkâr tavrı da bu çerçevede önem taşımaktaydı.[4]

Takvimhane-i Amire'nin tesis edilmesi ile Tab'hane, bu kurumun bünyesine alındı. Bu arada duyulan ihtiyacın etkisiyle Türkçe yayın yapan başka matbaalar da teşekkul ettirildi. Ele geçen kitapların basım tarihlerinden hareketle, 1835'te Harbiye Mektebi'nde ve 1839'da Bab-ı Seraskerî'de matbaa bulunduğu anlaşılmaktadır.[5] Ancak bunların tamamı resmi kurum niteliğindeydi. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin ve ecnebilerin matbaa kurmalarına yönelik bir yasaklama yoktu, ama Müslüman halkın tekelleşme yüzünden sektöre uzak durdukları görülmektedir. Şüphesiz bu uzak duruşta teşebbüs yeteneği, kalifiye eleman, bilgi ve donanım yetersizliği de rol oynamaktaydı. Sivillerin matbaa kurma, kitap ve risale basma gibi talepleriyle ilgili olarak mevzuatta bulunan yetersizlikleri gidermek amacıyla ilk düzenlemelerin Tanzimat yıllarından sonra başlatıldığını, ihtiyaç ve problemler ortaya çıktıkça mevzuatın geliştirilmeye çalışıldığını görmekteyiz.

Tanzimat yıllarına gelinceye değin Osmanlı Devleti'nde kitap basım işi Takvimhane Nezareti'ne bağlı olarak faaliyette bulunan Tab'hane-i Amire'de gerçekleştirilmekteydi.

Takvimhane önceleri kendi hesabına kitap bastırmakta iken, 27 Aralık 1839 tarihli irade ile arzu eden kişilerin de masraflarını kendilerinin karşılamaları şartıyla burada kitap bastırmalarına imkân tanındı. Herhangi bir sahaf esnafı, Takvimhane Nezareti'ne müracaat ederek masraflarını karşılamak suretiyle dilediği kadar kitap bastırmaktaydı. Fermanda da belirtildiği üzere, esnaf bu kitapları masrafın üzerine belirli bir kâr ilave ederek dilediği fiyattan satmaktaydı.[6] Konu hakkında, 26 Şevval 1255 (2 Ocak 1840) tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yer alan fermanda şöyle denilmekteydi: "...Teksir-i ulûm ve marifet ve tekfir-i sanayi ve hırfeti mucib olur esbâb-ı lâzime ve teşvikât-ı muktaziyenin icrası kaziye-i hayriyesine masrûf idüğüne binâen... şu tab'-ı kütüb maddesinin dahi bir hüsn-ü nizama rabt ve tevsiki lâzım gelmiş ve bu ümniye-i hasenenin icrası tab'-ı kütüb madde-i mühimmesinin talib olanlar hakkında ruhsat verilmesine mütevakkıf görünmüş olduğundan bundan böyle kütüb tab' ettirmek istiyenlerin Tab'haneye müracaatla bastıracağı kütübün vuku bulacak masarif-i tab'iyesini tediye ve ifa ederek badehu dilediği baha ile furuht eylemesi ve basılan kütüb evrakının temizce olarak hurufatının sehiv ve sakametten salim olması ve kütüb-ü mezburenin bilâicab Tab'hanede tevkif olunmayup bade-hitâm-ı tab' takımıyla sahibine teslim olunması hususlarının bit-tensib taht-ı rabıta ve nizama idhal ile icrası..."[7]

Korsan kitapların vergi ve benzeri harcamalar yapılmadan basılması maliyeti düşürdüğünden, Tab'hane-i Amire'de yasal yollardan kitap bastıranların haksız bir rekabetle karşı karşıya kalmalarına, maliyeti daha yüksek olan kitaplarını satamamalarına yol açmaktaydı. Ruhsatsız kitap basımı sahaf esnafını rahatsız etmekte, hükümete başvurarak problemin çözülmesini istemekteydiler.

Devlet matbaasında basılan manzum kitaplardan biri: Enderunî Fazıl'ın sonradan toplatılan Defter-i Aşk'ı (1837).

Fermandan da anlaşıldığı üzere hükümet, devlet politikası açısından zararlı olmadığı sürece siyaseten kitap basımını ve dağıtımını teşvik etmekteydi. Basılan bütün kitapların ikişer nüshası padişaha arz edilir, buna karşılık ilgiliye rütbe, maaş zammı, terfi, nişan verilerek taltif edilmesi yoluna gidilirdi.[8] Kitap maliyetlerinin artmasını önlemek ve böylelikle fiyatların okuyucuların alım gücünün üzerine çıkmamasını sağlamak üzere bazı tedbirler de alınmaya çalışıldı. Nitekim çifte vergilendirmeyi önlemek maksadıyla 1842'den itibaren basılan kitaplara ait gümrük vergisi matbaa tarafından ödeniyor, yayınlanan fermanlarla bu tür kitaplar için taşrada ayrıca gümrük vergisi alınmaması tembihleniyordu.[9] Hükümetin kitap fiyatını düşük tutmak suretiyle halkın okumaya rağbetini artırmaya yönelik çabaları beklenen sonucu vermeyince 1846'da konu yeniden gündeme geldi. 18 Safer 1262 (15 Şubat 1848) tarihinde *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan bir fermana göre, hükümet tarafından; "Tüccarın satmak üzere alıp taşraya götürdüğü kitapların nakliye ücretiyle gümrük ve ihtisap resimlerinden dolayı fiyatlarının yükseldiği nazar-ı itibara alınarak bu husus padişaha arz edilmiş ve bu kabil kitapların gümrük ve ihtisap rüsumundan muafiyeti taht-ı karara alınmıştır."[10]

İstanbul'dan başlayarak kitapların gittikçe daha kaliteli basılması, okuyucu kitlesinin artması ve sektörün kârlı hale gelmesi kitap bastırmaya hevesli Müslüman esnaf sayısını olumlu etkiledi. Esasında gerek İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde kurulmuş olan ecnebi veya gayrimüslim matbaalarında izinsiz basılan, gerekse İtalya gibi ülkelerde basılarak ülkeye gizlice sokulan İslami kitaplar da çoktandır piyasalarda görülmeye başlamıştı.[11] Tanzimat'ın hemen sonrasında sektörün cazip hale gelmesiyle birlikte, devlet denetiminden ve vergiden kurtulmak maksadıyla ecnebi ve gayrimüslim matbaalarında Müslümanlar da ruhsatsız kitap bastırmaya başladılar. Ayrıca bazı esnaf korsan matbaa tesis etmeye girişti. Bu durum yeni bir toplumsal olguyu ve suç sayılan gelişmeyi gündeme getirdi: Yurtdışında basılan kitapların kontrolsüz bir şekilde ülkeye sokulması ve yurtiçinde de izinsiz matbaa tesisi ve kitap basılması. Hükümetin genel politikası, matbaanın ve basılmış eserlerin teşviki ve bu yolla bilimin ve sanatın yayılması olmakla birlikte, herhangi bir muzır neşriyatın ülke içerisinde basılmaması veya dışarıdan yurda sokulmaması için sürekli denetimin sağlanması doğrultusundaydı.

Hükümete bu yolda bilgiler ulaşması üzerine matbaa kurma konusunda önceden izin alınması ve devletin belirlediği kurallara aykırı kitap basılmaması gerektiği karara bağlandı. Buna dair 27 Recep 1265 (18 Haziran

1849) tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan ve Hariciye Nezareti vasıtasıyla bütün sefaretlere tebliğ edilen bir kararda; "Beriyetüşşam taraflarında bulunan yabancı devlet tebaasından bazılarının mahalli hükümetten izin almadan matbaa açıp Arapça kitap ve gazete bastıkları, matbaa açmak isteyen yabancıların evvela belde hükümetinden izin almaları lâzım geldiği, dine ve devlete dokunur bir şey basmayacaklarına dair taahhütte bulunmaları gerektiği," ifade edilmekteydi.[12]

Bu karara rağmen bazı kişilerin kendi ruhsatsız tesislerinde, yasal denetimle uğraşmadan piyasada çokça satılan kitapları bastırıp satmakla önemli ölçüde haksız kazanç elde etmeye yöneldikleri görülmektedir. Günümüz deyimiyle korsan kitapların vergi ve benzeri harcamalar yapılmadan basılması maliyeti düşürdüğünden, Tab'hane-i Amire'de yasal yollardan kitap bastıranların haksız bir rekabetle karşı karşıya kalmalarına, maliyeti daha yüksek olan kitaplarını satamamalarına yol açmaktaydı. Bundan dolayı ruhsatsız kitap basımı sahaf esnafını rahatsız etmekte ve hükümete başvurarak problemin çözülmesini istemekteydiler. Hükümet, başlangıçta kendilerine ait baskı araç gereçleri olanların, bunları Takvimhane içerisine koyarak burada kendi hesaplarına kitap basmalarına razı oldu. Bu yolla bir denetim mekanizması hayata geçirilmek istendi. Fakat daha sonra bu usulün kargaşaya ve denetimsizliğe sebebiyet verdiği dikkate alınarak böylelerinin litografya destgâhlarının[13] bedeliyle satın alınmasına ve kendilerinin de Takvimhane'den uzaklaştırılmalarına karar verildi. Ancak ellerinden tezgâhları alınan kişilerin yeniden ruhsatsız kitap basma işine giriştikleri anlaşıldı. Arşiv belgelerinde bu durumdaki iki kişinin isminden sıkça söz edilmekteydi: Uncu Halil Ağa ve Fransız Henri Cayol (Osmanlı belgelerinde Kayol).[14]

Esas mesleği un ticareti olan Hacı Halil Ağa'nın kitapçılık yapmaya çalışması üzerine konu İstanbul'daki sahaf esnafı tarafından Sadaret'e yapılan şikâyetle hükümetin gündemine girmişti. Meselenin Sadaret tarafından Takvimhane Nazırlığı'na sorulması üzerine ilgili nazırlık gerekli araştırmaları yaptıktan sonra, Eylül 1850'de Sadaret'e gönderdiği yazısında özetle şu görüşlere yer vermekteydi:

"Uncu esnafından Hacı Halil Ağa yakın zamanlarda birkaç tane litoğrafya destgâhı tedarik etmiş olup, yalnız *Muhammediye Şerhi* adlı kitabı basmak ve basım işlemini tamamladıktan sonra bahsedilen destgâhları idareye terk etmek şartıyla Takvimhane'de çalışmasına izin verilmiş idi. Ancak adamın asıl muradının bir süreden beri Takvimhane'de, nizama aykırı olarak ortaya çıkan litoğrafyacı esnafı gibi bütünüyle yerleşip dilediği şeyleri kolaylıkla bastırmak olduğu sonradan anlaşılmıştır. Zaten Hacı Halil Ağa'nın öteden beri Galata'da bulunan Frenk matbaalarında kitap bastırıp satmasından dolayı sahaf esnafıyla aralarında birtakım tartışmaları ve münazaaları bulunmaktaydı. Dolayısıyla kendisi Takvimhane içerisinde yer alarak böylelikle esnafın müdahalesinden de kurtulmak amacını gütmekteydi. Bu sıralarda zikredilen araç gereçlerini Takvimhane'ye koyarak burada kitap basan litoğrafyacı esnafının ilgasıyla destgâhlarının Takvimhane'ye demirbaş olarak kaydedilmesi kararlaştırılmış oldu. Bundan dolayı Hacı Halil Ağa'nın da Takvimhane'ye getirdiği destgâhları değer bahasıyla satması ve bastırmak istediği *Muhammediye Şerhi* adlı kitabı Takvimhane marifetiyle bastırması kendisine ifade edildiğinde razı olmamıştı. Adı geçen şahıs beş on gün sonra destgâhlarını Ceride-i Havadis matbaasına satacağını söyleyerek taşıtmış ve orada *Muhammediye Şerhi* ile Sarf ve Nahiv Cümleleri ve *Tecdid* ve *İlmihal* gibi kitap ve risaleleri bastırmaya başlamıştır." Takvimhane Nazırı bu keyfiyetin bazı mahzurları olduğunu belirterek bunları şöyle sıralamaktaydı:

"1- *Muhammediye Şerhi* adlı kitap ayet ve hadislerle dolu olduğundan, orada basılması her bakımdan hürmetsizliği mucip olacaktır

İlk Türkçe gazete olan *Takvim-i Vekayi*'nin birinci sayısı (1 Kasım 1831).

2- *Sarf ve Nahiv Cümleleri. Tecdid* ve *İlmihal* risaleleri ise sahaf esnafı tarafından önceden Tab'hane-i Amire'de bastırılıp ellerinde haylice mevcutları olduğundan, onlar tamamen satmadıkça, bunun o kitapları bastırması nizama uymayarak ileride çeşitli tartışmalara yol açacaktır.

3- Ayrıca bu usul engellenmezse bundan sonra hem sahaf esnafı hem de başkaları Tab'hane'de kitap bastırmaya ilgi göstermeyeceğinden, bu durum hazine gelirlerine olumsuz etki edecektir.

4- Öte yandan Tab'hane-i Amire'nin gelirlerini çoğaltmak gerekçesiyle, sözü edilen litoğrafyacı esnafının ortadan kaldırılması, destgâhlarının da Takvimhane-i Amire'ye demirbaş olarak kaydedilerek bu kurum tarafından işlettirilmesi bir nizama bağlanmıştı. Şimdi adı geçen şahsın o şekilde Ceride-i Havadis matbaasında litografya destgâhlarıyla kitap bastırması emsal teşkil edeceğinden, bu da henüz yeni düzenlenen nizamnameyi ihlal etmek anlamına gelecektir.

Sonuç olarak Hacı Halil Ağa'nın münazaalı olan kitapları bastırmaktan

vazgeçmesi, Muhammediye Şerhi ve nizamına uygun olan diğer kitapları istediği takdirde usule uymak şartıyla, Takvimhane ve Tab'hane-i amirelerde bastırması, gerek Ceride-i Havadis matbaasında gerekse diğer mahallerde kendi başına tezgâhlar kurarak kitap ve risaleler bastırmasının engellenmesi gerekmektedir."[15]

Takvimhane Nazırı Recai Efendi tarafından Uncu Hacı Halil Ağa'nın kitap basma işinden men edilmesi gerektiğine dair görüş belirtmesi üzerine Sadaret makamından bu doğrultuda bir arz tezkeresi hazırlanmıştı.[16] Fakat bilahare adı geçenin tek geçim kaynağının sadece bu kitap basma işi olduğu yolunda hükümete başvurması üzerine, Sadaret makamı, ilgilinin bundan mahrum bırakılması halinde büyük sıkıntıya düşeceğinden, bu durumun da padişahın merhamet anlayışına uymayacağından söz ederek Takvimhane Nazırı'ndan yeniden görüş belirtmesini istemiştir. Bunun üzerine Nazır Recai Efendi tarafından 5 Safer 1267 (10 Aralık 1850) tarihli olarak yazılan yazıda şu görüşlere yer verilmekteydi:

"Tek bir ferdin gadre uğramaması padişahın talebi olduğu gibi, hazine varidatının azalmasının önlenmesi de bütün memurların asli görevleri arasındadır. Adı geçen ağanın kendi başına destgâh temin ederek Ceride-i Havadis matbaasında caiz ve gayri caiz kitap ve risale bastırması Tab'hane-i Amire'nin padişah fermanıyla tesis edilen düzenine mugayirdir. Bu durumun hazine gelirlerine zarar vereceği de aşikârdır. Ayrıca Hacı Halil Ağa'nın geçimi buna mahsus olmayıp kendisi öteden beri un ticareti ile geçinmekte olup kitap basma işini mevcut ticaretine ilaveten icra etmektedir. Padişahın merhamet göstermesi sonucunda bu konuda müsaade buyurulduğu takdirde, yani Halil Ağa'nın Ceride-i Havadis matbaasında kalması uygun bulunduğunda ne işlediği anlaşılmayarak şer'an ve kanunen tecviz olunamayan bazı şeyler bastırması akla gelmektedir. Ayrıca emsalinin zuhuruna sebebiyet verebilecektir." Recai Efendi'nin asıl görüşü bu olmakla birlikte, yazısında bir açık kapı bırakma ihtiyacı hissettiğinden olsa gerektir ki, Halil Ağa'ya Takvimhane içerisinde bir yer gösterilip orada sanatını icra etmesi seçeneğini de açıklama yoluna gitmiştir: "Önceden çıkan ferman gereğince Takvimhane'deki litoğrafya ve destgâhları demirbaş suretiyle satın alınıp üç kişi de vazifelendirilerek işlettirilmekte olduğundan, böyle bir yol henüz yeni yapılan bu düzenlemeye aykırı düşecektir. Buna rağmen Takvimhane içerisinde sanat icra eylemesinde görünen sakınca, dışarıda çalışmasına nazaran daha zararsızca olduğundan bazı sağlam şartlara bağlanması halinde mümkün olabilecektir. Yani Halil Ağa'nın maişeti sadece basma sanatından ibaret olsa bile, kendisine iki adet destgâh kifayet edeceğinden ikiden ziyade destgâh işletilmemek, basacağı şeyleri Takvimhane Nezareti'ne göstererek ruhsat almak, bastığı kitap ve risalelerden kanun gereğince Tab'hane-i Amire'ye 1/5 temettü vermek, usul ve nizama aykırı hiçbir harekette bulunmamak şartlarını kabul ettiği takdirde Takvimhane-i Amire içerisinde sanatını icra eylemek üzere Halil Ağa'ya ruhsat verilmesine dair ferman çıkarılabilir."[17]

Takvimhane Nazırından gelen bu görüşler daha sonra Meclis-i Vâlâ'da enine boyuna tartışıldı. Sonuçta hazırlanan 20 Safer 1267 (25 Aralık 1850) tarihli mazbatada Uncu Halil Ağa'nın sadece basmacılık sanatıyla geçimini sağlaması gerekçe gösterilerek Recai Efendi'nin yazısında sözü edilen seçeneğin daha uygun olduğu ve ikiden fazla destgâh işletmemek, Takvimhane Nezareti'nden ruhsat almadıkça kitap ve risale basmamak, bastığı kitaplardan 1/5 oranında gelirini Tab'hane-i Amire'ye vermek şartlarıyla Takvimhane içerisinde sanat icra etmesinin münasip göründüğü belirtilmiştir.[18]

Takvimhane ve Tab'hane-i Amire Nazırı Recai Efendi'nin görüşü, basılacak kitapların kendi kurumunun kontrolünde olmasıydı. Farklı yerlerdeki matbaalarda kitap basılması halinde denetim yetersiz kalacak ve mali bakımdan zarar edilecekti. Recai Efendi diğer resmi kurumların da kitap basmalarına karşıydı. Yabancılara ait matbaalarda İslamiyetle ilgili eserlerin basılmasını asla caiz görmemekteydi.

Yukarıda belirtilen kurumlar arasındaki yazışmalara konu olan diğer şahıs ise Kayol (Cayol) adlı bir Fransız idi. Belgelere onunla ilgili bilgiler şu şekilde yansımıştı:

Fransa tebaasından olup Galata'da oturmakta olan Kayol adlı basmacının matbaasında Türkçe bazı şeyler basıldığı yolunda haberler alınması üzerine Takvimhane Nazırı gerekli tahkikata başlamıştır. Kayol, nazırın yanına çağrılarak durum kendisinden sorulduğunda, birtakım risaleler basmakta olduğunu itiraf etmiştir. Bununla beraber kendisinin litoğrafya sanatını başlangıçta İstanbul'a getirip bir müddet Tab'hane'de istihdam edildiğini, bu sırada sanatını birçok kişiye kusursuz biçimde öğrettiğini, buna karşılık herhangi bir mükafata nail olamayarak işten çıkarıldığını, şimdi ise bu suretle geçinmekte olduğunu, çalışmasının engellenmesi halinde gerek Fransa Sefareti vasıtasıyla,[19] gerekse diğer yollarla teşebbüslerde bulunacağını ifade etmiştir. Recai Efendi'nin yazdığına göre, adı geçen şahıs ehl-i ırz bir adam olup 20-30 seneden beri

padişahın hizmetinde gayret ve sadakati görülen biridir. İzinsiz bastığı kitaplar da hem şeriat açısından hem de idare bakımından suya sabuna dokunan şeyler olmayıp *Taam Risalesi*, *Kerem Hikâyesi* ve *Tutiname* gibi zararsızca risalelerden ibarettir. Nazır Efendi'ye göre, Kayol'un bu suretle bazı şeyler basmasına müsaade ile maişetini sağlaması, ayrıca litografya sanatını Tab'hane çalışanlarına öğrettiğinden dolayı iltifata mahzar olması padişahın şanına yakışan bir tutum olacaktır. Yalnız bu noktada önemli tereddüt kaynağının kitap basmacılığı sanatına pek çok heveskârın bulunmasından ötürü ona müsamaha gösterilerek ruhsat verildiği takdirde emsallerinin ortaya çıkacak olmasıdır. Ayrıca Tab'hane-i Amire'nin zarara uğramaması gerekmektedir. Bundan dolayı nazırın teklifi şöyledir: Tab'hane-i Amire nizamlarına halel getirmeyecek, şeriatça ve mülkçe basılması tecviz olunamayacak evrak ve risaleleri basmamak ve bastıracağı şeyleri öncelikle Takvimhane canibine yollayıp gerekli izni aldıktan sonra tab' ettirmek şartıyla kendisine müsaade edilebilir. Nazır Efendi bastırılacak kitap ve risalelerin önceden Takvimhane tarafına gönderilmesini izah ederken, Batılı ülkelerde basım-yayım serbestliğine atıfta bulunarak Osmanlı Devleti'nin onlar gibi davranamayacağını da sözlerine ilave etmektedir. Yazıda bunun gerekçesi şöyle açıklanmaktadır: "Çünkü yabancı memleketlerde gazete bastırmak ve yayınlamak serbest ise de, böyle bir serbestlik saltanatın usulüne ve devletin mizacına uyamayacağından birtakım ahvali meçhul kimselerin basmahaneler açarak istedikleri şeyleri bastırmaları caiz değildir. Bu arada Patrikhaneler ve bağlı mahallerde yalnız ayinlerine müteallik olmak üzere Rumca ve Ermenice kitap basmalarında sakınca yoktur. Buna karşılık Rum ve Ermenice basılacak şeylerin de yine Takvimhane tarafına gösterilmesi uygun görünmektedir. Uyması gereken bütün bu şartların yazılması suretiyle kitap basma imtiyazını içeren bir vesika ve ruhsatın Kayol'a verilmesi uygun görülmektedir."[20]

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, Takvimhane ve Tab'hane-i Amire Nazırı Recai Efendi'nin görüşü ülkede basılacak kitapların tamamıyla kendi kurumunun kontrolünde olmasıydı. Farklı yerlerde açılacak matbaalarda kitap basılması halinde hem denetim yetersiz kalacak hem de mali bakımdan zarar edilecekti. Hatta Recai Efendi diğer resmi kurumların da kitap basmalarına karşıydı. Özellikle yabancılara ait matbaalarda İslam diniyle ilgili eserlerin basılmasını asla caiz görmemekteydi. Recai Efendi bu görüşlerini Maliye Nezareti'ne gönderdiği 27 Rebiyülevvel 1268 (20 Ocak 1852) tarihli yazısında açıkça dile getirmektedir. Matbaanın Osmanlı Devleti'ne girişinden başlayarak o zamana kadar geçen sürede meydana gelen gelişmeleri özetledikten sonra, son yıllardaki gelişmeleri ve kaygılarını şu şekilde ifade etmekteydi: "Bir iki seneden beri Harbiye, İdadiye, Tıbbiye ve Mühendishane mekteplerinde ve Ceride-i Havadis matbaasında ve Galata'da bazı Frenk basmacı dükkânlarında birtakım kitap ve risaleler basılmaktadır. Bu keyfiyet Tab'hane-i Amire'nin kurulu nizamına aykırı bulunmaktadır. Bu durum şeriata aykırı ve idarî mahzurları olan şeylerdir ki, bazı kişilerin basmacılığın kârına tamah ederek kanunsuz işlere yönelecekleri aşikârdır. Ayrıca Tab'hane-i Amire'nin kitap basılmasından elde edilen kârı Takvimhane çalışanlarının bir senelik maaşlarını karşılamaktan uzaktır. Ruhsatsız kitap basılması bu gelire daha da noksanlık getirecektir. Öte yandan Osmanlı Devleti'ndeki Frenk matbaalarında İslâmî kitapların ayaklar altında sürünerek basılması caiz görülemez. Velhasıl bu durumun önlenmesi şeriatın ve memleketin yararına görünmektedir."[21]

Recai Efendi'nin yaptığı teklifler, Maliye Nezareti ile Meclis-i Vâlâ'da görüşmelere konu olduktan sonra varılan karar Sadrazamın Selh-i Cemaziyelevvel 1268 (22 Mart 1852) tarihli teklifi ve padişahın onayıyla şu şekilde düzenlenmiş oldu: "Harbiye, İdadiye, Tıbbiye ve Mühendishane mekteplerinde talim ve taallum olunmakta olan fünûn-u müteveniaya dair tab' ve temsil olunacak ve bir de geçende Meclis-i Vâlâ kararı üzerine müteallik buyurulan irade-i seniye mucebince uncu esnafından Hacı Halil Ağa'nın ve Fransa tebaasından Galata'da sakin Kayol'un mezun oldukları kütüb ve resâilden başka, küsur ecnebi matbaalarında ve ceridehane vesair olur olmaz yerlerde şer'an ve mülken tab'ı mücâz olmayan evrak ve resâilin bastırılmaması ve lisan-ı ecnebiden basılacak kitapların dahi evvel emirde tâbi oldukları sefaretleri tercümanları vasıtasıyla Bâbıâli'den istizân olunarak verilecek ruhsata göre tab' eylemeleri hususunun iktizâ edenlere tembihi ..." kararlaştırılmıştır.[22]

Taşbasması halk kitaplarında resimler de yer alıyordu. Kerem ile Aslı'dan bir resim.

Görüldüğü üzere, okullarda okutulacak olan derslerle ilgili kitapların basılmasının yasaklanmasına dair talep reddedilmiştir. Ayrıca Uncu Halil Ağa ile Cayol'a verilen müsaadenin devam ettirilmesine de karar verilmiştir. Buna karşılık Ceride-i Havadis matbaası ile diğer ecnebiler tarafından kurulan basmahanelerde şeri gerekçeler ve idari mülahazalarla basılması sakıncalı olan kitap, evrak ve risalelerin basılması yasaklanmıştır. Ecnebi matbaalarında

Üsküdar matbaasında basılan Cedid-i Atlas Tercümesi'nin (1803) kapak sayfası.

Kemal Beydilli *Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi* İstanbul 1915.

kendi dillerinde kitap ve risale basılabilmesi için de, mensup oldukları devlet sefaretlerinin tercümanları aracılığıyla Babıâli'den gerekli iznin alınmasından sonra buna teşebbüs edilmesi karara bağlanmış, bu konuda ilgililerin uyarılması için de Hariciye Nezareti görevlendirilmiştir.

Hükümet tarafından tek geçim kaynağının basmacılık olduğu gerekçesiyle Uncu Halil Ağa'ya sınırlı ölçüde de olsa basım yapma izni verilmesinden sahaf esnafı rahatsız olmuş ve "Uncu taifesinin tab' etmekte oldukları kütüb-ü İslâmiyenin men'i hususu"na dair Sadaret makamına arzuhal takdim etmişlerdir. Sadaret makamı konuyla ilgili olarak hem şeyhülislamın hem de Takvimhane Nezareti'nin görüşünü aldıktan sonra, bu defa Halil Ağa'nın kitap basmasının yasaklanmasına karar vermiştir.[23]

Bunun üzerine Halil Ağa, Yenibahçe'de bulunan evinde destgâhlar tesis ederek yeniden korsan kitap basmaya başlamış, meydana gelen şikâyet üzerine durum tekrar incelenmiştir. Maliye Nezareti bu teşebbüsün Tab'hane-i Amire varidatına sekte vereceğinden dolayı engellenmesi noktasında görüş belirtmiştir. Ayrıca Takvimhane-i Amire ile Meclis-i Maarif'ten de konuyla ilgili görüş istenmiş, bilahare bütün bu evrak Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Meclis-i Vâlâ'da yapılan müzakereler sonucunda; "Merkumun ol-vecihle mugayir-i nizam hod be-hod kütüb ve resâil tab' ve neşr eylemesi tecviz olunamayacağından men'i hususu"na karar verilmiştir.[24]

Devletin basım-yayın işlerini denetim altına alma çabalarının umulan neticeyi vermediği anlaşılmaktadır. Yine arşiv belgelerine yansıyan bilgilere göre, piyasada kaçak olarak basılan kitaplardan dolayı Tab'hane-i Amire'nin gelirlerinin azalması dikkate alınarak, 6 Temmuz 1856 tarihinde çıkarılan yeni bir irade ile böyle bir durumun kabul edilemeyeceği ifade edilmiş, esnafın bundan sonra basacakları şeyler için Takvimhane'den izin almasının yanı sıra kârlarından da münasip bir miktarını ilgili birime ödemeleri uygun görülmüştü.[25] Ancak bu yolla da piyasaya bir disiplin getirilemediğinden, daha köklü düzenlemelere gidilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Nitekim aynı yılın sonlarında litografya matbaalarının "hüsn-ü zabıta altına alınması" maksadıyla bir nizamname hazırlanması gündeme gelmiş,[26] mesele Meclis-i Tanzimat'ta görüşülerek dokuz maddelik bir nizamname tanzim edilmiş, 12 Cemaziyelahir 1273 (7 Şubat 1857) tarihli irade ile de münasip görülmüştü. Nizamname hükümlerine göre; kitap basmak isteyenlerin durumu Meclis-i Maarif ve Zaptiye marifetiyle araştırıldıktan sonra basmahane açma izni verilecek, taşrada kitap basmak isteyenler de valilik aracılığıyla hükümetten gerekli ruhsatı alacaklardı. Basılacak kitaplar Meclis-i Maarif tarafından incelenecek ve zararlı olanların basımına izin verilmeyecekti. Ecnebiler matbaa açmak için Hariciye Nezareti'ne müracaat edeceklerdi. Bu hükümlere aykırı davrananlara ilgili kanunlar gereğince cezai işlem uygulanacaktı.[27] Hükümetten izin almak suretiyle de olsa sivillere matbaa kurma yolu açıldıktan bir ay kadar sonra başka bir nizamname ile de (3 Mart 1857) kitap bastırma konusundaki devlet tekeli kaldırılarak herkesin kitap bastırabilmesine imkân sağlanmış oldu.[28]

19. yüzyılın ortalarına gelinmiş olmasına, Avrupa memleketlerinde çok sayıda resmi veya sivil matbaanın bulunmasına, pek çok kitap, dergi ve gazetenin neşredilmesine karşılık, Osmanlı Devleti'nde matbaa tesisi alanındaki bu kısıtlayıcı/engelleyici tekelci siyaset; bilim, kültür ve siyasi hayatı son derece olumsuz etkiledi. Rekabetin olmayışı, devletçi anlayışın etkisiyle kitapların pahalı, kalitesiz ve uzun zaman içerisinde basılmasının doğurduğu sakıncalar da esnaf bakımından önemli problemler teşkil etmekteydi. Esasında

belgelere baktığımızda, yenilikçi hükümdarların matbaanın tesisi, sürekliliği ve yaygınlaşması konusuna daima olumlu baktıkları, bununla birlikte yalnız padişahın değil, diğer yönetici kadroların da bu konuda liberal bir yaklaşım yerine, kontrolün elden kaçacağı korkusuyla devlet denetiminde bir basmacılık/yayıncılık anlayışını tercih ettikleri görülmektedir. Devletin tebaasına güvenmemesi, engeller çıkarması toplumun yenilikleri öğrenememesine, taraftar olamamasına, nihayet sosyokültürel ve sosyoekonomik gelişmesini sağlayamamasına sebep oldu. İşte bundan dolayıdır ki, Osmanlı toplumu pek çok alanda Batı'ya nazaran geri kalmış oldu. Bundan dolayı, mesela Genç Osmanlılar hareketi 1830'larda 1840'larda değil, ancak ilk özel gazetenin yayınlandığı 1860'larda, nihayet 1870'lerde ortaya çıkabildi.

ABDULLAH SAYDAM
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Türkiye'ye matbaanın girişi ve gelişmesi, basım-yayın hareketleri ve mevzuatı hakkında genel bilgi için şu eserlere müracaat edilebilir: Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul, 1928; Server R. İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Ankara, 2000, aynı yazar, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İstanbul, 1943; aynı yazar, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul, 1939; Osman Ersoy, *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve Basılan İlk Eserler*, Ankara 1959; Hasan Refik Ertuğ, *Basın Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul, 1970; Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 1973; Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*, İstanbul, 2000; M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 2002; Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi*, Ankara, 1971; Orhan Koloğlu, *Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, 1992; aynı yazar, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul, 1987; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, İstanbul, 1995.

2 Beydilli, *Mühendishâne Matbaası*, s. 126-127.

3 İskit, *Neşriyat Hareketleri*, s. 31; Beydilli, *Mühendishâne Matbaası*, s. 139-140.

4 Konuya ilişkin olarak Sadrazam tarafından yazılan telhisin üzerine padişah tarafından "...Bu hususun suret-i tanzimine bakılması pek çok vakitten beri emelim idi. Ancak vakt u mevsimi henüz gelmemiş olduğundan vaktine ta'liken sükutu ihtiyar etmekte idim. İşte lillahülhamd mevsim ve sırası gelip şer'-i şerif ve nizama dokunur yeri olmadığından maada mülkçe pek çok menâfi olacağı dahi cümle tarafından teslim ve istihsan olunmuş..." yolunda bir hatt-ı hümayunun kaleme alınması dikkat çekmektedir. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya Usulü İradeler Tasnifi*, 136/28. Tanzimat devri basın hayatı hakkında özet bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 1994, s. 55-84.

5 İskit, *Neşriyat Hareketleri*, s. 32, 37.

6 4 Nisan 1857 tarihinde hükümet tarafından Tab'hane-i Amire'de basılan kitapların fiyatları belirlenirken maliyetin üzerine yüzde on kâr konulması kararlaştırılmıştı. *BOA, İrade – Meclis-i Vala*, 16264. Takvimhane'de basılan resmi veya sahaf malı kitapların fiyatları tespit edildikten sonra hükümete de konu hakkında bilgi verilmekteydi. Mesela bazı örnekler için bkz. *BOA, Hatt-ı Hümayun*, 24110, 26034, 26877, 25904/A, 58024, 58123, 58331; *İrade, Dahiliye*, 21442, 22370.

7 İskit, *Neşriyat Hareketleri*, s. 33.

8 Bkz. Ali Birinci, "Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", *TALİD*, IV/7 (2006), s. 295 (not 16).

9 İskit, *Neşriyat Hareketleri*, s. 34.

10 İskit, *Neşriyat Hareketleri*, s. 35 (*Takvim-i Vekayi*, sayı 297)

11 Arapça olarak gayrimüslimlere ve Müslümanlara hitap eden kitapları basmanın tarihi oldukça eskiydi. Arap harfleriyle ilk kitap 12 Eylül 1514 tarihinde, İtalya'nın Fano kentinde Gregoryo Ciorci tarafından gerçekleştirilmişti. 1516 da biri Arapça olmak üzere dört dilde Zebur'un bölümlerini ihtiva eden *Mezamir* basılmış, 1584'te doğuya ait eserleri basmak üzere Kardinal Ferdinando Medici tarafından Roma'da bir basımevi kurulmuştu. İbni Sina'nın *El-Kanun fi't-Tıb* adlı eseri bu matbaada basılmıştı. Matbaada *Kur'an-ı Kerim* ise ilk olarak 1614'te Venedik'te basılmış idi. İstanbul'da Türkçe ve Arapça ilk basım işi ise 1587'de, Fransa Sefaretinde görevli olan Savary Breve adlı biri tarafından gerçekleştirilmişti. İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 149-150.

12 İskit, *Neşriyat Hareketleri*, s. 37.

13 Taşbaskı ya da Litografi/Litogralya, kireç taşı üzerine yağlı mürekkeple çizilmiş şekil ve yazıların basım sanatı.

14 Alpay Kabacalı, *Matbaa, Basın ve Yayın*, s. 72'de Uncu Halil Ağa'nın (Urfavi Elhac Halil Efendi) da 1855'te kendi basımevlerini kurduklarını belirtmekte ise de, arşiv belgelerinin tarihleri onun bu işe daha erken tarihte yöneldiğini göstermektedir.

15 *BOA, İrade, Meclis-i Vâla, 6021* (Takvimhane-i Amire Nazırı Recai'nin tarihsiz yazısı. Belgenin arkasında 9 Zilkade 1266/16 Eylül 1850 tarihi yer almaktadır).

16 BOA, A.AMD, 25/63 (Arz tezkeresi müsveddesi. Arkada 16 Muharrem 1267/21 Kasım 1250 tarihi yer almaktadır.)

17 *BOA, İrade, Meclis-i Vâla, 6021* (Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan ve Sadaret makamına sunulan 20 Safer 1267/25 Aralık 1850 tarihli mazbata.

18 *BOA, İrade, Meclis-i Vâla, 6021* (Takvimhane-i Amire Nazırı Recai'nin tarihsiz yazısı). Meclis-i Vâlâ'nın bu kararı üzerine hazırlanan Gurre Rebiyülevvel 1267/4 Ocak 1851 tarihli arz tezkeresi 2 Rebiyülevvel 1267/5 Ocak 1851 tarihli irade ile münasip bulunmuştur.

19 Fransız vatandaşı olan Cayol'un kendisine gerekli ruhsatın verilmemesi halinde Sefaret nezdinde girişimde bulunacağını belirtmesi dikkat çekmektedir. O yıllarda Osmanlı Devleti'nin gerek kapitülasyonların etkisi, gerekse büyük devletlerle mümkün olduğu kadar problem yaşamama arzusu yüzünden ülkede yaşayan ecnebiler, bir konuda hak talep edeceklerinde sefaretlerine başvurmayı adeta bir tehdit unsuru gibi kullanmaktaydılar. İstanbul'da yaşayan ecnebiler arasında *Ceride-i Havadis* gazetesini yayınlama imtiyazını elde eden ve Miyop Çörçil olarak anılan İngiliz gazeteci Churchill'in hikâyesi yakından bilinmekteydi. Kısaca özetlemek gerekirse, bu şahıs, avlanmanın yasak olduğu bir zamanda ve yerde bir Türk çocuğunu yaralamış, kendisinin hapse atılması üzerine devreye İngiliz Sefareti girmiş, İngilizlerin yaygarası neticesinde konu uluslararası bir hal almış ve neticede devlet, İngiltere'den münasip biçimde özür dilemiş, bazı devlet adamları cezalandırılmış. Churchill ise ceza almadığı gibi kendisine *Ceride-i Havadis* gazetesini yayınlamak da dahil olmak üzere bazı imtiyazlar verilmeye mecbur kalınmıştı. Ayrıntı için bkz. Orhan Koloğlu, *Miyop Çörçil Olayı*, Ankara, 1986; Nedim İpek, "Churchill Vak'ası (1836)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1993), s. 105-146.

20 *BOA, İrade, Meclis-i Vâla, 6021* (Takvimhane-i Amire Nazırı Recai'nin tarihsiz yazısı. Belgenin arkasında 9 Zilkade 1266/16 Eylül 1850 tarihi yer almaktadır). Takvimhane Nazırı'ndan gelen bu yazıdan sonra evraklar Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Mesele burada enine boyuna tartışıldıktan sonra hazırlanan 20 Safer 1267/25 Aralık 1850 tarihli mazbatada Takvimhane Nazırı'nın görüşleri yerinde bulunmuş, bu karar da Sadrazamın Gurre Rebiyülevvel 1267 tarihli arz tezkeresi ve padişahın 2 Rebiyülevvel 1267 tarihli iradesi ile münasip görülmüştür. *BOA, İrade, Meclis-i Vâla, 6021, BOA, A.MKT. NZD*, 24/94 (12 Rebiyülevvel 1267/15 Ocak 1851).

21 *BOA, İrade, Meclis-i Vâla*, 8097 (27 Rebiyülevvel 1268/20 Ocak 1852. Yazının ekinde Ceride-i Havadis matbaasında basılmış dini kitaplara ait bazı sayfalar yer almaktadır.)

22 *BOA, İrade, Meclis-i Vâla*, 8097 (Selh-i Cemaziyelevvel 1268/22 Mart 1852 tarihli arz tezkeresi. İrade Gurre Cemaziyelevvel 1268/23 Mart 1852 tarihini taşımaktadır.)

23 *BOA, HR. MKT.*, 52/34 (25 Safer 1269/8 Kasım 1852).

24 *BOA, A. MKT. NZD.*, 109/81 (25 Rebiyulahir 1270/25 Ocak 1854). İzinsiz matbaa açılmamasına ilişkin daha genel bir irade 25 Kasım 1854 tarihinde çıkarılmıştı. İskit, *Neşriyat Hareketleri*, s. 42; Birinci, *Matbuat ve Neşriyat Yasakları*, s. 296 (Serkis Karakoç, *Matbuat, Matbaalar, Hakk-ı Telif Kanunları*, İstanbul, 1339-1342, s. 147'den naklen)

25 İskit, *Neşriyat Hareketleri*, s. 42.

26 *İrade, Dahiliye*, 23659, (29 Safer 1273/29 Ekim 1856); *A. MKT. UM.*, 262/50.

27 Meclis-i Tanzimat tarafından hazırlanan mazbata ile ekinde yer alan dokuz maddelik bu nizamnamenin tarihi 2 Cemaziyelahir 1273 olup, buna dair arz tezkeresinin 11 Cemaziyelahir 1273, irade ise 12 Cemaziyelahir 1273/7 Şubat 1857 tarihini taşımaktadır. *İrade, Meclis-i Vâla*, 16095. Buna karşılık bazı eserlerde her nedense nizamname tarihi olarak 20 Cemaziyelahir 1273/15 Şubat 1857 verilmektedir. Mesela bkz. Birinci, *Matbuat ve Neşriyat Yasakları*, s. 297. Hazırlanan nizamname 2 Mart 1857/6 Recep 1273 tarihli bir Sadaret yazısının ekinde olmak üzere vilayetlere tebliğ edilmiş; "Herkesin dilediği gibi kitap ve gazete tab' ve neşr edemeyerek matbaaların bir hüsn-ü zabıta altında bulunmak üzere tesis buyurulan nizam"a uyulması ifade edilmiş idi. *BOA, A. MKT. UM.*, 277/7. Trabzon, Adana gibi önemli vilayetlerden merkeze gönderilen cevaplarda halihazırda vilayetlerinde matbaa bulunmadığını, bundan sonra matbaa açmak isteyenler olduğu takdirde gerekenin nizamname hükümlerine göre icra edileceği bildirilmiştir. *BOA, A. MKT. UM.*, 275/20 (Trabzon Valisi Mehmed Ragıb Paşa'nın 25 Receb 1273/21 Mart 1857 tarihli yazısı); 262/50 (5 Şaban 1273/31 Mart 1857 tarihli Adana İdare Meclisi mazbatası).

28 "Kitap tab'ı hakkındaki nizamname"nin özeti için bkz. Birinci, *Matbuat ve Neşriyat Yasakları*, s. 297 (*Düstur*, İstanbul, 1282, s. 697-698'den nakleri); İskit, *Neşriyat Hareketleri*, s. 44-46'da yine 1857 yılında çıkarılan, "Kitap tab'ı hakkındaki ruhsat maddesini ilga eden nizamname"nin birinci maddesinde "Ruhsat maddesi külliye lağvolunmakla herkes istediği kitabı tab' ettirecektir" hükmünün yer aldığı belirtilmektedir.

ESKİÇAĞDA SELEUKOSLAR, ROMA VE

KILIKIA KORSANLARI

DR. PINAR BURSA

Kilikia Trakheia eskiçağda Suriye, Filistin ve Mısır'dan Ege Denizi ve batı Akdeniz'e uzanan deniz ticaretinin rotası üzerinde yer almaktaydı. Strabon, bölgenin kara ve deniz korsanlığına uygun olduğunu belirtir. Apameia Antlaşması gereğince Seleukosların Toroslar'ın batısına geçişinin Romalılar tarafından engellenmesi ve donanmasına el konulmasından başka Rhodos'un iktisadi yönden çökmesi, Anadolu'nun güney sahillerinde korsanlığın artmasına neden olmuştur. Korsanlar bir engelle karşılaşmadan Kilikia Trakheia sahillerinde Mısır ve Rhodos ticaret gemilerini yağmalamaya başlamışlardır.

Korsanlığın yazılı tarihi Homeros'un *İlyada Destanı*'na kadar uzanmaktadır. MÖ 2. binyıldan itibaren Doğu Akdeniz'de düzenli bir deniz ulaşımının oluştuğu ve gemiler vasıtasıyla malların uzak mesafelere nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu döneme ait yazılı kaynaklardan, deniz üzerinden kıyı kentlerine baskınlar yapıldığını ve özellikle Akhaialı (Mykenli) denizcilerin ticaretle birlikte istila konusunda da geniş bir alanda faaliyet gösterdiklerini öğrenmekteyiz.[1]

Bununla birlikte, antik Yunan dünyasında korsanlığın deniz savaşlarından farklı bir kavram olarak ortaya çıkışı yaklaşık MÖ 800-500 yılları arasına rastlar.[2] Bu yüzyıllarda egemenliği ve ekonomik değeri giderek artan deniz ticareti, özellikle ithal hububat ve metale bel bağlayan Ege kıyısındaki büyük şehirler için hayati bir unsur olmuştur. Öyle ki, MÖ 477 yılında kurulan ve Atina'nın önderlik ettiği Delos Deniz Birliği'nin hedeflerinden biri de korsanlığı önlemek olmuştur.[3]

Hellenistik çağda özellikle Akdeniz kıyılarında korsanlık faaliyetleri doruk noktasına ulaşmıştır. Cüretkâr ve sistemli bir korsanlığın oluşmasında

kuşkusuz devletler arası güç dengelerinin Ege ve Akdeniz'de bozulmasıyla ortaya çıkan iktidar boşluklarının yanı sıra, bölge devletlerinden bazılarının korsanları kendi çıkarları doğrultusunda desteklemesi ve himaye etmesi de etkili olmuştur.

MÖ 2. yüzyıla kadar Rhodos, Akdeniz'de korsanlarla mücadelede en etkin rolü üstlenmiştir.[4] Ancak Romalılar Makedonia Hanedanlığı'nı çökerttikleri Pydna Muharebesi'nden sonra, MÖ 167 yılında gelecekte kendileri için bir tehlike oluşturmasından kuşkulandıkları Rhodos'u zararsız hale getirmeye karar vererek Delos'u serbest liman ilan etmiş ve böylece Rhodos'un Doğu Akdeniz dünyasındaki ekonomik ve ticari hâkimiyetinin çökmesine sebep olmuştur. MÖ 188 yılındaki Apameia Antlaşması gereğince, Seleukosların Toroslar'ın batısına geçişinin Romalılar tarafından engellenmesi ve donanmasına el konulmasına ek olarak Rhodos'un da iktisadi yönden çökmesi Anadolu'nun güney sahillerinde korsanlık faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Öyle ki, korsanlar herhangi bir engelle karşılaşmadan Kilikia Trakheia sahillerinde Mısır ve Rhodos ticaret gemilerini yağmalamaya başlamışlardır.[5] Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia), kabaca günümüzde Alanya ile Mersin arasında kalan kesimdir. Bu bölge eskiçağda Suriye, Filistin ve Mısır'dan Ege Denizi ve batı Akdeniz'e uzanan deniz ticaretinin rotası üzerinde yer almaktaydı. Strabon, bölgenin doğal olarak kara ve deniz korsanlığına uygun olduğunu belirtir.[6]

Kilikia bölgesinin iç kesimlerindeki yabanıl ve neredeyse girilmesi olanaksız dağlık alanlarda yaşayan kabile şefleri, şan ve şöhrete uzanan yolda haydutluğu kendileri için yasal bir hak olarak kabul ediyorlardı. Bu kabileler zaman zaman korsanlar için barınak sağlıyor ve karada yaptıkları haydutluktan elde ettikleri ganimetlerini korsanların gemilerden yağmaladıkları mallarla değiştiriyorlardı. Ayrıca iç kesimdeki dağlar hem gemi yapımında kullanılan kerestenin temin edilmesine olanak sağlıyor hem de buralardaki kayalıklar üzerine kurulmuş gözetleme kulelerinden, uzaktan yaklaşan gemileri rahatlıkla görebilme olanağı bulunuyordu. En önemlisi de bölgenin sarp burunlardan oluşan sahil kesimi korsanların barınması için uygun bir ortam sunuyordu. Denizciler tarafından fark edilemeyen ve doğal olarak korunaklı pek çok küçük koyun yanı sıra, açıktaki adacıklarda da korsanlar kurbanlarına saldırmak için pusuda bekliyorlardı.[7]

Appianos, korsanlığın ilk defa Toroslar'ın güney sahillerindeki dağlık alanlarda başladığından ve bu nedenle bütün korsanlara "Kilikialı" dendiğinden bahseder.[8] Ancak yine antik kaynaklardan öğrendiğimize göre, Pamphylia (Antalya ve civarındaki bölge) ve doğu Lykia (Teke Yarımadası'nın doğu yarısı) halkı da ya bizzat korsanlık yapıyor ya da limanlarına korsan gemilerinin demirlemesine izin vererek korsanların burada ganimetlerini satmalarına göz yumuyor ve onlar için gemiler inşa ediyorlardı.[9]

Syria ve Kilikia bölgesine hâkim olan Seleukos Krallığı'nda MÖ 146-138 tarihleri arasında süregelen taht kavgalarının yarattığı karışıklıktan yararlanan Diodotos (Tryphon olarak da anılmıştır) adlı biri Korakesion (Alanya) kalesini hareket üssü olarak seçmiş ve Seleukoslar tarafından etkisiz hale getirildiği MÖ 138 yılındaki ölümünden önce Kilikia Trakheia'nın sarp kayalıklarındaki kalelere hâkim olan korsanları örgütleyerek büyük bir deniz gücü oluşturmuştur. Oluşturduğu bu örgüt onun ölümünden sonra faaliyetlerini daha da artırarak Seleukoslara karşı savaşmaya devam etmiştir.

Korsanlar tarafından bölgede yaratılan bu teröre karşı başlangıçta diğer devletler sessiz kalmışlardır. Bunun sebebi yalnızca ortak düşmanları olan Seleukosların bu saldırılar yüzünden zor durumda kalması değil, aynı zamanda korsanlar tarafından tutsak edilen insanların köle olarak satılmasına dayanan ticaretten de

Kabaca bugünkü Adana ve Mersin illerini kapsayan antik çağın Kilikia bölgesinin kıyı kesimleri, geçimlerini yağma ve soygunla sağlayan korsanların saldırılarına maruz kalıyordu. Korsanlar bölgenin elverişli yerlerinde kendileri için sığınaklar inşa etmişlerdi.

Oğuz Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya*, İletişim Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, 2007, s. 98

Kilikia bölgesinin iç kesimlerindeki yabanıl ve dağlık alanlarda yaşayan kabile şefleri, şan ve şöhrete uzanan yolda haydutluğu bir hak olarak kabul ediyorlardı. Bu kabileler zaman zaman korsanlar için barınak sağlıyor ve karada yaptıkları haydutluktan elde ettikleri ganimetlerini korsanların gemilerden yağmaladıkları mallarla değiştiriyorlardı.

Attika siyah figürlü kyliks, MÖ yak. 540. Eksekias ressamı. Gemi içinde Şarap Tanrısı Dionysos. Mitolojiye göre Dionysos korsanlar tarafından yakalanarak gemiye bindirilmiş. O da geminin direğini asma dalına çevirip her yandan üzüm salkımları çıkınca, korsanlar korkup denize atlamışlar ve her biri bir yunusa dönüşmüş. (Karşı sayfa)

F. Durando, *Greece: Splendours of an Ancient Civilization*, Thames and Hudson, Londra, 1997, s. 128

Attika siyah figürlü vazo resmi, MÖ yak. 6. yüzyıl sonu. Solda bir yük gemisi, sağda ise ona saldıran bir korsan gemisi resmedilmiştir.

P. Cartledge (ed.), *The Cambridge Illustrated History of Ancient Greece*, Cambridge University Press, 1998, s. 91.

Korsanlar tarafından bölgede yaratılan teröre karşı başlangıçta diğer devletler sessiz kalmıştır. Korsanların tutsak ettiği insanların köle olarak satılmasına dayanan ticaretten yararlanan ve Kartaca ve Korinthos'u yakıp yıktıktan sonra zenginleşerek çok sayıda tutsak kullanmaya başlayan Romalılar için kölelerin satıldığı Delos Adası ve Side limanları önemli pazarlar olmuştu..

yararlanmalarıydı. Özellikle Kartaca ve Korinthos'u yakıp yıktıktan sonra zenginleşerek çok sayıda tutsak kullanmaya başlayan Romalılar için bu kölelerin büyük miktarlarda satıldığı Delos Adası ve Side limanları önemli pazaryerleri olmuştu.[10]

Ancak başlangıçta, uzun süren savaşlar yüzünden fakir düşmüş ya da tarım ve ticaret açısından elverişli olmayan topraklarda yaşayan halk için bir geçim kaynağı olan korsanlık, giderek büyük gelirlerin elde edilmesine olanak sağlayan cazip bir meslek olarak görülmeye başlanmış bu da korsan sayısının ve etkinlik alanlarının artmasına neden olmuştur.

MÖ 1. yüzyılın sonunda korsanlar faaliyet alanlarını batıya doğru genişleterek müttefikleri ve kendisi için büyük bir tehdit oluşturunca, Roma, Anadolu'nun güney sahilinde konuşlanan korsanlara karşı önlem almaya karar vermiş ve MÖ 102 yılında, Marcus Antonius komutasındaki bir orduyu doğuya yollamıştır. Ancak, M. Antonius'un korsanlara karşı düzenlediği seferlerde elde ettiği başarı, yalnızca Kilikia'nın Roma'ya bağlı bir eyalet haline getirilmesi ile sonuçlanmıştır. M. Antonius eyaleti terk eder etmez bölgedeki korsanlık faaliyetleri artarak devam etmiştir. Bunun üzerine Romalılar korsanlığa karşı diplomatik yollarla mücadelelerini sürdürmeye karar vererek bir kararname, *Senatus Consultum* yayımlamışlardır. Bununla korsanları Roma'nın ve Romalıların dost ve müttefiklerinin düşmanı ilan ederek hem tüm Romalı vatandaşların hem de dost ve müttefiklerinin Akdeniz'de rahatça ve güvenle deniz yolculuğu yapabilmeleri için denizleri korsanlardan temizleyeceklerine söz vermişlerdir.

Ancak MÖ 90 yılında Küçük Asya'da taraftar toplayan Pontos Kralı VI. Mithradates Eupatoros'un Roma'ya karşı ayaklanması korsanlarla mücadelenin ertelenmesine neden oldu. Bu durum, Mithradates'in de desteği sayesinde korsanların güçlerini artırarak daha geniş alanlarda faaliyet göstermesiyle sonuçlandı. Doğu Akdeniz ticaretini sekteye uğratmakla kalmayıp Ege sahil kentlerine ve adalara yağma seferleri düzenleyen korsanlar, yakındaki Roma ordusunu bile hiçe sayarak tapınaklara dahi saldırmaya başladılar. Yine bu kargaşa ortamından yararlanan Zeniketes adlı bir korsan, doğu Lykia kenti olan

Olympos'ta (Yanartaş-Çıralı) krallığını ilan etti.[11]

Doğu Lykia ve Pamphylia'nın önemli kentlerini kontrol altına alan Zeniketes'in Kilikiali olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte, krallığını kurduğu Olympos kentinde yaşayan halkın ona karşı bir ayaklanma girişiminde bulunmaması, krallığının Romalılar tarafından sona erdirilene kadar yaklaşık 20 yıl boyunca bölgede var olması ve kentte yaşayan halkın Zeniketes'e destek oldukları için Romalılar tarafından cezalandırılması dikkat çekicidir.[12]

MÖ 85 yılında Mithradates ile antlaşmaya varıldıktan sonra Romalılar tekrar korsanlarla olan mücadelelerine dönmüşlerdir. Romalı komutan Murena, MÖ 84 yılında oluşturduğu küçük bir donanma ile geçici olarak korsanları Ege Denizi'nden uzaklaştırmıştır. MÖ 80 yılında ise Anadolu'nun güney sahillerini korsanlardan temizlemek üzere Gnaeus Cornelius Dolabella ve Gaius Verres Romalılar tarafından görevlendirilmiştir. Ancak bu kişilerin korsanları temizlemek bahanesi ile birçok kenti ve kutsal alanı soyması yerel halkın tepkisine neden olmuştur. Bu durum, Romalı yöneticilerin zulmünden bıkan halkın korsanlara sığınmasına, kötülüğe maruz kalmaktansa kötülük etmeye yönelmesine neden olmuştur. Böylece otorite boşluğundan yaralanan korsanlar, Kilikia'nın yanı sıra Pamphylia, Syria, Kıbrıs ve Pontos'tan gelerek zengin olmak umuduyla onlara katılan geniş halk kitlelerinin katılımıyla da sayılarını ve güçlerini artırarak düzenli filolar barındıran, birbirlerine askeri ve parasal yardımlarda bulunan birlikler halini almıştır. Ortak demir atma ve kamp yeri olarak seçtikleri doğu Lykia ve Kilikia Trakheia sahillerindeki karargâhlarında gemi ve silah yapımı için gerekli olan malzemeleri ve zanaatkârları barındırarak, buralarda, hafif olmaları nedeniyle düşman gemisini bordalayarak tamamen etkisiz hale getirebilecek manevra kabiliyetine sahip gemiler inşa ettirmişlerdir. Daha önceleri savaş ve ticaret gemilerinde çalıştıkları için işlerinin ehli olan tecrübeli denizcilerin yönetimindeki bu gemilerle yaptıkları yağmalar sayesinde gittikçe zenginleşen korsanlar, yaldızlı ve işlemeli kumaştan yapılma ince yelkenler, mor renkte tenteler ve hatta bazen gümüş kaplı küreklerle gemilerini süslemekten de geri kalmamışlardır.[13]

Tüm bunlar Romalıların Doğu Akdeniz'deki korsanlığa son vererek bölgeyi kontrol altına almak amacıyla Servilius Vatia komutasındaki bir orduyu sevk etmesine neden olmuştur. MÖ 78 yılında Kilikia'ya gelen Vatia önce korsanları destekleyen batı Pamphylia kentlerini cezalandırmıştır. Korsanların kralı Zeniketes'i Olympos'ta abluka altına almış, ancak Zeniketes, Romalılara teslim olmak yerine ailesiyle birlikte kendini ateşe vermiştir. Doğu Lykia ve Pamphylia sahillerini korsanlardan temizleyen Servilius, daha sonra Kilikiali korsanlarla bu bölgenin iç kesimlerinde yaşayan ve haydutluk yapan kavimlerin üzerine yürümüştür. Böylece hem Kilikia Trakheia sahilleri boyunca uzanan korsanlara ait kaleleri yıkmış, hem de bölgenin hinterlandındaki kabileleri etkisiz hale getirmiştir. Daha sonra Toros Dağları'nın kuzeyinde bulunan İsaurike yöresine yönelmiştir. Burada yaşayan ve haydutluk yaparak hem Romalılar hem de civar kentler için huzursuzluk yaratan İsaurialıları kontrol altına almıştır. Ayrıca, korsanlardan ve haydutlardan temizlediği Kilikia'da korsanlara karşı bir donanma üssü de kurmuştur. MÖ 74 yılına gelindiğinde, Servilius'un seferleri sayesinde sınırları genişlemiş olan Kilikia eyaleti güvenli bir hal almıştır. Ancak Servilius'un bölgeden ayrılması ile birlikte, onun etkisiz hale getirdiği korsanlar daha büyük bir hırsla saldırılarını artırdı. Hatta hiç çekinmeden Rhodos'a gitmekte olan Iulius Caesar'ı Miletos (Milet) ile Halikarnassos (Bodrum) arasında yer alan Pharmakussa açıklarında esir aldılar. Fidye karşılığında serbest bırakılan Caesar daha sonra oluşturduğu bir donanma ile korsanların üzerine saldırmış olsa da elbette bu onları durdurmaya yetmemiştir. Nihayet Doğu Akdeniz ticaretinin korsanlar nedeniyle durma noktasına gelmesi Roma'nın erzak edinmesine de sekte vurmuştur. Bunun üzerine Romalılar, MÖ 74 senesinde praetor M. Antonius'u, bütün Akdeniz'i kapsayan büyük boyutta tam donanımlı bir orduyla korsanlar üzerine

Pompeius, korsanların pek çoğunun savaşlar yüzünden bitap düşmüş insanlar olduğunu fark ederek onlara barış içinde yaşayacakları, tarımla ve başka işlerle meşgul olabilecekleri kalıcı yerleşim alanları sağlamıştır. Teslim olan korsan ailelerin Adana, Soloi ve Epiphaneia gibi kentlere, hatta batı Yunanistan'da Korinthos limanı yanındaki Dyme kentine yerleştirilmesini sağlamıştır.

Pompeius'un portresi. Pompeius, Roma tarafından Akdenizi korsanlardan temizlemekle görevlendirilmiş ve bu görevi başarıyla yerine getirmiştir.

www.the-romans.co.uk

göndermiştir. Ancak Antonius korsanlara yardım ve yataklık ettikleri gerekçesiyle sadece Girit Adası'na saldırmakla yetinmiştir.

Oysa bu sırada sanki düzenli bir donanmanın generalleri gibi filolar halinde Akdeniz'de seyreden korsanlar sert kış koşullarında bile karada ve denizde terör estirmekteydi. Fakir zengin demeden insanları esir alıyor, çiftlik evlerinden tahkim edilmiş kalelere kadar sahildeki yerleşimlere saldırıyor, tapınakları yağmalıyorlardı. Pek çok ada ve kıyı kasabası korsan tehlikesi yüzünden terk edilmişti. Öyle ki, tıpkı Sicilya Valisi Verres'i yenip onun gözü önünde Syrakusai limanını tahrip ettikleri gibi, zaman zaman Romalıları da etkisiz hale getirmiş, İtalya'da Ostia limanına girerek orada yatan Roma gemilerini yakmışlardı, böylece İtalya'nın bütün deniz ticareti durmuş ve Roma'ya hububat sevk edilememiş, kentte açlık ve pahalılık başlamıştı.

Bu duruma daha fazla katlanamayan Romalılar MÖ 67 senesinde bir yasa hazırlayarak Gnaeus Pompeius'u sınırsız bir yetkiyle donatarak korsanlar üzerine yollamaya karar verdiler. Bu arada korsanların üstesinden gelinmesini garantilemek için bölgedeki tüm devletlere ve kentlere, Pompeius'a yardım etmeleri yönünde mektuplar gönderdiler. Pompeius, 120.000 piyadelik kara ordusu, 4.000 atlı ve 270 gemiden oluşan gücünü 13 ayrı bölüğe ayırdı ve bu bölüklerin her birini korsanları yok etmek ve kalelerini ele geçirmek amacıyla Akdeniz'in belirli noktalarında görevlendirdi. Böylece korsanları her köşeden sıkıştırarak onlara ne kaçacak ne de sığınacak bir yer bıraktı. Kendisi ise 60 gemiden oluşan en geniş birlikle batıya doğru ilerleyerek Sicilya, Sardunya ve Afrika sahillerine yaptığı seferlerle buradaki korsanları geri püskürttü. Pompeius'un çok kısa sürede hazırlanarak başarıya ulaşması, bu güç karşısında inlerine çekilen korsan ve haydutların gözünü korkutmuştu. O nedenle Pompeius Kilikia'ya geldiğinde buradaki korsanların çoğu kendiliklerinden teslim oldular ve Kilikia sahillerindeki savaş kısa sürede sonuçlandı. Bütün Akdeniz ise üç ay gibi kısa bir sürede büyük ölçüde korsanlardan temizlendi.

Pompeius, bu sefer sırasında korsanların pek çoğunun aslında uzun süren savaşlar yüzünden bitap düşmüş insanlar olduğunu fark ederek onlara barış içinde yaşayacakları, tarımla ya da başka işlerle meşgul olabilecekleri kalıcı yerleşim alanları sağlamıştır. Teslim olan korsan ailelerin Adana, Soloi ve Epiphaneia gibi kentlere, hatta batı Yunanistan'da Korinthos limanı girişi yanındaki Dyme kentine yerleştirilmesini sağlamıştır.[14]

Bundan sonra da Anadolu'nun güney sahillerinde korsanlık dağınık bir şekilde varlığını sürdürse de hiçbir zaman eski gücüne kavuşamadı. Romalılar, Akdeniz'de oluşturdukları sağlam bir donanmanın yanı sıra, bölgede düzenin korunmasını sağlamak amacıyla burada sürekli olarak kendilerine bağlı bir yönetimin olmasını sağlamıştır.

PINAR BURSA
KÜLTÜR VARLIKLARI VE
MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Kilikya bölgesi

Kilikya (Yun. Kilikia, Lat. Cilicia), kabaca bugünkü Antalya ilinin doğusundan başlayıp Mersin ve Adana illerini de içine alan bölgeye antik çağda verilen isimdir. Kilikya'nın, Dağlık (Trakheia) ve Ovalık (Pedias) olarak iki bölgeye ayrılmış olması siyasal bir anlam ve önem taşımamakta olup, sadece coğrafi bir tanımlamayı kapsamaktadır. Kilikya'nın önemli antik kentleri arasında, batıdan doğuya; Korakesion (Alanya), Selinus (Gazipaşa), Anemomorion (Anamur), Nagidos (Bozyazı), Kelenderis (Aydıncık), Korykos (Cennet-Cehennem), Seleukeia (Silifke), Elaiussa-Sebaste (Ayaş), Soloi-Pompeiopolis (Soli, Viranşehir), Tarsos (Tarsus), Zephyrion (Mersin), Adana, Mallos (Kızıltahta Köyü), Aigeai (Yumurtalık), Anazarbos (Anavarza), Mopsuestia (Misis-Yakapınar) ve Hieropolis-Kastabala'yı sayabiliriz. En önemli ırmaklar ise, batıdan doğuya; Kalykadnos (Göksu), Kydnos (Tarsus Çayı), Saros (Seyhan) ve Pyramos'tur (Ceyhan).

DİPNOTLAR

1 De Souza 1999, s. 15-17; Starr 2000, s. 6-9.
2 De Souza 1999, s. 17.
3 Starr 2000, s. 33.
4 Strabon, XIV. 2.5 c. 652; Starr 2000, s. 51; Arslan 2003, s. 91.
5 Kilikia korsanları için ayrıca bkz. Ormerod 1997, s. 190-247; De Souza 1999, s. 97-178; Rauh 1997; Rauh 2003; 177; Arslan 2003.
6 Strabon, XIV.5.6 c. 671.
7 Strabon, XIV.5.6 c. 671; Plutarkhos, *Pomp.*, XXIV.3; Appianos, *Mithr.*, 92.
8 Appianos, *Mithr.*, 21.
9 Strabon, XIV.3.2 c. 664; Plutarkhos, *Pomp.*, XXIV.1 vd; Appianos, *Mithr.*, 92.
10 Strabon, XIV.3.2 c. 664; XIV.5.2. c. 669; XIV.5.7 c. 671.
11 Strabon, XIV.5.6-7 c. 671.
12 Zeniketes ve krallığı için bkz. Uğurlu 2007.
13 Plutarkhos, *Pomp.*, XXIV.2-4; Appianos, *Mithr.*, 92.
14 Plutarkhos, *Pomp.*, XXVIII. 2-4 ; Strabon, XIV. 3-3; Appianos, *Mith.*, 96; Cassius Dio., XXXVI. 37.6.

KAYNAKLAR

Arslan 2003 "M. Arslan, İÖ 188 Yılından İÖ 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları", *Adalya* VI (2003), 91-118.

Casson 2002 L. Casson, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, (çev. G. Ergin), İstanbul, 2002.

Ormerod 1997 H. A. Ormerod, *Piracy in the Ancient World*, 2. bs., Baltimore, Maryland, 1997.

Rauh 1997 N. K. Rauh, "Who Were the Cilician Pirates", *Res Maritimae: Cyprus and the Eastern Mediterranean from Prehistory to the Late Antiquity*, Ed. S. Swiny, R. L. Hohlfelder and H. W. Swiny, 263-283. *American Schools of Oriental Research Archaeological Reports* No. 4. Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1997.

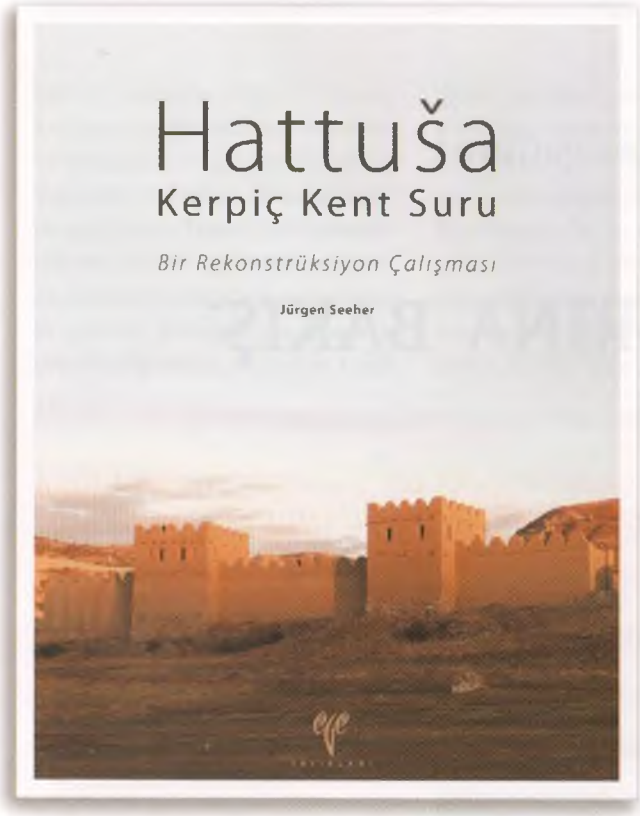
Rauh 2003 N. K. Rauh, *Merchants, Sailors and Pirates in the Roman World*, Tempus Publishing, 2003.

Souza 1999 P. De Souza, *Piracy in the Graeco Roman World*, Cambridge University Press, 1999.

Starr 2000 C. G. Starr, *Antik Çağda Deniz Gücü*, (çev. G. Ergin), İstanbul, 2000.

Şahin 1994 S. Şahin, "Piratenüberfall auf Teos", *Epigraphica Anatolica* 23 (1994), 1-36.

Uğurlu 2007 F. Uğurlu, "Olympos and the Localisation of Zeniketes Fortress", *Adalya* X (2007), 81-103.

HATTUŠA
KERPİÇ KENT SURU

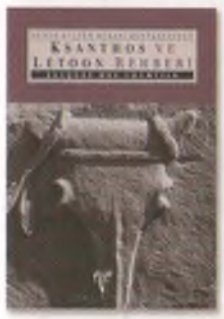
Bir Rekonstrüksiyon Çalışması

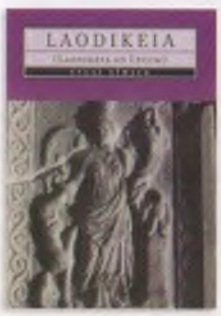
Jürgen Seeher

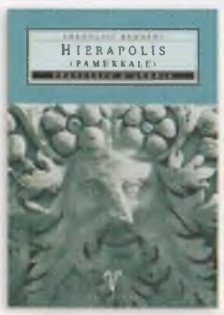
2003-2005 yılları arasında Hititlerin başkenti Hattuşa'da kerpiç kent surunun bir kısmı orijinal yerinde, orijinal boyutlarında, Hitit malzeme ve teknolojileri kullanarak yeniden ayağa kaldırıldı. Proje başkanı Jürgen Seeher'in kaleme aldığı metne çalışmanın tüm aşamalarını belgeleyen toplam 573 renkli resim eşlik ediyor.
Kitap Türkçe, Almanca ve İngilizce olarak üç dilde basılmıştır.

ISBN 978-975-807-193-9

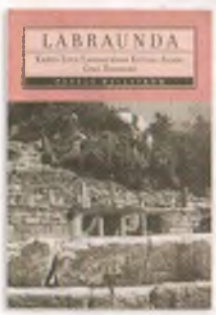
ESKİ ANADOLU KENTLERİ SERİSİ

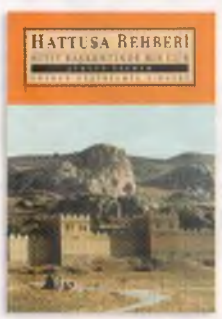

EGE YAYINLARI

online sipariş için; www.egeyayinlari.com

Aslanyatağı Sokak Sedef Palas Apt. 35/2 34433 Cihangir/Beyoğlu - İstanbul **t:** 0212 244 75 21-22-23 **f:** 0212 244 32 09 **e:** info@egeyayinlari.com

TROİA VI'NIN KENT TARTIŞMALARI IŞIĞINDA

GELENEKSEL KENT KURAMLARINA BAKIŞ*

DR. ALEV ERARSLAN

Eskiçağ tarihçisi Frank Kolb'a göre, bir yerleşmenin kent türü yerleşme sayılabilmesi için öncelikle belli bir büyüklüğe ve nüfus yoğunluğuna sahip olması gerekmektedir. Kolb bu yaklaşımında Yakın Doğu'nun büyük ebatlı yerleşmelerini baz almaktadır. Ona göre Troia VI Korfmann tarafından iddia edildiği gibi geniş bir aşağı kente sahip, büyük ve yoğun nüfuslu bir kent değildir. Peki ama Kolb hangi argümanlarla yola çıkmaktadır? Kullandığı manifestolar doğru mudur ve sunduğu bu perspektifle yerleşmeyi doğru değerlendirebilmekte midir?

Anıtsal sur sistemleriyle çevrelenen gelişkin kent planlaması ve farklı planlara sahip ihtişamlı seçkin rezidansları ile merkezde, yerleşmenin en yüksek noktasında bir saray yapısının bulunduğu citadel -iç kale- ile onu çevreleyen aşağı şehrin illustrasyonu.

Becks 2004

Son yıllarda eskiçağ tarihçisi Frank Kolb tarafından Troia'nın geç tunç çağına tarihlenen VI. yapı katı (MÖ 1700-1190) ile ilgili bir tartışma başlatılmıştır. Kolb, Troia VI'nın Korfmann'ın ileri sürdüğü geç tunç çağı Anadolu'sunun ticaret merkezi ve politik başkenti olduğu iddiasının yanı sıra, yerleşmenin kentsel karakterini de sorgulamış ve Korfmann'ı yerleşmenin önemini her açıdan abartmakla suçlamıştır.[1] Kolb'a göre, Troia VI döneminin önemli bir ticaret merkezi olmadığı gibi, kentsel niteliklere de hiçbir zaman sahip olmamıştır.[2]

* "Anadolulu bakış"ı yerleştirmeye çalışan büyük arkeolog Manfred Osman Korfmann'ın anısına

Kolb'un konuyla ilgili ilk itirazı, Korfmann'ın yerleşmenin boyutları ve demografik yoğunluğu ile ilgili savına gelir. Korfmann, yeni araştırmalar sonucunda Troia VI'nın kalenin -citadel/akropol- güneyinde yaklaşık 25-30 hektarlık bir alana yayılan güçlü, gelişmiş, anıtsal bir sur sistemiyle çevrili aşağı şehre ve 10.000 kişilik nüfusa sahip olduğunu belirtmiştir. Kolb ise arkeolojik olarak bu denli geniş alana kurulu bir aşağı şehrin varlığının kanıtlanmadığını, buranın çok daha küçük bir yerleşme olduğunu ve nüfusunun da iddia edildiği hacimde olmadığını belirterek bunun sadece bir varsayım olduğunu ileri sürer.[3]

Kolb'un yararlandığı klasik kent teorilerinin aksine, kent olgusu üzerine geliştirilen yeni bir yaklaşıma göre kentleri ortak payda olarak kabul edilen birkaç ölçüt ve kuram ile tanımlamak yanlıştır. Sosyal, coğrafi, ekonomik ve mekânsal süreçlerin karşılıklı ilişkilerinin değerlendirilmesi gerektiğini savunan bu yaklaşım uyarınca, kent teorileri evrensel nitelikte değildir.

Kolb'un eleştirdiği ikinci nokta, Troia VI'nın ekonomik yapısı üzerinedir. Korfmann'a göre Troia VI Ege, Anadolu, Balkanlar ve Karadeniz arasında stratejik öneme sahip bir ticaret merkezidir.[4] Korfmann, Troia'nın ticari nesnelerinin çok zengin bir portföye sahip olduğunu söyleyerek; bunlardan Çanakkale Boğazı'ndan geçen balık sürülerinin, Karadeniz'in kuzeyindeki stepler ile orta Anadolu'nun dağlık bölgelerinin atlarının, Baltık bölgesinin amberinin, Kolchis ve Kırım'ın akiğinin, kuzey Anadolu, Balkanlar ve/veya Orta Asya'nın bakırının, Troas ya da Kolchis'in altınının, Bohemya ya da Orta Asya'nın kalayının, kuzeydoğu Anadolu'nun kıyı bölgelerinin demirinin, Suriye-Filistin bölgesinin Kenan amforalarının ve kölelerin bu yaygın ticaretin kapsamı içinde olduğunu belirtir.[5] Kolb ise bu noktada da Korfmann'ın iddiasını temelsizlikle suçlayarak yerleşmenin bu denli yoğun ve geniş ölçekli, yaygın, uluslararası kimlikte bir ticaret merkezi

Anadolu arkeolojisinin özgün ismi Prof. Dr. M. Osman Korfmann.

Rüstem Aslan, "M. Osman Korfmann Kütüphanesi. Teşekkürler Osman Bey", 2006.

tularının çoğunluğunu tezgâh ağırlığı ve ağırşakların oluşturduğunu söyleyerek, yerleşmenin ekonomisinin tarım, sığır ve at yetiştiriciliği ile dokumacılığa dayalı olduğunu, bundan dolayı da yerleşmede ihracata yönelik olarak üretilen nesnelerin sığır, at ve dokumalar/kumaşlar olabileceğini ileri sürer.[7] Ancak bunun da, bu denli büyük, ağır hayvanların Karadeniz, Balkanlar ve Kafkaslar'a sürüler halinde nakliyesinin gerek karadan, gerekse denizden o dönem için hayli zor göründüğü için şüpheli olabileceğini ekler.[8] Kolb, üst düzeyde ve çeşitlilik gösteren ekonomik uzmanlaşmanın ve farklı dallarda profesyonel zanaatkâr sınıfının bulunmadığını iddia ettiği yerleşmede, bireysel ihtiyacın ötesinde ticaret için üretildiği kesin olan bir diğer maddenin de endüstriyel ölçekte, üstün kalitede gerçekleştirilmiş dokumacılık olduğunu belirterek, yabancı talep için üretildiği iddia edilen Troia Gri malları, Haki mallar ve yerel Miken stili seramiklerinin iç tüketime yönelik üretildiğini söyleyerek bu görüşün de dayanaksız olduğunu ileri sürer.[9] Kolb aynı zamanda, yerleşmenin mimari olarak da Korfmann'ın iddia ettiği gibi ticari fonksiyonu bulunan bir kentin gerektirdiği mekânsal farklılığa sahip olmadığını belirterek, bir ticaret kentinin niteliklerini açıklamak için yerleşmeyi Ugarit kenti ile karşılaştırır.[10] Araştırmacı, Ugarit'in 120x85 metrelik bir alanı kaplayan 90 odalı, oldukça büyük, anıtsal görünümde ve zengin doküman içeren arşivleri olan bir saray ve 4 tapınaktan oluşan bir kamusal -idari- alanı olduğunu; yapı dokusunun, sakinlerinin statülerindeki hiyerarşiye işaret eden gösterişli elit konutları, tüccar evleri, kütüphaneler, arşivler ve gelişkin kent planlamacılığı gibi kozmopolit bir yerleşim karakterine sahip olduğunu, ayrıca bir ticaret -liman- kentinin gereği olarak kentteki tüm yapılarda çok sayıda ithal nesne bulunduğunu söylemektedir.[11]

Kolb'un, Korfmann'ı Troia VI'nın önemini ve kentsel niteliğini abartmakla suçlarken ileri sürdüğü gerekçelerden bir diğeri de yerleşmede yazının olmayışıdır. Kolb'a göre, eğer Troia VI Korfmann'ın belirttiği gibi

Kolb'a göre, ticaretten ziyade yerel ihtiyacı karşılamak için üretilen Miken imitasyonu seramikler (üstte) ile metal kapların taklidi Gri Minyas seramikleri.

Becks 2004

önemli bir ticaret merkezi veya döneminin önemli bir kenti olsaydı, teorik olarak böyle bir yerleşmede üst düzey uzmanlaşma olacağı için hem zanaatkâr sınıfı hem de Korfmann'ın iddia ettiği gibi yoğun ve uluslararası ölçekteki ticaretin muhasebesinin yapılabilmesi için yerleşmede yazı veya onun yerine geçecek işaretler sistemi ile mühür kullanımının bulunması gerekirdi.[12] Kolb örnek olarak, geniş yelpazedeki yazılı dokümana sahip Yakın Doğu kentlerini, Ugarit'i ve Anadolu'dan Kuşaklı-Sarissa, Karahöyük ve Acemhöyük'ü göstermektedir.[13]

Kolb, bir kent yerleşmesinde bulunması gereken bir diğer değişken olan yönetim fonksiyonunun da Troia VI'da bulunmadığını söyleyerek Korfmann'ı bu noktada citadeldeki yapıların niteliğini yanlış tanımlamakla eleştirmiştir. Korfmann, Anadolulu özellikler taşıyan kapı, bastiyon ve testere dişi çıkıntılarla güçlendirilmiş anıtsal bir sur sistemiyle çevrelenmiş olan Troia VI citadelinin görkemli bir mimari ve gelişkin kent planlamasına sahip olduğunu ve burada farklı planlara sahip seçkin konutlarıyla birlikte merkezde, yerleşmenin en yüksek noktasında bir saray yapısının bulunduğunu belirtmektedir.[14] Ancak Kolb, saray olarak tanımlanan bu mekânın sadece hayali bir rekonstrüksiyon olduğunu ve citadelde farklı kamusal etkinliklerle ekonomik ve idari yönetime işaret eden sayı ve çeşitlilikte bir yönetim birimi yerine, aristokrat konutlarından başka bir şey olmadığını iddia ederek[15] yerleşmenin kent ölçeğinde bir yönetici sınıfına sahip olmadığını ileri sürer.

KOLB HAKLI MI?

Kolb'un Troia VI'nın kentsel kimliğini tartışırken çizdiği resimde kullandığı enstrümanlar akıllara bazı soru işaretleri getirmektedir. Acaba Kolb hangi argümanlarla yola çıkmaktadır? Kullandığı manifestolar doğru mudur ve sunduğu bu perspektifle yerleşmeyi doğru değerlendirebilmekte midir?

Frank Kolb, 1984 yılında kaleme aldığı *Die Stadt im Altertum* adlı kitabında kent olgusunu sorgulamış ve kent dinamiklerini, kentlerin ortaya çıkışına neden olan etmenleri, Yakın Doğu, arkaik ve klasik dönem kentleri üzerinden incelemiştir. Araştırmacının bu çalışmasında, klasik kent teorilerinin izinde olduğu görülür.[16] Kolb, Troia VI ile ilgili itirazlarını öne sürerken de aynı metodu kullanarak yerleşmeyi geleneksel kent parametreleri çevresinde yorumlamaktadır. Bu faktörlere göre, bir yerleşmenin kent türü yerleşme sınıfına girebilmesi için öncelikle kentin fiziksel morfolojisinin ilk yansıması olarak belli bir büyüklüğe ve nüfus yoğunluğuna sahip olması gerekmektedir. Yakın Doğu'nun büyük ebatlı yerleşmeleri baz alınarak ileri sürülen bu ölçüte göre, belli bir büyüklüğün altındaki yerleşmeler kent olarak kabul edilemez. Kolb, Troia VI'nın aslında Korfmann tarafından iddia edildiği gibi geniş bir aşağı kente sahip olmadığını, yerleşmenin kent olarak nitelendirilmesinin her şeyden önce ebat ve demografik yoğunluğunun yetersizliğinden dolayı mümkün olmadığını ileri sürer.

Kolb'un, Troia VI'nın ticaret kenti olduğu savını kritik ederken de yine klasik görüşlerin etkisinde olduğu görülür. Araştırmacı, yerleşmede Korfmann tarafından iddia edildiği gibi büyük hacimli bir ticari etkinliğin olmadığını arkeolojik verilerle ortaya koymanın yanı sıra, mekânsal yapı olarak da yerleşmenin bir tüccar kenti olmadığını ileri sürer. Ona göre bir ticaret kenti bu ticaretin örgütlü bir sisteme dahil olduğunu gösteren, karmaşık idari sistemlere işaret eden tapınak veya saray gibi anıtsal görünümde ve zengin doküman içeren arşiv ve kütüphaneler içermeli, aynı zamanda aralarında tabaka farkı bulunan elit residanslarına ve tüccar

konutlarından oluşan heterojen bir kent planlamasına sahip olmalıdır. Bu tanımda da Kolb'un izinde olduğu Yakın Doğu kent modeli ve geleneksel hipotezlerin yansıması açıkça görülmektedir.

Araştırmacı yerleşmenin yönetim fonksiyonunu da sorgulamış ve aynı yolu izleyerek, bir kentin yönetim organının bulunduğu akropol alanında, Yakın Doğu kentlerinde olduğu gibi farklı kamusal etkinliklerle ekonomik ve idari yönetime işaret eden, zengin sayı ve çeşitliliğe sahip yönetsel erk göstergesi görkemli kamu yapılarının bulunması gerektiğini, oysa Troia VI citadelinde sadece seçkin evlerinin bulunduğunu, bunun da kent türü yerleşim birimi ile örtüşmediğini dile getirmiştir.

Kolb, bir kent yerleşmesinin ön koşulu olarak yazıyı görmekle de yine eski akımlara ne denli sadık olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmacı, büyük çapta bir ticaret merkezi veya kent yerleşmesinde zanaatkâr ve tüccar sınıfının ekonomik eylemlerini yürütebilmeleri için yazı veya belirli bir işaretler sistemi ile mühür kullanımının zorunlu olduğunu gerekçelemiş ve örnek yerleşme olarak da Ugarit'i ve Troia'nın çağdaşı bazı Anadolu yerleşmelerini göstermiştir.

YENİ VARSAYILAR

Uygarlık tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olan kent olgusu tarih boyunca farklı disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından tüm boyutlarıyla irdelenmiş, köyü kentten ayıran ve kentlerin ortaya çıkışına neden olan dinamiklerin tartışıldığı çok sayıda kent hipotezi oluşturulmuştur. Bu kuramlardan en bilineni ve en çok tartışılanı, Vere Gordon Child'ın köyden kente dönüşümü açıklamak için eski Mezopotamya kentlerini inceleyerek hazırladığı, on maddeden oluşan eklektik listedir ve çok eleştirilmesine rağmen tüm kent tartışmalarının odağını oluşturmuştur.

Ancak yakın zamanlara kadar kentleri ayırt etmekte kullanılan bu kriterler, sevindirici bir gelişme olarak, kent kavramını kuramsal yaklaşımlarla tartışan araştırmacılar ile maddi arkeolojik verilerle kuramların değişikliğe uğrayabileceğini öne sürerek bunlara daha az bağlı kalma eğiliminde olan arkeologlar tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Bu kriterlerin farklı coğrafyalardaki kentlere uyarlanması sonucunda ortaya çıkan sorunların ve yanlış değerlendirmelerin kaldırılmasını amaçlayan yeni araştırmalar ortaya bambaşka sonuçlar çıkarmaktadır. Çoğunluğunu arkeologların oluşturduğu bu gruba göre, kentleri ortak payda olarak kabul edilen birkaç ölçüt ve kuram ile tanımlamak ve bunları toplumsal yapı, nüfus ve coğrafi yapı gibi kültürel çevreleri ile tarihsel geçmişleri farklı olan her bölgeye uyarlamak yanlıştır.[17] Sosyal, coğrafi, ekonomik ve mekânsal süreçlerin karşılıklı ilişkilerinin değerlendirilmesi gerektiğini savunan bu gruba göre, kent teorileri evrensel nitelikte değildir ve büyük bir bölgenin -ülke- farklı yerüstü ve yeraltı kaynaklarına sahip mikronişlerinde bile farklı yerel kent modelleri gelişebilmektedir.[18] Yerel ve bölgesel özellikleri yok sayan geleneksel yaklaşımların tersine, tüm dönem ve bölgeleri kapsayan kent hipotezlerinin olmadığının görülmesiyle birlikte bölgesel perspektifler öne çıkmaya başlamıştır.

Kolb'un paradigmasının yanlışlığı bugün artık yeni arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan lokal kent modelleri sonucunda da görülmeye başlanmıştır. Tüm basmakalıp kent teorileri küçük boyutlu, az nüfuslu, düşük düzeyli bir tabakalı toplumsal yapıya sahip, tapınak ya da saray gibi bir kamusal yapısı olmayan, olsa bile bu yapılarda ekonomik yönetimin göstergesi olarak yazı veya mühür kullanımının bulunmadığı, yoğun zanaatkâr sınıfının görülmediği, bölgesel ölçekte dahi ticari ilişkileri olmayan ama kendi iç dinamikleri ile bölgelerine ve onun koşullarına uyan kent modellerinin varlığı ile geçerliliğini kaybetmiştir. Bugün artık kent bilimdeki yeni yaklaşım global bakıştan ziyade bölgesel ve yerel kontekstlerdir.

Klasik şemanın tersine, Anadolu kent modelinde Kolb'un aradığı çoğu değişken bulunmaz. Küçük, seyrek yerleşim dokusuna sahip, yazı ve hesaplardan oluşan kayıt sistemi gibi göstergelerin kullanılmadığı, yaşam ve ekonomide söz sahibi olan yönetsel hegemonyanın mimariden ziyade buluntu topluluğuna yansıdığı bu kent motifi tamamen Anadolu'nun kendi iç koşullarını ve özelliklerini yansıtmaktadır.

Kolb, Troia VI'da bir kent yerleşmesinde olması gereken düzeyde uzmanlaşmanın sadece dokumacılık alanında görüldüğünü söylemekte. Oysa az sayıda bulunmasına rağmen ekonomik değeri açıkça görülen metal üretimi ve bu üretimdeki teknolojik düzey, yerleşmede bulunan mızrak uçlarında görülmektedir.

http://www.troiavakfi.com/TroiaGoruntuler.asp?menu_item=Kazi

ANADOLU ÖRNEĞİ (İLK TUNÇ ÇAĞI)

Kolb'un kullandığı bu eski bakış Anadolu Platosu'nun da kentleşme sürecinin sadece kristalleşme evresinde değil, olgunluk aşamasında bile yanlış değerlendirilmesine neden olmuş ve dünün eski moda kentsel anahtarları ile irdelenen birçok yerleşme kent sıfatını hak etmediği düşünü-

lerek farklı adlarla anılmıştır. Hatta bu yaklaşım sonucunda Anadolu'da kentleşmenin Mezopotamya kültürlerinin etkisiyle geliştiği, bazı dönemlerde Yakın Doğu'nun taşrası olduğu dahi ileri sürülmüştür. Ancak bu kuramların tartışılmaya başlanması sonucunda meydana çıkan yeni bakış ile Anadolu'nun, kökeni kalkolitik çağın erken evrelerine inen ve kendi kültürel altyapısı ile tarihsel arka planını yansıtan, ilk tunç çağı boyunca gelişmiş, bölgelere göre bazı farklılıklar içermek ve çağdaşı yakın bölge kültürlerinden etkileşimler taşımakla birlikte plan düzeni, mekânsal kuruluş ve genel kurgu gibi yerleşim ilkeleri açısından belli ortak geleneksel karakterler taşıyan özgün, yerel bir kentleşme geleneği olduğu ve bu yerleşmelerin bölgesel perspektifle -Anadolulu- bakıldığında aslında "kent" yerleşmeleri olduğu görülmüştür.

Klasik şemanın tersine, Anadolu kent modelinde Kolb'un aradığı çoğu değişken bulunmaz. Kolb'a göre, kentlerin karakteristik özellikleri olarak kabul edilerek lokomotif değerde oldukları söylenen; hektarlarca alanı kapsayan büyük ve yoğun nüfus, kalabalık yönetici sınıfı, seküler gücün temsili saray ve tapınaklardan oluşan akropol alanları, üst düzey hiyerarşiye sahip birkaç tabakadan oluşan soylu zümre, belirgin ara toplum katmanları, sosyal ve mekânsal göstergelere dönüşmüş ticaret ve zanaat aktiviteleri ile yazı Anadolu kent modelinde görülmez. Küçük, seyrek yerleşim dokusuna sahip, yazı ve hesaplardan oluşan kayıt sistemi gibi göstergelerin kullanılmadığı, yaşam ve ekonomide söz sahibi olan yönetsel hegamonyanın -yönetici- bazen mimariye bazen sadece buluntu topluluğuna yansıdığı, yönetim modelinde çokkatmanlı yönetim sınıfından çok bey/ağa olarak tanımlanan bir siyasi otorite figürünün merkezde olduğu ve bunun dışında ayrıcalıklı bir elitler grubunun bulunmadığı bu kent motifi[19] tamamen Anadolu'nun kendi iç koşullarını ve özelliklerini yansıtmaktadır.

Geç tunç çağı Anadolu'sunun görkemli yerleşmesi Troia.

Korfmann, "Troia in Light of New Research", Keynote Lecture at Dies Academicus Universitat Trier, No. 2003. Published in the Series: Reden an der Universitat, (Trier 2004), 1-70.

SONUÇ

Görüldüğü gibi, kent yerleşmeleri bölgesel ve yerel özelliklerle karşılaştırmalı değerlendirmeler dikkate alınmadan kavranmaya çalışıldığında ortaya yanlış sonuçlar çıkmaktadır. Kent olgusuyla ilgili olarak yapılan yeni araştırmalar ve tekrar okumalar bunu desteklemektedir. Değişen bulgular ve görüşler çerçevesinde betimlenen bu yeni resme göre Kolb, yaklaşımının yanlışlığından -eskiliği- dolayı hem Troia'ya, hem de Troia'nın başka coğrafyalardaki kentlerle karşılaştırılması yerine Anadolu konsepti içinde[20] özgün kimliğiyle tanımlanması gerektiğini söyleyen Korfmann'a haksızlık etmektedir.

DİPNOTLAR

1 Frank Kolb, "Troy VI: A Trading Center and Commercial City?", *American Journal of Archaeology 108*, 2004, s. 586-605; Peter Jablonka, C. Brian Rose, "Late Bronze Age Troy: A Response to Frank Kolb", *American Journal of Archaeology 108*, 2004, s. 626-627. Dieter Hertel, Frank Kolb, "Troy in Clearer Perspective", *Anatolian Studies 53*, 2003, s. 73-76; D. F. Easton, J. D. Hawkins, A. G. Sherratt, E. S. Sherratt, "Troy in Recent Perspective", *Anatolian Studies 52*, 2002, s. 103-104.

2 *Age*.

3 Kolb, s. 599-600, 604; Hertel, Kolb, s. 74, 86.

4 Manfred Korfmann, "Çanakkale Boğazı'nda Troia Kalesi ve Aşağı Kenti. Denizlerin ve Karaların Birleştiği Yerdeki Savaş ve Barış Kenti", Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II, (ed) Y. Sey, *1997*. İstanbul, s. 94;

5 Korfmann, 1997, s. 94; Jablonka, Rose, s. 624.

6 Kolb, s. 586-587; Hertel, Kolb, s. 73.

7 Kolb, s. 590, 598-599; Manfred Korfmann, "Troia-Ausgrabungen 1993", *Studia Troica 4*, 1994, s. 45; Manfred Korfmann, "Troia-Ausgrabungen 1996", *Studia Troica 7*, 1997a, s. 59-60; Hertel, Kolb, s. 84.

8 Kolb, s. 599.

9 Kolb, s. 598, 604.

10 Kolb, s. 596-597.

11 *Age*.

12 Kolb, s. 598-599.

13 *Age*.

14 Manfred Korfmann, "Troia", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* 3, 1997b, s. 1820; Ralf Recks, "Troia. Son Tunç Çağı", *Arkeo Atlas* 3, 2004, s 70-71.

15 Kolb, s. 597.

16 Korfmann, 1997, s. 91.

17 Mehmet Özdoğan, "Yakındoğu Kentleri ve Batı Anadolu'da Kentleşme Süreci", *Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansıması. Studies in Honor of Hayat Erkanal. Cultural Reflections*, (eds). Erkanal-Öktü, A. ve diğ, Ankara, 2006, s. 571-572; Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalmann, Dominique Valbella, *Kentlerin Doğuşu*, Ankara, 2000, s. 14, 32; M. Chesson, G. Philip, "Tales of the city? 'Urbanizm' in the Early Bronze Age Levant from Mediterranean and Levantine perspectives', 2003, *Journal of Mediterranean Archaeology 16/1*, s. 3-16; Alev Erarslan, "Anadolu'da İlk (?) Kentler. Kent Olgusu Üzerine Bir Tartışma", *TÜBA-AR 10*, 2007, s. 70.

18 Erarslan 2007, s. 70.

19 Özdoğan 2006, s. 573.

20 Manfred Korfmann, "Troia: A Residential and Trading City at the Dardanelles", Politeia-Society and State in the Aegean Bronze Age (AEGAEUM 12. Proceedings of the Fifth International Aegean Conference University of Heidelberg, Archaologisches Institut 10-13 April 1994, I). Liege-Austin, 1995, s. 180-181; Manfred Korfmann, 1997, s. 91-92.

JÖN TÜRKLER VE MAKEDONYA SORUNU (1890-1918)

MEHMET HACISALİHOĞLU

ISBN 978-975-333-216-3
514 Sayfa

32,00YTL

Mehmet Hacısalihoğlu, Jön Türkler ve Makedonya Sorunu'nda, konuyu son derece geniş bir yurtiçi ve yurtdışı arşiv araştırması eşliğinde ele alıyor. Yapıtta, Makedonya Sorunu ekseninde ele alınan Balkanlar-Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin yanında, aynı zamanda Balkan uluslarının birbirleriyle olan ilişkilerini de oldukça ayrıntılı bir şekilde görme fırsatını yakalıyoruz.

Ayrıca, dönemin önemli politik kişiliklerinin özellikle Balkan dillerinde yayımlanan yapıt ve hatıratlarından yararlanılması yapıtı daha da ilgi çekici kılıyor.

Jön Türkler ve Makedonya Sorunu, Cumhuriyet'in kuruluşuna giden tarihsel süreci anlamak, ve bugüne geçmişin deneyimlerinin ışığında bakmak isteyenler için kaynak niteliğinde bir kitap.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

BİR AZINLIĞIN YOK OLUŞ SÜRECİNE BAKARKEN

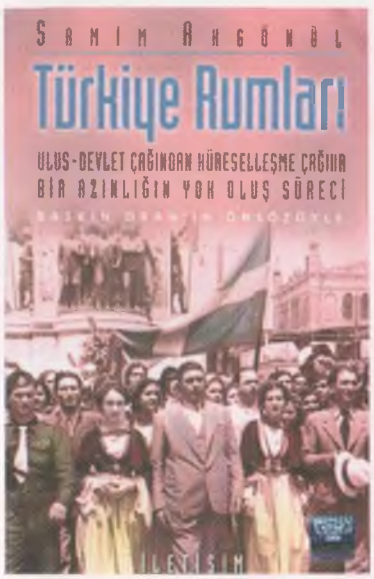
TÜRKİYE RUMLARI

ELÇİN MACAR

Gayrimüslimlerin başlarına gelenler, tüm bu kitapta anlatılanlar, "hoşgörü" efsanesi ile ne kadar uyuşuyor? Türkiye, gayrimüslimlerine tarihi boyunca sunduğu "ibadet özgürlüğü"nü eşitlik diye sundukça, bu "hoşgörü" efsanesi balonu da şiştikçe şişiyor. Samim Akgönül'ün kitabı, Türkiye'de azınlıklar konusunda eleştirel olma iddiasında oldukları halde yüzeysel ve birbirini tekrar eden yayınlardan sonra, alana büyük bir katkı niteliği taşıyor. Bu yazılanlarda tekrar edilen ama incelenmeyen kalıpları sorguluyor, bir kısmını doğrularken bir kısmını yanlışlıyor.

Samim Akgönül, *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, (İstanbul: İletişim, 2007, 440 s.)

Türkiye'de gayrimüslimlerle uğraşan sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğuna musallat olmuş bir hastalık var: "Güvenlik kaygısı." Herkes güvenlik uzmanı olmuş. Karşımızdakiler sanki tarihçi, sosyolog, siyaset bilimci değil de, ülkenin istihbarat ya da strateji belirleyen kurumlarında memur. Bu nedenle Türkiye'de kimin ne iş yaptığı birbirine karışmış durumda. Birilerinin, çok basit olsa da doğru sıralamayı hatırlatması gerekiyor. Bilim insanı, geniş miktarda ve farklı bakış açılarına dayanan kaynakları inceleyip, bilimsel yöntemlerle analiz eder, sonuçlar çıkarır. Bu sırada devlet-millet kaygıları gütmez, güdemez. Güderse, yaptığına bilim denemez. Ne görüyorsa onu söyler. Politika belirlemek isteyen devlet görevlileri, bu gerçekten bilimsel çalışmaları isterlerse inceler ve bir politika belirlerler. Zaten sağlıklı politikalar ancak o konuda farklı tezler, farklı yaklaşımlar varsa, konu etraflıca incelenmişse üretilebilir. Oysa Türkiye'de yıllardır, devletin ne istediğini sezen, bilen bazı akademik unvan sahibi kişiler, onları yazmakta, böylece teori-tarih-uygulama mükemmel bir uyum oluşturmaktadır. Gelinen sonuç da ortadadır.

Bu hastalığa neden olan bir unsur daha var. Bilimsel araştırma konusu/nesnesi ile araya bir mesafe koyamama. Satırlardan, yazarın bunları yazarken kızarıp bozardığını, milliyetçi duygularının kabardığını, bir dönem-selleştirme yapamadığını, konuyu bir bağlama oturtamadığını, ezelden gelip ebede giden ulusunun önünde ezeli düşmanların durduğuna inandığını görmek mümkün.

İşte bu ruh haleti içerisinde, Türkiye'de gayrimüslimler için yazılanların özeti şudur: Osmanlı'ya ihanet ettiler, yabancılarla işbirliği yaptılar, böylece 600 senelik koca imparatorluk çöktü. Ne kadar basit değil mi? Cumhuriyet döneminde azınlıklara ne olduğunu sorduğunuzda da yanıt yine o kadar basit: Ekonomik nedenlerle göç ettiler. Zaten Müslüman Türkler de 60'lı yıllardan beri ekonomik nedenlerle Avrupa'ya gitmiyorlar mı?

Ama bu açıklama, "azınlıklar zengindir" efsanesiyle çelişmiyor mu? Fakirlerin gidişini anladık diyelim, hali vakti yerinde olan insanların gidişini nasıl açıklayacağız? Ya dünyanın en güzel şehirlerinden birinde doğmuş büyümüş olan Rumların, fakir ve doğru dürüst bir sanayisi olmayan Yunanistan'a göçünü? İşte Samim Akgönül kitabında, yukarıda sözü edilen efsaneleri sorguluyor, devlet politikalarını görmezden gelen bu anlayışı eleştiriyor ve Rumların yok oluş sürecinin gerçek nedenlerine ulaşmaya çalışıyor.

İşe, azınlık-ulus kavramlarının ikiliği ile başlıyor. Azınlıkların ulustan ayrı düşünülemeyeceğini, ulus olmayan yerde de azınlıktan söz edilemeye-

ceğini ekliyor. Yazarın dediği gibi, bu nedenle Osmanlı'da azınlıklar bulunduğunu düşünmek saçmadır ama Türkiye'de bunu yazıp söyleyenler de mevcuttur. Yazar, çoğunluğun azınlıktan hep sadakatini, aynılığını, farklı olmadığını ispat etmesini beklediğini, ancak ortaya konanları da hiçbir zaman yeterli bulmadığını, ikna olmadığını ve hep daha fazlasını istediğini hatırlatıyor. Azınlık ne yaparsa yapsın, çoğunluk tatmin olmuyor, azınlığın kendi kimliği ile varoluşunu meşru bulmuyor. Zaten bu nedenle de yazara göre Lozan, gayrimüslimlerden büyük oranda kurtuluşun onaylandığı yer olduğu için göklere çıkarılıyor, Sevr yerden yere vuruluyor.

Eserde, cumhuriyet döneminde ekonominin Türkleştirilmesi, Varlık Vergisi, Kıbrıs Sorunu, 6/7 Eylül, 1964 krizi son derece ayrıntılı bir şekilde, gazete taramalarıyla da zenginleştirilerek incelenmiş. "Yirmi kura"ya, özellikle hatırata dayanarak yer verilmiş. 6/7 Eylül 1955'te basındaki psikolojik harekâtın detayları takip edilmiş. Rumların gerek İstanbul'da gerek Atina'da yayınladıkları gazeteler gözden geçirilmiş ve analiz edilmiş. 1964'teki sınır dışı edilmelerin provasının 50'li yılların sonlarında yapıldığının örnekleri sunulmuş.

Yazar, cumhuriyetin ilk yıllarında gayrimüslimlere de facto uygulanan dolaşım kısıtlamalarına değinmiş. Bunun resmi bir belge, bir kararname ya da yasa olmaksızın uygulandığını belirtmiş. Ancak artık, hiç olmazsa bunun kaldırılışının belgesi Cumhuriyet Arşivi'nde mevcut (bkz. syf 87'deki belge).

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümü amacıyla, iki diplomat tarafından hazırlanmış "ikili rapor"u inceleyen yazar, son derece isabetli bir biçimde, azınlıkların her iki ülke açısından "kazanç" ya da "kayıp" hanelerine ne getirip ne götürdüğüne göre değerlendirildiğini vurguluyor ve kitap boyunca karşılıklılığı ve rehine anlayışını sorguluyor.

NÜFUS SAYIMLARI

Nüfus sayımları oldukça ayrıntılı incelenmiş, sonuçlar çıkarılmış. Yazar, 1927'deki anadil sorusuna "Rumca" yanıtı verenlerin %1'i oluşturduğunu ama bunun gerçeği yansıtmadığını belirtiyor (s. 64). İlk nedeni, mübadeleden bir şekilde kaçanların anadil olarak Rumcayı belirtemeyeceği... Bunu iddia edebilmek için, mübadeleden kaçanların sayısı üzerine bir şeyler de söylemek gerekirdi. Ben, kaçanların ihmal edilebilecek kadar az olduğunu düşünüyorum. Yazar, Girit'ten gelenlerin ise anadillerinin Rumca olduğunu söylediklerini düşünüyor ve bunun Rumların oranını düşüreceğini ekliyor. Buna kanıt olarak da, İzmir'de 7531, Muğla'da 652 ve Kocaeli'de 899 kişinin Rumca konuştuğunu beyan ettiğini yazıyor.

Ben de, o atmosfer içerisinde bütün Giritlilerin anadillerini beyan etmiş olacakları fikrini şüpheyle karşılıyorum, diyecekken; Rumca konuşan Müslüman mübadillerin 1945'te anadillerini beyan etmekten kaçınmış olabileceklerini yazıyor (s. 152) Bunun yanı sıra Doğu vilayetlerinde kalan Karaman Rumlarından söz ediyor ki, (s. 66) bu da kanıtlanmadıkça şüpheyle karşılanması gereken bir iddia olarak ortada duruyor.

Yazar haklı olarak Rumların göç tarihi içerisinde 6-7 Eylül'ün milat olarak alınmasına karşı çıkıyor. 1955 ve 1960 nüfus sayımlarını inceleyerek,

YUNAN PASAPORTLU
34 MUSEVİ TÜCCAR
YURT DIŞI EDİLİYOR

Yurt dışı edilecek olan ve cep-lerinde yıllarca Yunan pasaportu taşıyan Museviler'in adları şudur:

Robert Kastro, Hayim Bahar Yuda, Davit Asus, Elie Schalom, Yakko Bahmias, İsak Kohen, Josef Abravanel, Robert Mustaki, Yani Kohias, Josef Kalmanson, Leonardo Daileggio, Elyazar Rodrig, Eduard Adler, Albert Sohor Behmanrom, Bernardo Foskolos, Josef Hakmuli, Robert Samuel Voronghiel, Manuel Nesso, Yani Yeni, Jüsef Prokorese, Anhuan Rosaloto, İsak Benaruan, Robert Baruh Levi, Albert Alçe, İsodor Alçe, Jozef Perpinyani, Georges Depole, Rüyamin Mustaki, Yuda Some, Leon Kastro, Avram Fizbas, Miguel Delazio, Vilfrid Rosaleto, Yosef Barsço.

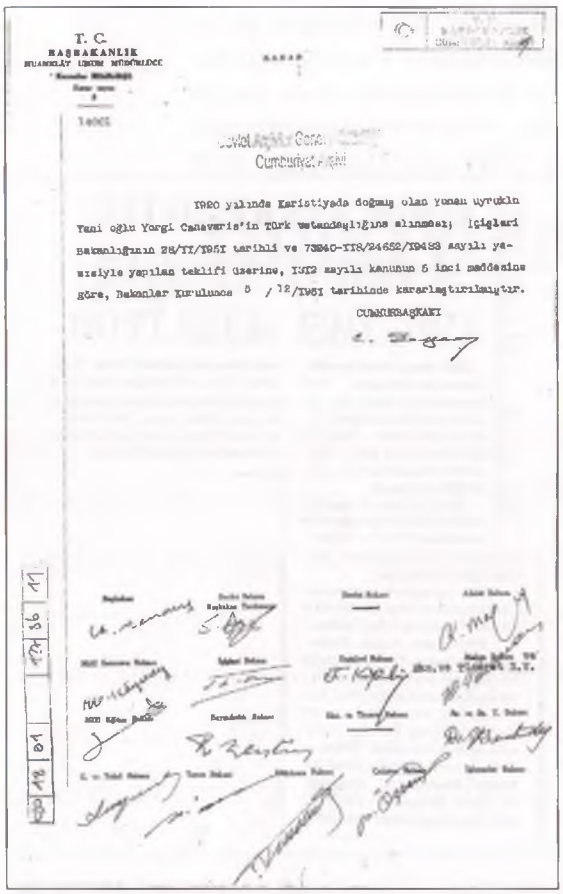
Yazar çok doğru biçimde, yeni kurulan devlette Müslümanların "Türk" sayılabileceğini, ancak Rumların sayılamayacağını söylüyor. Ancak buna rağmen, gayrimüslimlerin Türkleştirilmeye çalışıldığından söz ediyor (s. 70). Oysa bu istek onların Türkçe konuşmalarının istenmesiyle sınırlıydı. Gayrimüslimler Türkleştirmenin değil, göç ettirmenin hedefiydiler.

Ben hiçbir zaman Türkiye'nin gayrimüslimlerin asimilasyonu şeklinde bir politikası olduğunu düşünmüyorum. Türkleştirmenin hedefi Müslümanlar-

Türkiye'de gayrimüslimler için yazılanların özeti şudur: Osmanlı'ya ihanet ettiler, yabancılarla işbirliği yaptılar, böylece imparatorluk çöktü. Cumhuriyet dönemi ise şöyle açıklanır: Ekonomik nedenlerle göç ettiler. Ama bu açıklama, "azınlıklar zengindir" efsanesiyle çelişmiyor mu? Fakirlerin gidişini anladık diyelim, hali vakti yerinde olan insanların gidişini nasıl açıklayacağız?

6-7 Eylül'den sonra Rumların göç etmeye başladığı şeklindeki yaygın kanının doğru olmadığını kanıtlıyor.

TÜRKLEŞTİRME POLİTİKASI

T. C.
BAŞBAKANLIK
...

...
Cumhurbaşkanlığı

1980 yılında Kristiyada doğmuş olan yunan uyruklu Yani oğlu Yorgi Canaveris'in Türk vatandaşlığına alınmaması hakkında İçişleri Bakanlığının 28/II/1951 tarihli ve 7384C-118/24652/19433 sayılı yazısiyle yapılan teklifi üzerine, 1312 sayılı kanunun 5 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 5 / 12/1951 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

dı. O dönemin politika belirleyicileri hem Rumların ve Ermenilerin Türklerden çok daha önce iç ve dış nedenlerle bir etnik bilinç çerçevesinde örgütlenmeye başladıklarını görüyorlardı hem de -belki biraz da bu yüzden- yeni ulus-devlet kimliği, esas olarak Müslümanlık etrafında şekilleniyordu.

BULGARLAR

Yazara göre, "Ortodoks Bulgarlar Patrikhane'nin üstünlüğünü tanımayan ve Rum Ortodokslara tanınan azınlık haklarından yararlanamayan ayrı bir cemaat oluşturmuşlardır," (s. 154). Buna katılmak mümkün değil çünkü Bulgarlar, Patrikhane'nin "üstünlüğünü" tanıyorlar, sadece kendi bağımsız kiliselerini kurmuşlar, yani kendi üzerlerindeki otoritesini tanımıyorlar. Ayrıca Bulgarların "azınlık" oldukları, 1925 tarihli Türk-Bulgar Antlaşması ile tarif edilmiştir. Ayrı bir vakıfları ve bunun yanı sıra okulları vardır. Bulgarlar azınlık haklarından (olduğu kadar!) ayrı bir cemaat olarak yararlanmışlardır.

Bulgar cemaatinin o tarihte 1400 kişi olduğunu belirten yazar, güçlü ve ayrı bir cemaat olmalarının kanıtı olarak Sveti Stefan kilisesinin 1946'da yapılan restorasyonunu gösteriyor (s. 155). Eğer bu restorasyona Patrikhane'nin izin vermeyeceğini söylemek istiyorsa, iki kilise arasındaki sorun 1945'te çözülmüştü. Yoksa, 1991'deki restorasyonu nasıl açıklayacağız, 350-400 üyeli bir Bulgar cemaati kalmışken...

1964 KRİZİ

Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye ile Yunanistan arasında başlayan kriz, 1964 yılında, Türkiye'nin iki ülke arasındaki 1930 tarihli ve iki ülke vatandaşlarının diğerinde ikametine izin veren anlaşmayı fesh ve Türkiye'de bulunan Yunan vatandaşlarını sınır dışı etmesiyle sonuçlanır. Rum cemaatinin böylece %30'u göç etmek durumunda kalır.

"...1930 Türk-Yunan Anlaşması'yla İstanbul'a yerleşen 11.000 civarındaki Yunan vatandaşılndanl..." (s. 256) söz eden yazar, Lozan Antlaşması sayesinde İstanbul'da kalmış olan ve 1924'te 26.419 kişi oldukları bilinen Yunan vatandaşı sayısını burada dikkate almamış görünüyor. Üstelik 1934'teki sayının da yaklaşık 30.000 olduğu bilinmektedir ki, bu 11.000 rakamının tarihteki izinin sürülmesi gerekirdi. Yazar, 1930 anlaşması ile mübadillerin bir kısmının İstanbul'a Yunan vatandaşı olarak döndüğünü de iddia etmektedir ki (s. 52, 67 ve 87) bu da çok şüpheli ve kanıtlanması gereken bir iddiadır.

Bu kriz sırasında Patrikhane'ye bağlı iki metropolit sınır dışı edilmiştir (s. 263). Bunlardan biri olan Alaşehir Metropoliti İakovos Canavaris, yazarın sözünü ettiği gibi bir İslam uzmanı değildi. Zaten bu hata da bu satırların yazarına ait olup, Yorgo Benlisoy'la 1996'da yayınladığımız *Fener Patrikhanesi* adlı kitapta yer almaktadır. İslam üzerine polemik yapan metropolit İakovos Papapaisiou, Terkos Metropoliti idi ve böyle bir muameleye muhatap olmadı. Bu arada, sınır dışı edilen iki metropolitin sınır dışı edilmeden birinin 13, diğerinin 15 yıl önce Türk vatandaşı yapıldıklarına dair belgeler mevcuttur. Dolayısıyla bunların, sınır dışı işleminden önce iptal edilmiş olması gerekir (bkz. yukarıdaki belge).

Yazar, "etnik olarak Yunan" olmayanların sınır dışı edilmediğini söylüyor (s. 283) ama söz konusu süreçte bunun tersi bilgiler de var (bkz. syf 85'teki küpür).

PATRİKHANE-RUHBAN OKULU

Yazar, Patrikhane ve Heybeliada Ruhban Okulu ile ilgili kamuoyunda ısrarla işlenen efsaneleri sorgulamaksızın benimsiyor: "...unutmayalım ki 1923 yılında Patrikhane'nin Türk topraklarında kalmasına, sadece ve sadece Türkiye'deki Rum azınlığın dinî işleriyle ilgilenmesi koşuluyla izin verilmişti,"(s. 252). Lozan'da Patrikhane'nin yetki alanının coğrafi sınırları tartışması mevcut değildir.

Ruhban Okulu ile ilgili olarak da, kamuoyundaki yanlış bilgiyi tekrarlıyor: "Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapatılması için bir zorlama olmamışsa da, Patrikhane yetkilileri, kurumun Türk Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmasındansa, okulu kapatmayı tercih etmişlerdir," (s. 299).

Ben bu "milliyetçi efsane"nin ne kadar başarıyla işlendiğini, Samim Akgönül'ün kitabına bile girebilmesinden anlayabiliyorum. Çünkü bunun belgesi yok ama tersinin belgesi var: Kapatma emri. Yazara göre bu tedbir azınlığı hedef almamaktadır, özel üniversitelerin tümü kapatılmaktadır. Tersine, özel üniversiteler 1965'te çıkarılan özel öğretim kurumları yasası ile açılmıştır ve bilindiği gibi Ruhban Okulu bu yasa çıkarıldığında zaten mevcuttu. Üstelik bu yasa, Lozan'ın kapsamına giren okulların bu düzenlemenin dışında olduğunu bizzat ifade ediyordu. Anayasa Mahkemesi de, özel üniversitelerle ilgili maddelerini iptal ederken bu yasanın, istisnayla ilgili bu maddesine dokunmamıştı. Özel üniversiteler kapatılıp, her birinin hangi üniversiteye dahil olacağına dair cetveller hazırlanırken de, Ruhban Okulu'na bu cetvellerde yer verilmemişti.

Okulun "Patrikhane tarafından kapatılması"nın gerekçesi de kitapta "Türk Milli Eğitim Bakanlığı'nın kontrolü altında devam etmemesi için" şeklinde açıklanıyor (s. 368). Bu da bir diğer efsanedir. Bu okul MEB'in onayladığı yönetmeliği ile elbette MEB'in kontrolü altında çalışıyordu.

Yazar isabetli bir tespit yaparak, Patrikhane'nin kaderi ile Rumların kaderini birbirinden ayırıyor. Son yıllarda Patrikhane'nin ne kadar tartışıldığı ve konuya hangi uluslararası aktörlerin dahil olduğu hatırlanacak olursa, hak vermemek elde değil. Aynı şekilde, Patrikhane'nin çıkarlarıyla Rumların çıkarlarının farklı olduğunu da vurguluyor.

GÖKÇEADA-BOZCAADA

Yazar, İmroz ve Bozcaada Rumlarının mübadele dışı tutulmalarını "muğlak koşullar altında" olarak değerlendirmektedir. Bunun nedeni anlaşılmıyor. Lozan'ın 14. maddesi hiç de muğlak değildir. Yerli Rumlar için hiç uygulanmayan birçok hak içermektedir.

İmroz ve Bozcaada'daki okulların misilleme niteliğinde MEB'e bağlandığını, Hülya Demir-Rıdvan Akar'a atfen yazmış (s. 283). Türkiye'de MEB'e bağlı olmayan ilk ve orta öğrenim kurumu yoktur. Burada gerçekleşen şey, sadece Rumca tedrisatın kaldırılmasıdır. Bir de, Gökçeada'dan bahsederken cezaevinin artık kapatıldığını atlamış. Cezaevi 90'lı yılların başında kapanmıştı.

BAZI HATALAR

"İleri" anlamına gelen Rumca gazete Εμρός, Embros şeklinde okunur. Yazar bu okunuş şeklini Yunanca yazılışmış gibi kabul etmiş muhtemelen ve Yunancada "b" harfi "v" sesi verdiği için bu gazetenin adını her yerde *Emvros* şeklinde yazmış.

Gördes düğümü denen şey (s. 73), "Gordion düğümü" olsa gerek. Yazar burada, çevirmenin azizliğine uğramış.

1940'h yıllarda Ali Fuat Cebesoy'dan bahsediliyor, albay olarak (s. 112). Cebesoy o yıllarda Bayındırlık Bakanı'dır.

27 Mayıs'ın lideri Cemal Gürsel, Rum cemaatinden Kaludis Laskaris'i Senato'ya değil, (s. 247) Kurucu Meclis'e üye olarak atamıştır.

Yazara göre gayrimüslimlerle ilgili bilgiler, İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan Milli Emniyet Teşkilatı'nın Azınlıklar Masası tarafından tutulmaktadır, bu masa yarı resmi bir kurumdur (s. 290). Oysa "Azınlıklar Şube Müdürlüğü," İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesindedir. (http://www.egm.gov.tr/daire.guvenlik.asp) Neden yarı resmi bir kurum olsun? Milli Emniyet Teşkilatı ise (herhalde Milli İstihbarat Teşkilatı demek isteniyor) Başbakanlığa bağlıdır.

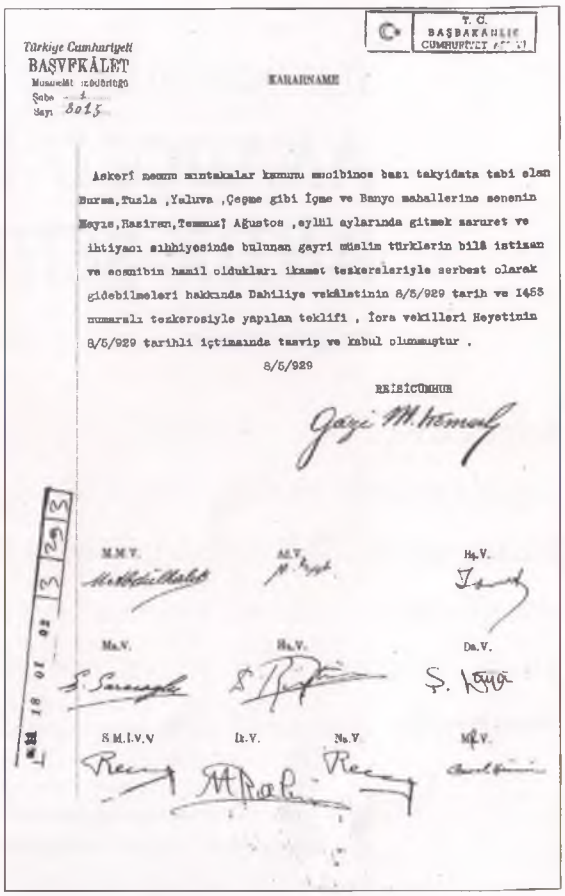
1967'de iktidara gelen Albaylar Cuntası döneminde, azınlığın ileri gelenlerinin yanı sıra *Apoyevmatini* ve *İho* yazarlarının cunta yanlısı ya da karşıtı bir tutum almadıkları belirtiliyor (s. 299). Ancak Albaylar döneminde (1967-1974) *İho* henüz yayın hayatına başlamamıştı, yazar da zaten bir sayfa önce söz konusu gazetenin 1977'de yayınlanmaya başlayacağını belirtiyordu.

Yunanistan, Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarması üzerine, NATO üyeliğinden değil (s. 323), sadece NATO'nun askeri kanadından çekilmişti.

SONUÇ

Türk milliyetçiliğinin bazı efsaneleri var. Farklılıklara hoşgörülü olunduğu, Osmanlı'nın "adaleti" gibi. Bu adaletin ilk koşulu, boyun eğmek ve ikinci sınıflığı kabul etmektir. Yani yerini bilene adalet var.

Gayrimüslimlerin başlarına gelenler, tüm bu kitapta anlatılanlar, "hoşgörü" efsanesi ile ne kadar uyuşuyor? Türkiye, gayrimüslimlerine tarihi boyunca sunduğu "ibadet özgürlüğü"nü din ve vicdan özgürlüğü, eşitlik diye

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Müsteşarlık Müdürlüğü
Şube 1
Sayı 3015

KARARNAME

Askerî mıntıkalar kanunu mucibince bazı takyidata tabi olan Bursa,Tuzla ,Yalova ,Çeşme gibi İçme ve Banyo mahallerine senenin Mayıs,Haziran,Temmuz, Ağustos ,eylül aylarında gitmek zaruret ve ihtiyacı sıhhiyesinde bulunan gayri müslim türklerin bilâ istisnâ ve cesnibin hamil oldukları ikamet tezkereleriyle serbest olarak gidebilmeleri hakkında Dahiliye vekâletinin 8/5/929 tarih ve 1455 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi , İcra vekilleri Heyetinin 8/5/929 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .

8/5/929

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

M.M.V. Ad.V. Hş.V.
Ma.V. Ha.V. Da.V.
S.M.İ.V.V İk.V. Na.V. M.V.

sundukça, bu "hoşgörü" efsanesi balonu da şiştikçe şişiyor.

Samim Akgönül'ün kitabı, Türkiye'de azınlıklar konusunda eleştirel olma iddiasında oldukları halde son derece yüzeysel ve birbirini tekrar eden yayınlardan sonra, alana büyük bir katkı niteliği taşıyor. Bu yazılanlarda tekrar edilen ama incelenmeyen kalıpları sorguluyor, bir kısmını doğrularken bir kısmını yanlışlıyor. Son yılların moda olan "solan renkler," "kültürel zenginlik" gibi söylemlerinin ötesine geçerek, elini taşın altına koyuyor. Bir grubu enine boyuna inceliyor, sorular soruyor, yanıtlar veriyor. Dolayısıyla, bu cemaatlerin kendiliğinden var olmaları ile değil; onları inceleyerek, yakından tanıyarak, anlamaya çalışarak, asıl böyle zenginleşiyoruz.

Yazarın da belirttiği gibi, İstanbul Rumları dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, günümüzde aynı cemaatin parçalarıdır. Onlar kendilerini Rum ve İstanbullu hissediyorlar, kalpleri İstanbul'da atıyor.

ELÇİN MACAR
YTÜ SİYASET BİLİMİ ÖĞRETİM ÜYESİ

İLK İNSANDAN SELÇUKLU'YA

ANADOLU UYGARLIKLARI VE ANTİK ŞEHİRLER

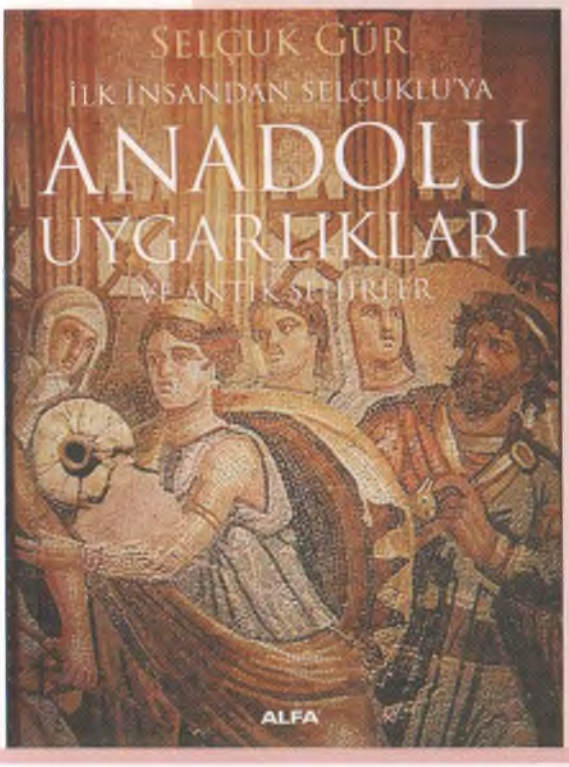
OĞUZ TEKİN

Selçuk Gür'ün İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler *kitabı çok sayıda önemli yanlış içermektedir. Byzans Uygarlığı, kitabın en dramatik bölümüdür. Yazar, antikçağın Byzantion kenti ile yüzlerce yıl sonraki Bizans'ı birbirine karıştırmış durumdadır. Halbuki biri kent veya kent devletidir, diğeri devlettir, imperatorluktur. Yazar, "Byzans MÖ 7. yüzyılın ortalarına doğru Megara'dan gelen koloniştler tarafından kurulur." cümlesiyle okuyucuyu büyük bir yanılgıya sürüklemektedir.*

Son yıllarda Anadolu uygarlıkları ve arkeolojisine ilişkin kitapların sayısında bir artış gözlenmektedir. Bunlardan biri de, burada tanıtımını ve eleştirisini yapacağımız kitaptır. Kitap, Anadolu Prehistoryası, Hitit Uygarlığı, Urartu Uygarlığı, Frig Uygarlığı, Lidya Uygarlığı, Helen Uygarlığı, Roma Uygarlığı, Byzans Uygarlığı, Anadolu'da Önemli Kentler ana başlıkları ve alt başlıklar halinde kurgulanmış olup, kaynakça ve fotoğrafların yer aldığı levhalarla son bulmaktadır. Kitapta dikkatimizi çeken bazı noktalara değineceğiz:

Selçuk Gür, *İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler.*

Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Kitaptaki hatalar

· S. 37: Yazar, Bintepeler olarak adlandırılan bölgedeki tümülüslerde ele geçen eserlerin Lidya maden işçiliğinin en güzel örnekleri olduğunu söyleyerek eserlerin bir anlamda Lidyalılarla ilişkisini vurgulamaktadır; oysa burada Pers etkisinin ve rolünün de mutlaka belirtilmesi gerekmektedir.

· Çok sayıda yazım hatası bulunmaktadır. Aşağıda, önce yazarın yazdığı şekilde verilmiş, sonra da parantez içinde doğrusu yazılmıştır: Eolia (Aiolis), Chios (Khios), Erithrai (Erythrai), Sinokismos (Synoikismos), Ialissos (Ialisos), Byzans (bir kısmı için Byzantion), Nation (Notion), Scopas (Skopas), Phocaia (Phokaia), Lysander (Lysandros), Chalkedon (Khalkedon), Herakleitos (Heraclius), Lyzımakhos (Lysimakhos), Peleponnes (Peloponnesos). Bunlar gibi yüzlerce yazım hatası daha bulunmaktadır.

· S. 39: Yazar, kabile başkanına *Basileos* dendiğini ve *Basileos*'un şehri yönettiğini söylemektedir. Burada *Basileos* değil, *Basileus* olarak yazılmalıydı; çünkü yalın hal Basileus'tur; *Basileos* genetiv forma uygun yazılış biçimidir. Sikke üzerinde görülen *Basileos* da genetiv formdur.

· Yazar bazı yerlerde Eski Yunanca sözcüklerin çoğul biçimini, tekilmiş gibi kullanmaktadır (*Metronomoi* için belediye zabıta memuru denmekte, halbuki çoğuldur).

· S. 74: Büyük İskender'in egemenlik dönemi MÖ 334-323 olarak verilmiştir; oysa MÖ 336-323'tür.

· S. 83: Hellenistik devirde çeşit olarak az sikke basılmasının nedeni, pek çok şehrin sikke basma haklarının imparatorlar tarafından kaldırılmış olmasına bağlanmaktadır. Ancak Hellenistik dönemde böyle bir durum söz konusu değildir, ayrıca imparatorlardan kastedilen nedir? Roma imparatorları olamaz, Hellenistik dönemde Roma imparatorlarından söz etmek yanlış olur. Hellenistik kralların da pek çok şehrin sikke basma hakkını yasaklaması söz konusu değildir. Yazarın böylesine hatalı iddiası göz ardı edilecek bir durum değildir.

· S. 85: "Pers Kralı Alyattes'in parasını Ephesos'taki Artemis Tapınağı'na bıraktığı", söylenmektedir. Alyattes Pers kralı değil, Lydia kralıdır.

· S. 92: Yazar şu cümle ile çok önemli bir hata yapmaktadır: "Roma İmparatorluk dönemine kadar Anadolu'da Helen ve Anadolu kentlerinin ve Hellenistik dönem krallarının bastırdığı sikkeler tedavülde kalmış ve kullanılmıştır. Roma imparatorluk döneminin başlamasıyla birlikte piyasada geçerli olan para,

Roma İmparatorluk sikkeleri olmuştur." Ne yazık ki bu bilgi de doğru değildir. Roma İmparatorluk döneminde de Anadolu'daki (ve Akdeniz bölgesindeki diğer kentler) sikke basımlarını sürdürmüşlerdir ve piyasada bu sikkeler de Roma devlet sikkeleriyle birlikte tedavül etmiştir. Dolayısıyla, Roma İmparatorluğu döneminde MS 1. yüzyıl başlarından MS 3. yüzyıl ortalarına kadar Anadolu'da sikke basılmıştır ve bunlar tedavül etmiştir; günümüze kalan en son sikke de Tacitus döneminde, Perge'de basılmış olandır.

· S. 92: "Anadolu'da (...) sadece bronz sikke bastırma yetkisi Roma'dan alınacak özel izinle bazı kentlere verilmiştir." Bu ifade de doğru değildir; "bazı kentler" değil, "çok sayıda kent" olmalıydı. Roma İmparatorluğu döneminde, farklı dönemlerde, sikke basan kentlerin sayısı her zaman 200'ün üzerinde olmuştur; Roma İmparatorluğu döneminde sikke basan kentlerin sayısı genelde 400'ün üstündedir.

· S. 92: "Roma İmparatorluk dönemi öncesinde Anadolu Roma İmparatorluğu'nun Asia Eyaleti'dir." cümlesi de yanlıştır. Asia Eyaleti sadece Batı Anadolu ile sınırlıdır.

· S. 92-93: Roma sikkeleri üzerinde yer alan lejandlarda hatalar vardır. NEP (N), Nepos; AEOVITAS, AERNITAS gibi. Ayrıca SPOR, değil, SPQR yazılır. Anlamı "Roma halk senatosu" değil, "Roma Senatosu ve Halkıdır", bir anlamda Roma İmparatorluğunun/devletinin logosudur.

· S. 96: Byzans Uygarlığı. Ne yazık ki kitabın en dramatik bölümü burasıdır. Çünkü yazar, antikçağın Byzantion kenti ile yüzlerce yıl sonraki Bizans'ı birbirine karıştırmış durumdadır. Halbuki biri kent veya kent devletidir, diğeri devlettir, imparatorluktur. Nitekim yazar daha birinci cümleden, "Byzans MÖ 7. yüzyılın ortalarına doğru Megara'dan gelen kolonistler tarafından kurulur." diyerek söze başlamakta ve okuyucuyu da büyük bir yanılgı ve yanlış içine sürüklemektedir. Bizans'ın MS 476'da, Roma İmparatorluğu'nun batı yarısının yıkılmasından sonra doğuda kalan yarısına sonradan verilen bir isim olduğunu ve Bizans Devleti'nin "kuruluşunun" hiç olmazsa MS 5. yüzyıl sonlarından başlatıldığını pek çok kişi bilirken, bu bilgiyle okuyucuya tam bir anakronizm (çağ çarpıtmacılığı) yaşatılmaktadır.

· Byzantion'un (yazar yanlış olarak Byzans demektedir!) MS 73'te Asia Eyaletine dahil edildiği söylenmektedir; oysa Bithynia-Pontus Eyaleti olmalıdır (Vespasianus döneminde).

· S. 100-101: Burada Herakleitos adlı bir Bizans imparatorunun adı birkaç kez geçmektedir; bu adı taşıyan bir imparator yoktur; Heraclius olmalıdır.

· S. 106: İstanbul'un Osmanlı dönemindeki adları sıralanırken, en önemlisi ve en fazla kullanılanı atlanmıştır, yoktur: Konstantiniyye/Kostantiniyye.

· S. 144: "Bizans döneminde çeşitli zamanlarda sikke basmış Anadolu kentleri arasında Magnesia ve Nicaea verilmemeliydi; bu ikisinde, Latin istilası sonrasında Constantinopolis'ten kaçan Bizanslıların sikkeleri basılmıştır. Klasik Bizans darphaneleri değildirler.

· S. 154: "Homeros İlyada ve Odysseia'yı MÖ 730'da yazmıştır." ifadesi iki açıdan yanlıştır. Birincisi, bu tür bilgiler verilirken böyle kesin tarihler verilmesinin sakıncası nedeniyle; ikincisi de, söz konusu destanların Homeros tarafından değil, onun ölümünden çok sonra, MÖ 6. yüzyılda (olasılıkla Tiran Peisistratos zamanında) kaleme alınması nedeniyledir. Ayrıca, "İlyada'da Helenli Achaların Troialılar ile yaptıkları 10 yıl süren savaşı ve savaş sonunda şehri nasıl entrika ile aldıkları anlatılmaktadır." ifadesi de yanlıştır; çünkü İlyada'da sadece savaşın küçük bir parçası anlatılır, tümü yoktur.

· S. 165: "(...) Pontos kralı 4. Mithridates Pergamon'a saldırır." şeklinde devam eden cümledeki Mithridates 4. değil, MÖ 120-63 yıllarında hüküm süren 6. Mithridates'tir.

· S. 174: Asklepios'un tapınağı ya da sağlık merkezi Asklepion değil, Asklepieion olarak yazılır.

· S. 299: Termessos başlığı altında sürekli olarak Psidia adlı bir bölgeden bahsedilmektedir, ancak önemli bir bölge adının sürekli yanlış yazılması anlaşılır bir durum değildir; doğrusu, Pisidia'dır.

· S. 307: Perge başlığı altındaki ve sonraki sayfalarda eski Yunanca sözcüklerdeki son sigma harfi açık yazılması gerekirken, kapalı yazılmıştır. Bu da çok önemli bir hatadır.

· Neredeyse kitap boyunca kent devletinin idari kurumlarından en önemlisi olan *Ekklesia* (Halk Meclisi) atlanmış, Halk Meclisi binası olarak *Bouleuterion*'dan söz edilmiştir. Tabii ki yanlış bir bilgidir. Halk Meclisi dendiğinde anlaşılması gereken *Bule* değil, *Ekklesia*'dır; bu meclisin toplantı yeri (nerede toplanılacaksa) ise *Ekklesiasterion*'dur. Ancak, çok sayıda kişiyi kapsayacağı için kent-devletlerinde böyle bir yapı inşa edilmezdi; *Ekklesia* çok sayıda kişinin toplanmasına uygun bir yerde toplanırdı. *Bule*, aynı zamanda bir danışma meclisi olarak da görev yapan ama daha başka konularda da kararlar/teklifler hazırlayıp Halk Meclisi'ne de (*Ekklesia*) sunan bir meclisti. Sonuç olarak, *Buleuterion*'da toplanan Halk Meclisi değil, *Bule*'dir.

· Kaynakça'da yazarların ve eserlerin veriliş biçimi ne alfabetiktir ne de kronolojik. Aslında hiçbir yayının ne basım yeri ne de tarihi vardır. Dahası, eser adlarının bir kısmı yanlış ve eksiktir. Kitabın sonunda yer alan fotoğrafların hangi kaynaklardan alındığı belirtilmemiştir (kitap, özel çekim, müze, koleksiyon, ören yeri vb.).

· Kitabın hemen başında, yazarın kısa özgeçmişinde 1970-1974 yılları arasında Hamburg Üniversitesi'nde numismatik doktorası yaptığı yazılıdır. Ancak kitapta, bu alanda doktora yapan bir kişinin yapmayacağı ve okuyanların da yanlış anlamasına neden olabilecek hatalar yapılmıştır. Ayrıca numismatikle uğraşan biri olarak, numismatik doktorası yapan bir Türk araştırmacının daha bulunduğunu öğrenmek beni memnun etti. Ama doktora tezinin adını öğrenmek ve bir kopyasını (eğer basılmışsa) edinmek için Hamburg Üniversitesi'ne mi başvurmak gerekir, yoksa yazarın kendisi lütfedip bize bu konuda bilgi verebilir mi? Çünkü üniversitemiz kitaplığı için bir kopyasını (fotokopi) edinmek bizi mutlu edecektir; uzun zamandır benim de bağlı bulunduğum İstanbul Üniversitesi'nde bir numismatik kitaplığı oluşturmaktayız.

Kitabın hemen başında, yazarın kısa özgeçmişinde 1970-1974 yılları arasında Hamburg Üniversitesi'nde numismatik doktorası yaptığı yazılıdır. Ancak kitapta, bu alanda doktora yapan bir kişinin yapmayacağı ve okuyanların da yanlış anlamasına neden olabilecek hatalar yapılmıştır.

OĞUZ TEKİN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

3500 YIL SONRA HİTİT SURUNUN YENİDEN İNŞASI

HATTUŞA KERPİÇ KENT SURU PROJESİ

DERLEYEN: OĞUZ TEKİN

Hattuşa surunun ayağa kaldırılması projesi tamamlandıktan sonra, projenin tüm aşamalarını anlatan bir kitap yayınlandı. Kitap, kazı başkanı Jürgen Seheer'in imzasını taşıyor. Ancak kendisi, projenin gerçek mimarının uzun yıllar kerpiç yapılar ve arkeolojik rekonstrüksiyon projeleri üzerine çalışmış olan mimar Jan Martin Klessing olduğunu belirtiyor, restoratörler Ahmet Demirtaş ile Ömer Kaymaz'ın da projenin gerçekleşmesindeki katkılarını dile getiriyor. Projenin tüm aşamaları Bekir Köşker tarafından fotoğraflanmış.

Hititler sur bedeninin arasına, düzenli sayılabilecek aralıklarla, dışa doğru çıkıntı yapacak biçimde kuleler yerleştirilmiştir.

1986 yılından bu yana UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde yer alan Hitit Devleti'nin başkenti Hattuşa'daki ilk arkeolojik kazıların başlaması 19. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. 100 yılı aşkın bir süredir yürütülen kazı çalışmalarına paralel olarak restorasyon ve konservasyon çalışmaları da aralıksız olarak sürdürülmektedir. Kuşbakışı bakıldığında, toprak üzerindeki mimari temellerin izleriyle geniş bir alana yayılmış olduğu görülen bu büyüleyici Hitit başkenti, 2003-2005 yılları arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına gerçekleştirilen sur restorasyonu projesiyle artık neredeyse üçüncü boyutu yakalamış oldu.

Hattuşa'nın surunun ayağa kaldırılması projesi tamamlandıktan sonra bu kez projenin tüm aşamalarını anlatan bir kitap yayınlandı. *Hattuşa Kerpiç Kent Suru*, kazı başkanı Jürgen Seheer'in imzasını taşıyor. Ancak kendisi, projenin gerçek mimarının uzun yıllar kerpiç yapılar ve arkeolojik rekonstrüksiyon projeleri üzerine çalışmış olan mimar Jan Martin Klessing olduğunu belirtiyor. Ayrıca restoratörler Ahmet Demirtaş ile Ömer Kaymaz'ın da projenin gerçekleşmesindeki katkılarını dile getiriyor. Projenin tüm aşamaları ise Bekir Köşker tarafından fotoğraflanmış. 232 sayfadan oluşan

kitap şu bölümlerden oluşmaktadır: "Giriş", "Yapının Konsepti", "Kerpiç Tuğla Üretimi", "Surun Taş Kaidesi", "Kerpiç Duvarın İnşası-2004 Yılı Çalışmaları", "Kerpiç Duvarın İnşası-2005 Yılı Çalışmaları", "İnşaatın Tamamlanmasından Bir Buçuk Yıl Sonra: İlk Gözlem ve Deneyimler", "Sayılarla Rekonstrüksiyon Projesi", "Hititlerde Çalışma Düzeni". Kitap, "Sonuç", "Kaynakça" ve "Resim Kaynakçası" ile son bulmaktadır.

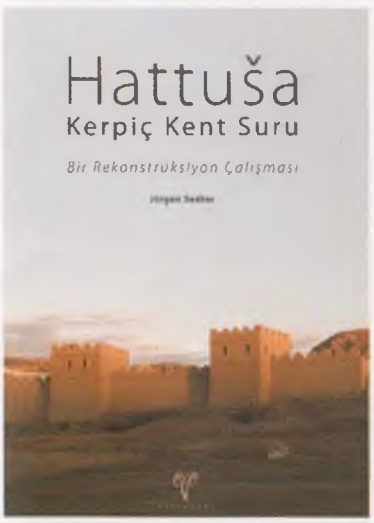
Hattuşa sur projesini anlatan ve kısa süre önce yayımlanan kitaptan öğrendiğimize göre, amaç başkenti çevreleyen surun tamamının restorasyonu değil, iki kule ve üç sur bedeninin ayağa kaldırılmasına yönelikti ve proje bu şekilde tamamlanmıştı. Aslında kent surunun bir bölümünün ayağa kaldırılması birçok yönden daha elverişli idi. Anıtsal surlar, Anadolu Hitit kentlerinin saraylar ve tapınaklarla birlikte en belirgin özelliklerinden biridir. Başkent Hattuşa'nın, farklı bölümlerden oluşan kent surlarının uzunluğu 9 kilometreden fazladır.

JTI tarafından finanse edilen proje, deneysel arkeoloji kapsamında, mümkün olduğunca Hititlerin de kullandıkları malzemelerle yürütülmüş, ayrıca inşaatın bütün süreçleri belgelenerek, kullanılan malzeme, işgücü ve zaman gibi değerler kayda geçirilmiş. Bu şekilde Hititlerin surun inşasındaki gereksinimleri ve işin boyutları canlandırılmaya çalışılmış. Surun Hitit dönemindeki orijinal görünümü için, genel olarak tunç çağı sur duvarlarına ilişkin bilgi ve belgenin yanı sıra, Hitit dönemine ait günümüze kalmış kilden sur modellerinin de büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. Hattuşa'nın yanı sıra, Hititlerin çekirdek bölgeleri içinde, yani kabaca Orta Anadolu'da Alişar, Alacahöyük ve Kuşaklı'da Hitit kent surları tespit edildiğinden, bunların bir Hitit surunun nasıl olabileceğine dair veri oluşturduğu da açıktır.

Bilindiği üzere Hitit suru sandık duvar tekniğiyle inşa edilmiş olup, paralel iki duvarın belirli aralıklarla yerleştirilmiş enine duvarlarla birbirine bağlanmasından oluşmaktadır. Günümüze bu duvarların sadece kırma taştan, harçsız örülmüş kaide kısımları korunagelmiştir. Sur bedeninin arasına, düzenli sayılabilecek aralıklarla, dışa doğru çıkıntı yapacak biçimde kuleler yerleştirilmiştir. Hitit sur kulelerinde iki farklı dönemde iki farklı yapım tarzı görülmektedir. Eski Hitit döneminde inşa edilmiş ve eski yerleşmeyi çevreleyen potemli sur, aslen dış yüzüne düzenli aralıklarla ilave sandık çiftleri eklenmiş kesintisiz bir sandık duvardan oluşmaktadır. Bu ilave sandıklar esas surun sandıklarının karşısına denk gelmekte ve bunlarla birlikte kulelerin kaidelerini oluşturmaktadır. Daha sonraki dönemlerde kuleler, "sur bedeni" olarak adlandırılan, sandık duvarın bölümlerini birbirine bağlayan bağımsız yapılar olarak inşa edilmeye başlandı.

Hattuşa kent surunun ayağa kaldırılması projesinde, surun, iki kule ve üç sur bedeninden oluşan 65 m uzunluğundaki bölümü ayağa kaldırılmıştır. Sur bedenlerinin rekonstrüksiyonunda, Hititlerin kullandığı kerpiç tuğlalar kullanılmıştır. Kerpiçin en önemli özelliği, hammaddesinin hemen her yerde bulunabilmesi ve nispeten kolay şekil verilmesidir. Hattuşa kazı başkanı Jürgen Seheer, orijinal Hitit suru ile bu rekonstrüksiyon projesiyle ortaya çıkarılan sur arasındaki farklara değinirken, "Hattuşa'nın suru gerçekten böyle mi görünüyordu acaba?" sorusunu şöyle yanıtlıyor: "Buna sağlam bir yanıt veremesek de tüm detayların her yerde ve her zaman mükemmel olamayacağını kabul etmek akla yakındır. Kent surları sadece askeri amaçlı yapılar olmakla kalmayıp aynı zamanda her dönemde temsili anlam taşımış, gücün ve yaratma isteğinin göstergesi olmuştur. Dolayısıyla bu yapıların inşasında belirli bir tutarlılık ve özen olması zaten beklenir. Ancak bu surların şu ya da bu şekilde yüzyıllar boyunca kullanıldığı unutulmamalıdır. Mutlaka uzun süreli barış dönemleri olmuş, bu dönemlerde tek bir düşman dahi gözükmemiştir. Halk tehdit duygusunu unutmuş ve surlar özellikle de genç nesil için anlamını yitirmiştir. İşte bu dönemlerde surun bakımı ve onarım gerektiren yerlerin yenilenmesi gerektiği kadar sık ve düzenli yapılmamış olabilir. Biz yine de Hititli yapı ustalarını taklit etmeye çalıştık. Bu proje sırasında edindiğimiz tecrübe Hitit dönemi yapı ustalarının günümüzden yaklaşık 3500 yıl önce buna benzer yapıların inşasını organize etme ve uygulama konusundaki becerilerini çok daha iyi anlamamızı sağladı."

Anıtsal surlar, Anadolu Hitit kentlerinin saraylar ve tapınaklarla birlikte en belirgin özelliklerindendir.

Baharı karşılama kılavuzu

Ne zaman kış, ne zaman bahar? Havalara bir şeyler oldu. Tam bahar geldi derken, hemen kaçıp gidiyor elimizden. Ayrıca, bu yaşadığımıza eskiler bahar der miydi, orasını bilemem. Bu güzel mevsim elbette dünden bugüne yok olmadı. Baharın sesi, kokusu, rengi, objeleri denince ne düşünürsünüz merak ediyorum. Sizi eski Kâğıthane âlemlerine, Çırağan şenliklerine, çayır gezintilerine götürmeye niyetim yok. Çok değil, elli yıl kadar öncesinin tanıklarının rehberliğinde bahara doğru arkeolojik bir gezi yapacağız.

İlkokul eğitim levhası: İlkbahar (*Sınıf Bilgisi* dergisi eki 1968).

Bahar takvimi

Baharın ilk müjdecisi cemrelerdi. Sermet Muhtar Alus'un işaret ettiği gibi, cemrenin sözlük anlamı, "ateş tanesi" ya da bizim konumuz açısından "evvel bahar başlangıcında azar azar artan hararet"ti. İlk cemre 20 Şubat'ta havaya, ikincisi 27 Şubat'ta suya ve sonuncusu da 6 Mart'ta toprağa düşer. Cemreleri bırakıp takvimlere bakınca, mart başında başlayan baharın mayıs sonuna kadar sürdüğü görülür. Bakmayın bu kadar kesin tarihler düşüldüğüne. Baharın ne zaman başlayacağı İstanbul'da her zaman merak konusu olmuş. Örneğin Sabri Esat Siyavuşgil, 1948 yılında şöyle diyordu: "Cemrelerin düşmesini heyecanla bekliyen İstanbul, baharın gelişini yalnız takvimden haber alır. İstanbul'da ilkbahar, ne zaman geleceği ve ne kadar süreceği hiç belli olamayan, yağmur, rüzgâr ve serinlik içinde geçip yaz günlerini hasretle bekleten garip bir mevsimdir. (...) Gözümüz takvimde, gün dönümünü, Kağıthaneden gelecek neş'eli sesleri, yeniden basılıp dağıtılacak vapur tarifelerini ve nihayet komşunun bahçesinde açacak gülleri bekleriz." (Sabri Esat Siyavuşgil, "Bahara Girerken", *Salon*, 1 Nisan 1948)

Baharın rengi, kokusu ve sesi

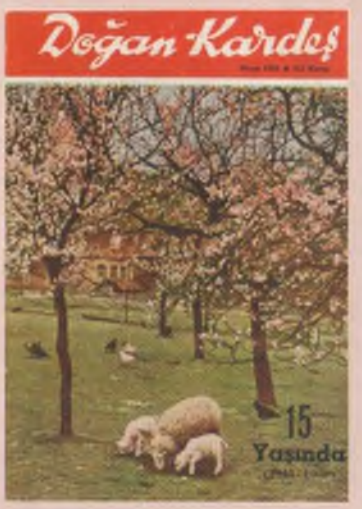
Baharın ilk habercileri nelerdir? Renkler mi, sesler mi, kokular mı? Bu soruya tek bir cevap vermek zor. Baharın başlangıcını çok seven Ahmet Hamdi Tanpınar ilk ipuçlarını bir renkte bulur: "Ben İstanbul baharının yarı hasta, havada, suda gizli ürpermeler, tereddütlerle dolu başlangıcını severim. Vapur dumanlarına kadar her şeyin hafif bir leylâk rengine büründüğü günler... İstanbul'da baharın müjdecisi bu renktir." (Ahmet Hamdi Tanpınar, "İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız," (1953) *Yaşadığım Gibi*, İstanbul t.y.)

Refik Halit Karay'a göre, İstanbul'a ilkbaharın renginden, kokusundan önce sesi gelir. Bu ses, "kuru, kaba, kalın bir 'avâze', bed bir haykırıştır: Silivri yoğurdu satanların sesi!" Üstada göre bahar seslerinden "ikincisini damlarımızda, üçüncüsünü kırlarımızda duyarız: Kedi ve kurbağa sesleri." Kedi sesini biliyoruz, ama ya kurbağa sesi? Nedir baharla ilgisi? Karay'a kulak vermeye devam edelim: "Kurbağa sesi duyulunca beklenen bahar artık yarı yarıya gelmiştir. Hava serin de olsa kurbağa şamatalarının kırlara yayıldığı bir ılık nefes vardır. Bu, hususile gece vakti, daha iyi hissolunur. Geceler, bahara doğru, çok defa, bir kubbe altı gibi durgun, kuytu olur. Bir ağaca dayanır, uzaktan dereyi dinlerim. Sükûnetli dere, şimdi, üzerinde beyaz ses habbecikleri sürükliyen bir şamatacı su olmuştur. Sanki yosunları parça parça kopmuş ve bu kopan parçalar kurbağa şekline girerek canlanmış, birer ses mekanizması kesilmiştir. Kurbağa sesi uzaktan dinlenir ve o bed haykırışmalar havanın genişliğine yayılınca sertliğini kaybederek bir âhenk halini alır. Baharı, ara vermeden coşkunca uğurlayan, alkışlayan bir konser! Kurbağalar bahara, ağustos böcekleri yaza kaside okuyan geveze nedimler, dalkavuklardır."

Ama illa da koku diye tutturursanız, bahar başlangıcında Refik Halit Karay'ın seçeceği koku, ot kokusudur: "Ot deyip de geçmemeli; seçmeden bir tanesini koparalım: Derisindeki o şeffaflık ne güzeldir, ne körpe kırılır ve ne de kendine özgü bir rayihası, bir cazibesi vardır. Sade tazesinde değil kurusunda bile bir lâtafet bulurum. Taze çayır veya kuru ot kokusu bence bütün râyihalardan daha tesirli ve nefistir. Onun üstünde yalnız bir koku vardır ki maalesef şişeye girmez ve lâvantası yapılmaz: Yazın yağmurdan sonraki toprak kokusu." (Refik Halit Karay, "Bahar Sesleri", *Bir Avuç Saçma*, İstanbul 1939)

Orhan Veli ise, baharı düşünür düşünmez burnuna yosun kokuları dolduğunu söyler: "Bir yıl deniz görmesem bir hoş olurum. Hele bir de bahar gelmez mi, buram buram yosun kokuları tütmeğe başlar burnumda. Bu kokuyu ilk olarak bir kara şehrinde, bir bahar sabahı, okula giderken duymuşumdur. Bana daha küçüklük zamanlarımı hatırlatan bu kokuda birtakım somut hayaller de vardır: Bir Boğaziçi köyü, kolumda gene mektep çantam, sisli yahut güneşli bir sabah, bütün bir kışı kıyıda geçirmiş dalyan direkleri... İşte bu koku, oradan, o dalyan direklerinin üstündeki yosunlardan gelen kokudur. Ama nasıl farketmemişim çocukluğumda o kokuyu? Farketmemişim de, neden sonra, bir kara şehrinde duymuşum. Nasıl olmuş bu iş? Bir kara şehrinde, bir bahar sabahı, okula giderken duyduğum o koku sonra sonra, ne çeşitli hayallerle zenginleşti! Denizden uzak kaldıkça neler hatırladım denize ait!" (Orhan Veli, "Denize Doğru" (1949) *Nesir Yazıları*, Varlık Yayınları)

Ramiz'in çizgileriyle bahar, kiraz ve kadın (1938).

***Doğan Kardeş* dergisinin kapağında bahar (Nisan 1960).**

***Yedigün* dergisinin kapağında bahar (1935).**

Baharın objeleri

Bir bahar günü mesirede. Masada papatyalar ve gramofon.

Hürriyet gazetesi 1948 yılı bahar ilavesi.

İstanbul'un bu eski günlerinde baharın objeleri olarak akla ne gelirdi? Kırlarda uçurulan uçurtmalar mı? Yoksa çayırlara salınan kuzular, taylar, oğlaklar mı? Kimine göre kuşlar baharın habercileriydi. Leylekler, kırlangıçlar, bülbüller. Münir Süleyman Çapanoğlu bu kanıdadır: "Frak giymiş diplomatlara benziyen kırlangıçlar, âşık bülbüller de bize baharın geldiğini hatırlatır. Kırlangıçların arkalarında ılık nefesli, taze yüzlü, hareket ve hayatiyet dolu bir yolcunun geldiğini sezeriz."

Kimileri midesinin rehberliğinde izler baharın gelişini. Şimdi her mevsimde, tadı tuzu olmasa da her çeşit sebze ve meyveyi bulduğumuzdan bunu anlamak pek kolay değil. Ama sofralara gelen yemeklerin mevsimlere göre pişirildiği bir dönemde, bahar biraz da sakız baklası, enginar demekti. Ya da badem çağlası, çilek ve sonra da dut... Bu dediğimiz nimetler de İstanbul'da yetişiyordu, yanlış anlaşılmasın yani... Çilek dedik mi Arnavutköy'ü, dut dedik mi Mecidiyeköy'ü, hıyar dedik mi Yedikule bostanlarını anlayacaksınız. Aşağıdaki paragraf, ister inanın ister inanmayın, İstanbul'u kastederek yazılmıştır: "Nisanda bahçe meraklıları da faaliyete geçer, onlara da birçok iş çıkardı. Sebze tarlalarına gübre şerbeti yetiştirmek işine girişirler; bağın çubuk dikme ve aşı işini bitirerek, toprağı belleyerek her güle korlardı. Meyva ağaçlarına musallat olan tırtılları, yosunları kazırlar, taze fidanları sırıklara bağlarlar, çilek tarlasında ufak filizleri koparırlar, boş yerlere yeni fidanlar dikerlerdi. Baklalardan bol mahsul almak için tepelerini kırıp altlarını çapalarlardı." (Münir Süleyman Çapanoğlu, "Şu Geçen Nisan Ayı," *Hafta*, 1 Mayıs 1953)

Ama herkesin birleşeceği bir olgu, baharın ağaçlarda ve bahçelerde çiçekler olarak karşımıza çıkışı olacaktır. Abdülhak Şinasi Hisar'ın işaret ettiği gibi, "O zamanın insanları için çiçekler de mevcud olan, sevilen bir şeydi. Onların da hayatta ve günün saatlerinde yerleri vardı." (A. Ş. Hisar, *agy*). *Yedigün* dergisi, 1933 yılında "Bahar Özel Sayısı"nı sunarken, bu durumun altını çiziyordu: "Çamlıca papatyaların en güzelleri ile dolu olacaktır. Gelincikler geçen sene Fikirtepe'sinde karargâh kurmuşlardı ve mor menekşeler en güzel çeşitlerini gene Alemdağı'nda ve Kağıthane tarlalarında bulunduracaklar."

Ahmet Muhip Dranas da, "Bugün çiçeklerini açmış ilk ağacı gördüm. Demek bahar gelmişti. (...) Belki bir şeftali ağacıydı, belki de bir badem. Belki bir kayısı... Kısaca on, on beş gün sonra yeşil yeşil yapraklanacak, pembe tomurcuklarından meyveler verip -yeşil, pembe, sarı, kırmızı- insanoğullarına yeni bir kâinat mucizesi gösterecek. (...) Bu ağacı

uzun uzun seyretmek, koklamak, onunla konuşmak, kucaklaşmak, böylece yaşamanın ve baharın manasını daha iyi anlayabilmek için o asfalt üzerinde hayli zaman kalmak istiyordum," diye anlatıyor bahar coşkusunu. (Ahmet Muhip Dranas, "Taksi ve Bahar", (1948) *Yazılar*, İstanbul 1994, Adam Yayınları)

Bu çiçekler bahar cumalarında Eyüp'ün çarşı boyunda, çiçekçilerin tezgâhlarında demet demet karşınıza çıkardı. Sardunyalar, leylaklar, erguvanlar, ballıbabalar, mimozalar, nergisler, zerrinler, menekşeler, fulyalar, gelincikler, sümbüller, papatyalar. Ama söz konusu erguvanlar ise. Boğaziçi'nde seyre çıkılırdı. Orhan Okay anlatıyor: "Eski İstanbullular, özellikle Boğaziçi sakinleri cemrelere, nevruza dikkat etseler de asıl baharın geldiğine erguvanların çiçek açmasıyla kani olurlardı. Dev gibi çamların, çınarların, kestanelerin arasında kaybolmuşken nisan sonlarına doğru birdenbire çıldıran çiçekleriyle baharın saltanatını onlar tek başına yürütür. 1940'larda, adı çoktan değişmiş de olsa halâ Şirketihayriye denilen vapurların gedikli yolcuları, kaptanın sanki her seferinde Boğaz'ın gizli bir köşesini göstermek ister gibi usta manevralarıyla, hiç beklemedikleri küçük bir dönüşünde tepelerde, yamaçlarda, kıyılarda, köşklerin, yalıların bahçelerinde açık mor mu, eflâtun mu, pembe mi, hayır hiçbiri değil, o kendi ismini taşıyan rengiyle erguvanlarla karşılaşırlardı. O zaman, hilkatin ustalar ustası ressamının fırça darbeleriyle bütün Boğaz, göğü ve deniziyle erguvan olurdu." (M. Orhan Okay, "Boğaziçi Hâlâ Güzel," *Bir Başka İstanbul*, İstanbul 2002)

Baharın mekânları

Eski İstanbul'da bahar denince akla Kâğıthane gelirdi. Ama bu daha eski zamanların baharı. Demiştim, biz yakın dönemlerin tanıklarını konuk ediyoruz. Ahmet Hamdi Tanpınar bakalım İstanbul'un baharını nerelerde karşılıyor: "İstanbul taraflarında mevsimler gündelik ekmek gibidir; bahar da öyle, hemen her köşeden bir keşif, bir ilham gibi karşınıza çıkar, düşüncenizi benimser, tıpkı musallat bir fikir gibi onu kovalar. Küçük kahvelerin çardağında, hazire parmaklıklarının arkasında, eski konak bahçelerinde, bazan mavi bir hatmi veya bir Acem lâlesi yaprağı rengi ve inceliği, bazan büyük elmas parıltısı ile hep o vardır. Her şeklinde bu, mâvinin zaferidir. Deniz ve gök her aralıktan söze onu uzatır." (A. H. Tanpınar *agy*)

Abdülhak Şinasi Hisar ise bizi alır, Çamlıca'ya çıkarır: "İlbahar, Çamlıcada, bir sabah, daha az serin ve daha ziyade ince bir havada ruhun daha çok sezdiği bir gençlikle ve ötmeyi meşkeden bir kuşun çıkardığı bir iki ses damlasiyle başlar. Ve sular, yavaş yavaş dönerek, evvelce çekildikleri bir sahili her yanından nasıl kaplarsa, emin bir kuvvetle taşan bahar da, yerleri, ağaçları, gözleri ve gönülleri öylece kaplar. (...)

Her taraf, yükselen otların kenarlarında, kırların en tenha ve göze görünmez noktalarında, başlı başına tam bir güzellikle açılmış, belki renkleri biraz soluk kır çiçekleri vardır. Birçok ağaçlar da çiçek açar. Öyle ki en açık, güneşli veya en rüzgârlı havada bile, birçok incecik kokulardan hasıl olan kendine mahsus nefis bir Çamlıca kokusu duyulur. Bu, kekik, ıtır, lâvanta, nane, merzenküş, karabaş, kır menekşesi, yabanî gül renginde ve o büyüklükte açan pembe ve beyaz lâden ve daha sair isimlerini bilmediğimiz kır çiçeklerinden; çam, ıhlamur ve beyaz çiçekli akasya gibi ağaçlardan gelip birleşen bir temizlik ve tazelik kokusudur ki hemen her yandan tabiatın buhurdanlarından tütüyor gibi duyulur, insanın her nefes alışına bir haz verir ve içilen kutsi bir şerbet gibi, tâ ruha dolar. Böylece, çimenlerin kabardığı, ağaçların taştığı, havanın sanki tatlı bir haber taşıdığı ve zamanın gûya geçmez bir hale, yani ebediyete vardığı mutlu bir iklime girer ve onun içinde yüzerdik." (Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*, Ank. t.y.)

Baharda Kâğıthane mesiresi.

Ya bugün?

Bütün bu anlattıklarımdan sonra sizi ümitsiz bir durumla karşı karşıya bıraktığımın farkındayım. Baharı gerçekten karşılayabilecek ve yaşayabilecek miyiz? Bunca değişimden sonra artık bir "İstanbul baharı"ndan söz etmek olası mı? Biraz zor elbette. Ama yine de avunabileceğimiz noktalar var.

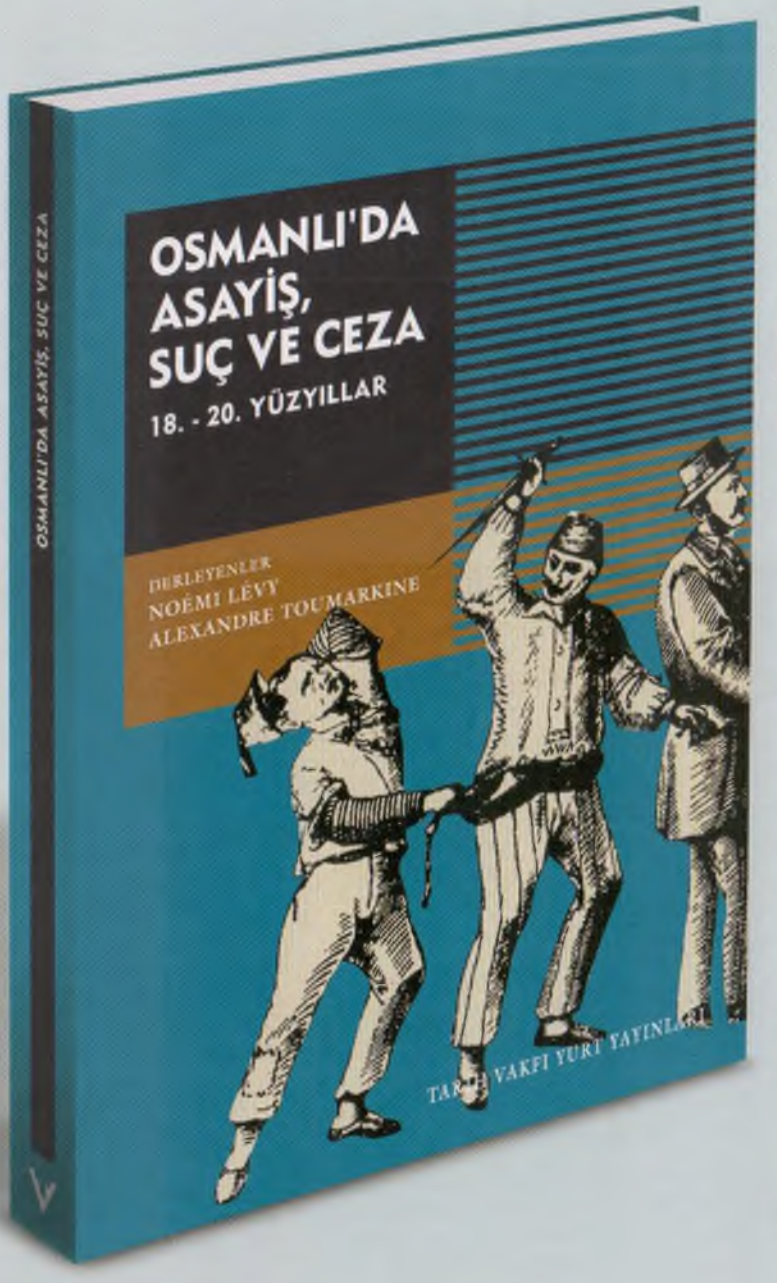
Erguvan görmek için Boğaz'ın özellikle Anadolu kıyısında bir yolculuk yapmamız yeterli. Motora binip dolaşın, özellikle Çengelköy'de bir mola alın, kıyıya doğru bakın... Bahar günleri Beyazıt'taki İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin arka tarafında bulunan Botanik Bahçesi'ni ziyaret etmek için de iyi bir vesile. Bu gizli cennetin içinde tam altı bin ayrı bitki bulunuyor. Baharın kokusu eminim burnunuza dolacaktır. Adalar da iyi bir seçenek olabilir baharda. Hazır kalabalıklar vapurları doldurmamışken... Belki eski bir köşkün duvarına yuva yapan kırlangıçları görebilirsiniz dolaşırken. Ya da bir gül bahçesinde mola almış bir bülbül ötüverir ansızın. Belli mi olur? İstanbul bu, havası, suyu ve huyu belli olmaz...

OSMANLI'DA ASAYİŞ, SUÇ VE CEZA
18.-20. YÜZYILLAR

Derleyenler
NOÉMI LÉVY
ALEXANDRE TOUMARKINE

ISBN 978-975-333-215-6
238 Sayfa

17,00YTL

Tarihyazımının uzun süre ihmal ettiği, Osmanlı İmparatorluğu'nda asayiş konusu, birkaç yıldır tepeden tırnağa yenilenme içinde. Ortak bir çalışmanın ürünü olan bu yapıt, gelişmekte olan bir araştırma alanına katkıda bulunmayı amaçlıyor. Kitapta yer alan incelemeler iki yaklaşıma öncelik veriyor. İncelemelerin bir kısmı suç, kamu düzeni ve hapishaneler konulu tarihyazımını ele alırken bu konuları uygun bir kavramsal çerçeveye yerleştirmek için zengin Anglosakson ve Fransız literatürünün eleştirel gözle okunmasının önemini gündeme getiriyor. Tarihyazımının kendisine yönelik bu eleştirel metinlerin ardından, 18.-20. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelmiş bir dizi vaka inceleniyor. Bu incelemeler, çeşitli kaynaklardan hareketle, Osmanlı başkentindeki suç, asayişin sağlanması ve imparatorluğun hapishane sistemindeki dönüşümü konularını tartışıyor. Böylece, bu kitap tarihyazımının bu alanına ait farklı bakış açılarının zengin bir panoramasını sunuyor. Ayrıca Osmanlı toplumsal ve siyasal tarihinin çok az bilgi sahibi olduğumuz bu alanındaki araştırmaların çoğalmasının önemini vurguluyor.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

LİDERLİK GELECEĞİ
GÖRMEK DEMEKTİR
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder, Avrupa ve dünyayı sizin için izler. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER